

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
ETNOLOGIJOS IR FOLKLORISTIKOS KATEDRA

Rolandas Petkevičius

**NERVINIŲ SUTRIKIMŲ GYDYMAS TRADICINĖMIS PRIEMONĖMIS
XX – XXI a. pr. AUKŠTAITIJOJE IR DZŪKIJOJE**

Magistro baigiamasis darbas

Etnologijos studijų programa, valstybinis kodas 621U80001

Etnologijos ir folkloristikos studijų kryptis

Vadovas (-ė) dr. Asta Venskienė

(Moksl. Laipsnis, vardas, pavardė)

_____

(Parašas)

(Data)

Apginta prof. dr. Ineta Dabašinskienė

(Fakulteto/studijų instituto dekanas/direktorius)

_____

(Parašas)

(Data)

Kaunas, 2011

TURINYS

SANTRAUKA	3
SUMMARY	4
ĮVADAS	5
1. ETNOMEDICINOS TYRIMŲ PROBLEMOS	10
2. TRADICINĖS MEDICINOS RAIDA XX – XXI a.	13
2.1 Žinijos perdavimo būdai	15
2.2 Valdžios struktūros	18
2.3 Socialinės ir ekonominės aplinkybės	21
2.4 Ekologija	22
3. NERVINIAI SUTRIKIMAI	23
3.1 Išgąstis	25
3.2 Priemečiai, priepuoliai	27
3.2.1 Traukuliai	28
3.2.2 Baimė	30
3.2.3 Nuomaras	31
3.2.4 Rožė	32
3.3 Pergyvenimas, nervai	33
3.3.1 Nerimas, liūdnumas	34
3.3.2 Piktumas	35
3.3.3 Apsėdimas	36
3.3.4 Pasimaišymas, išdurniavimas	38
3.3.5 Girtavimas	40
4. TRADICINIAI GYDYMO BŪDAI	41
4.1 Kvėpavimas	42
4.1.1 Smilkymas	42
4.1.2 Pagalvės	45
4.2 Užkalbėjimas	45
4.3 Prausimas	50
4.4 Gėrimas	52
4.4.1 Nuovirai	52
4.4.2 Antpilai	53

4.5 Kiti būdai ir priemonės	54
IŠVADOS	55
ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS	57
SANTRUMPOS	60
PRIEDŲ TURINYS	61

SANTRAUKA

Tradicinę nervinių sutrikimų sampratą ženkliai veikia biomedicinos kategorijos (depresija, nervai) išstumiančios tradicinę terminologiją, akivaizdi ilgai trukusi priešprieša tarp valdžios diegiamos biomedicininės infrastruktūros, bei tradicinės medicinos žinijos. Pastebimos gan lokalias, natūraliai susiformavusios praktikos, išsaugojusios archaiškų gydymo sampratų pėdsakus ir kurių raidos lūžio tašku galime laikyti XIX a. II pusę, kuomet biomedicina griežtai atsiribojo nuo socialinių, religinių ar kitų su tradiciniais tikėjimais susietų ligos kilmės ir gydymo aspektų. Nepaisant to senoji tradicija vis dar gyvybinga, nors globalizacijos kontekste išgyvena panašią transformaciją kaip ir kitos pasaulio tradicinės medicinos sistemos. Išlieka esminės tradicinės medicinos struktūros, kurios lengvai adaptuoja naujas priemones. Galima kalbėti apie hipotetinį etnopsichiatriinės klasifikacijos modelį, kurio esminiai bruožai: 1) staigus ir ilgai truncančio emocinio išgyvenimo sukeliama skirtingi sutrikimai, kurie 2) negydomi vystosi iš lengvesnės į sunkią formą ir 3) kova su priežastimi ir pasekme turi skirtingą strategiją, naudojamos kitos priemonės. Pastebėtas ryšys tarp Perkūno – Velnio mitologijos ir etnopsichiatrijos sampratų ir gydymo būdų. Skirtingi sutrikimai gali būti gydomi taipogi skirtingais būdais ir priemonėmis. Apeiginės ir augalinės priemonės yra derinamos ne chaotiškai, o sudaro tam tikrus modelius, kurie veikiamiausiai susiję su skirtingų sutrikimų gydymu.

Analizuojant gydymo priemones nustatyta, kad:

- 1) Smilkymas yra gan specifika išgąščio gydymo priemonė, o dėl jam dažnai naudojamų augalų laikytina racionalia, o ne išimtinai magiška kaip lyg šiol.
- 2) Akivaizdus bendras augalų ir apeiginių veiksmų naudojimo kompleksas, kurį patvirtina smilkymo išsigandus ir užkalbėjimo nuo rožės etnografinė medžiaga. Panašių struktūrų pėdsakų randame ir prausimo nuo išgąščio praktikoje.

Gausi iki šiol sukaupia etnografinė užkalbėjimų, smilkymo, bei kitų gydymo praktikų medžiaga laukia analizės, ieškant daugiau augalų ir apeigų bendro naudojimo patvirtinimo ir ryšių. Visa tai verčia permąstyti iki šiol priimtą lietuvių etnomedicinos, bei magijos klasifikavimą griežtai skirstant objektus į racionalius ir maginius. Greta apeiginių ir augalinių priemonių pateikėjai akcentavo bendravimo vaidmenį gydant nervinius sutrikimus, teigiamą gamtinės aplinkos poveikį, bei kitus socialinius – ekologinius faktorius veikiančius psichikos sutrikimų eigą.

SUMMARY

Traditional concept of nervous disorders is significantly affected by biomedicine categories (depression, nerves) which displaces traditional terminology. Long time opposition between government supported biomedical infrastructure and traditional knowledge systems is quite evident. Local healing practices are formed naturally and preserved traces of archaic health concepts. Their breaking point is second half of XIX century when biomedicine strictly distanced itself from social, religious and other aspects deeply connected with traditional customs.

Regardless that changes an old tradition is still alive, but in the context of globalisation going through similar transformations as others world traditional healing systems. Essential structures of traditional medicine survives and easily adapts new remedies. It's possible to speak about hypothetical model of ethnopsychiatric classification, which most important features is 1) nervous disorders caused by sudden or outlasting emotional experience, which 2) if remains untreated from easy form turns to more heavy and 3) struggle with cause of disorder and its consequences have a different strategy and uses other remedies.

There's an evident connection between Perkūnas – Velnias mythologies and ethnopsychiatric concepts and ways of treatment. Different disorders can be healed in different ways and using distinct remedies. Ritual and herbal remedies are connected not in chaotic way, but according to some models, which could be explained by different treatment of various disorders. Analysis of healing remedies revealed that: 1) Fumigation is very specific way of treating fright illnesses, and because of big variety of herbs used in this practice should be considered rational but not only magical as it was agreed so far, 2) There's evident complex of joint usage of ritual actions and herbal remedies, which are proved by ethnographical materials on fumigation and incantation techniques. Similar complex is found in the fright healing practices of bathing and washing.

Rich ethnographical material on incantations, fumigation and other healing practices which was collected up to nowadays demands more precise analysis in case of searching for more proving of joint ritual – herbal complex and its connections. These results forces to rethink current classification of traditional medicine practices to strictly magical or rational. Besides ritual and herbal remedies informers focuses on big importance of communication with the mentally ill, very positive effect of nature and other social and ecological factors which influences outcome of nervous disorders.

IVADAS

Darbo objektas. Nervinių sutrikimų gydymas tradicinės medicinos priemonėmis XX a. – XXI a. pr. Aukštaitijoje ir Dzūkijoje.

Darbo tikslas. Iš etnologijos mokslo pozicijų įvertinti lietuvių etnopsichiatrijos tradiciją, jai būdingas gydymo sampratas ir priemones.

Uždaviniai. Siekiant įgyvendinti užsibrėžtą tikslą keliama šie uždaviniai:

- 1) aptarti XX a. lietuvių etnomedicinos tyrimų problematiką;
- 2) nustatyti XX-XXI a. tradicinės medicinos raidą lėmusius faktorius, bei tradicijos transformacijos laipsnį;
- 3) apibrėžti lietuvių etnopsichiatrijos tradicijai būdingų nervinių sutrikimų etiologinį modelį;
- 4) gydymo priemones analizuoti etnologiniu požiūriu įvertinant mitologinius, apeiginius ir kitus jų naudojimo kontekstus.

Darbo metodai. Lauko tyrimuose autorius vadovavosi įprastomis etnobotanikos mokslams duomenų rinkimo rekomendacijomis¹, antropologine lauko tyrimų metodika, stengėsi griežtai laikytis *emic* perspektyvos rinkdamas ir analizuodamas duomenis t.y. į tiriamą tradiciją siekdamas pažvelgti jos nešėjų akimis ir suprasti su gydymo praktikomis susijusias mąstymo kategorijas. Pašnekovai pasirinkti atsitiktinai arba naudojant *sniego gniūžtės* metodą (angl. *snow ball*). Ieškota gerai informuotų pateikėjų, užrašomos jų gyvenimo istorijos (angl. *life story anthropology*). Naudotas laisvo pokalbio ir pusiau struktūruoto interviu metodai. Autorius pritaria užsienio kolegų nuomonei, kad laisvas pokalbis atpalaiduoja pateikėją, griauna anketų, bei kitų dokumentų kuriamą oficialumo įspūdį, dažnai trukdanti bendrauti jautriomis temomis (psichikos negalia – viena sudėtingiausių).² Analizuojant sukauptus duomenis buvo atliekama struktūrinė ir semantinė jų analizė. Retrospektyviai nagrinėjant etnografinius aprašus, bei literatūrą naudotas lyginamasis, interpretacinis metodai.

Specifiniai terminai. *Tradicinė medicina*. Vietoj iki šiol Lietuvos etnomedicininėje literatūroje vyraujančio *liaudies medicinos* termino autorius vartoja *tradicinės medicinos* sąvoką, kuri tiriamą reiškinį nusako tiksliau, nei ideologinę konotaciją turėjusi *liaudies* samprata.³ Medicinos

¹ Martin G.J. Ethnobotany. A methods manual. Earthscan, 2004.; Encyclopedia of Medical Anthropology: Health and Illness in the World's Cultures, Sud. C.R. Ember, M. Ember, Niujorkas, 2004

² Edwards S., Nebel S., Heinrich M. Questionnaire surveys: Methodological and epistemological problems for field-based ethnopharmacologists // Journal of Ethnopharmacology. 2005. Vol. 100. p. 35-36

³ Vienas svarbiausių šiandienos Lietuvos etnologus kamuojančių klausimų - kas yra *liaudis* ir jos kultūra? Ar tai tik sovietmečiu aukštinta valstiečių ir darbininkų klasė, ar visi Lietuvos gyventojai? Iki šiol buvo įprasta domėtis tik XIX a. pab. – XX a. I pusės valstiečių kultūra, nekreipiant dėmesio į naujas jos formas XXI a., bei faktorius lėmusius jų raidą. Autorius akcentuoja *liaudies* sąvoką įvedusios sovietinės etnografijos polinkį apie liaudies kultūrą kalbėti būtajame laike, pabrėžiant naują, sovietinį (šiuo atveju – kolūkio ir pramoninio miesto) žmogų, bei jo kultūrą. Šie klausimai svarbūs darbe nagrinėjamų problemų kontekste. Aut. past.

antropologai paprastai vartoja *etnomedicinos* (angl. *ethnomedicine*) terminą nurodantį: a) su sveikata susijusius tam tikros kultūrinės grupės tikėjimus, žinias ir veiksmus⁴, bei b) medicinos antropologijos šaką, kuri šias žinias ir veiksmus tyrinėja.⁵ Vengdamas painiavos autorius terminą *etnomedicina* vartoja kalbėdamas apie tyrimus, nes *etnomedicina* suponuoja konkrečios etninės grupės tradiciją, tuo tarpu Lietuvos, ypač rytinių ir pietrytinių sričių kontekste sunku kalbėti apie vieno etnos (šiuo atveju – lietuvių) „monopoliją“ regiono tradicinio gydymo praktikose. Paradoksalu, tačiau Lietuvos sociume susiklostė padėtis, kuomet žodžiai *tradicinė medicina* vartojami lyg mokslinės, oficialiosios medicinos sinonimas, priešinant *liaudies medicinai*, kuri savo ruožtu pavadinama *netradicine medicina*. *Biomedicina* – medicininės antropologijos požiūriu, viena iš etnomedicinos formų, socialiai sukonstruota, istoriškai įsitvirtinusi ir globaliai praktikuojama⁶, negalias aiškinanti išimtinai natūralistinėmis priežastimis, be dėmesio sociokultūriniam kontekstui.⁷ *Etnopsichiatrija* – medicininės antropologijos šaka tyrinėjanti kultūrinių grupių psichinės sveikatos ir negalios sampratas.⁸ Šis terminas apibūdina negalios gydymo ir asmens priežiūros priemonių visumą. *Erozija* – etnobotanikos tyrimuose naudojamas terminas žymintis akultūracijos ir sutrikdyto žinių perėmimo pasekoje vykstantį tradicinės žinijos nykimo ir fragmentavimosi procesą.⁹

Darbo naujumas. Etnologijos mokslo požiūriu lietuvių tradicinė medicina vis dar mažai tyrinėta, o apeiginiu kontekstu turtinga etnopsichiatrijos sritis iki šiol etnologų veik nepaliesta.¹⁰ Darbe autorius kelia hipotezę apie vieningą iki šiol atskiromis laikytų maginių ir racionalių priemonių naudojimą lietuvių tradicinėje medicinoje, bei galimą šio komplekso ryšį su ikikrikščioniškomis gydymo praktikomis ir mitologine pasaulėžiūra.

Tyrimų apžvalga. *Medicininiai*. Pirmasis rimtą dėmesį lietuvių tradicinei medicinai skyręs dr. J. Basanavičius (1898) aprašęs 14 nervinės kilmės sutrikimų nurodė tik kelias *priepuoliui* ir *knistelėjimui* gydyti skirtas magines priemones.¹¹ Iki šiol vienintelis lietuvių etnopsichiatrijos tyrinėtojas dr. J. Šurkus gydymo tradicijai skyrė vieną savo disertacijos *Psichiatrijos vystymasis*

⁴ Encyclopedia of Medical Anthropology: Health and Illness in the World's Cultures, Sud. C.R. Ember, M. Ember, Niujorkas, 2004, p. xxix

⁵ Čiubrinskas V. Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos. Kaunas. 2007. p. 238; Gaines A.D. Ethnomedicine // Encyclopedia of Anthropology / Editor J. H. Birx. NY, 2006. p. 860

⁶ Čiubrinskas V. Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos. K., 2007. p. 238

⁷ Encyclopedia of Medical Anthropology: Health and illness in the world's cultures. Sud. C.R. Ember, M. Ember, Niujorkas, 2004. p. xxv

⁸ Gaines A.D. Ethnopsychiatry // Encyclopedia of Anthropology / Editor J. H. Birx. NY, 2006. p. 862

⁹ Srithi K., Balslev H., Wangpakapattanawong P., Srisanga P., Trisonthi C. Medicinal plant knowledge and its erosion among the Mien (Yao) in northern Thailand // Journal of Ethnopharmacology Vol. 123. 2009 p. 335-342; Voeks R.A., Leony A. Forgetting the forest: assessing medicinal plant erosion in eastern Brazil // Economy Botany Vol.58. 2004 p. 294-306 ir kt.

¹⁰ Šiandiena gan didelis dėmesys skirtas užkalbėjimų tradicijai (Vaitkevičienė 2008), tuo tarpu milžiniškas augalinių priemonių masyvas ir jų naudojimo kontekstai lieka nenagrinėti. *Aut. past.*

¹¹ Basanavičius J. Medega musu tautiszkai vaistinykystai. Shenandoah, 1898.

Lietuvoje (1960) dalių rengė šia tema publikacijas.¹² Deja aklaui remdamasis dr. J. Basanavičiaus ir G. Petkevičaitės (1911) pasiūlytais sutrikimų pavadinimais ir aprašais J. Šurkus nesistengė jų patikslinti, rėmėsi labai apibendrintomis kategorijomis (sutrikimai dėl išgąščio), o išvados apie sociokultūrinį, apeiginį nervinių sutrikimų gydymo kontekstą nulemtos to meto sovietinės etnografijos ir psichiatrijos tendencijų.¹³ Gydymo priemonių aprašai atlikti gan atmetinai¹⁴, apibendrinančiai, darbas aprašomojo pobūdžio, turintis ideologinį atspalvį, tačiau verta pažymėti, kad suteikia gal ir atsitiktinių, tačiau vertingų įžvalgų. Svarbiausia jų ta, kad J. Šurkaus požiūriu išgąščio grupės sutrikimai buvo gydomi skirtingai. Tai leido šio darbo autoriui kelti prielaidą apie galimą detalios etnopsichiatriinės diagnostikos sistemos buvimą, jos tiesioginius ryšius su gydymo priemonėmis ir šios sistemos modelio rekonstrukcijos galimybę. XX a. 7-8 dešimtmetyje skelbtuose dr. E. Šimkūnaitės darbuose vyrauja tendencija pateikti tradicinę mediciną kaip išnykusį praeities reliką.¹⁵ Straipsnyje *Liaudies medicina ir psichikos ligos* (1982) autorė, nors ir paminėjusi smilkymą psichotropiniais augalais (kanape, durnarope), pupalaiškių, kiečių vartojimą, teigia, kad *gydomųjų priemonių iš liaudies medicinos nepasisemsime*.¹⁶

Etnologiniai. Lietuvoje etnologinių etnopsichiatrijos tyrimų nėra vykdyta¹⁷, trūksta ir kitų tradicinės medicinos sričių profesionalių tyrimų. Išsiskiria V. Gribauskaitės straipsnis, kuriame autorė skiria dėmesio nervinių sutrikimų etiologijai, tačiau gydymo priemonių – nenagrinėja.¹⁸ Reikšminga dr. R. Trimako monografija *Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai XIX a. pab. – XX a. I p.*¹⁹ Tačiau knygos autorius remiasi išimtinai tautosakos tekstais, o pačią gydymo praktiką apeina, neanalizuoja, glaustai aprašydamas prieduose. Tai matyt nulemta ne tiek pačio knygos autoriaus pozicijos, bet vadovavimosi iki šiol įsigalėjusia tyrimų metodika. Susidaro įspūdis, kad Lietuvos etnologai vis dar nedrįsta užsukti į farmacininkų „daržą“, o pastarieji nemato poreikio domėtis etnologiniais gydymo tradicijos aspektais, todėl galima konstatuoti, kad Lietuvos etnomedicinos tyrimai gerokai atsilieka pasauliniam kontekste. Būtina akcentuoti, kad kaimyninės Lenkijos mokslininkai (Udziala 1891; Werenko 1896, Biegelaisen 1929, Muszynski 1927, 1934, 1956, Paluch

¹² Šurkus J. Lietuvių liaudies medicina apie susirgimus dėl išgąščio // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Medicina. Vilnius, 1964. T.VI. p.3-12 ir kt.

¹³ Šurkus J. Psichiatrijos vystymasis Lietuvoje. K., 1960. p. 106, 107 ir kt.

¹⁴ Nesutampa kai kurių šaltinių metrikos ir turinys, abejotina augalų identifikacija (ypač byloje LMD I 191, kurios duomenys J. Šurkaus plačiai naudojami), augalų vartojimo būdai pateikiami apibendrinant, neatsižvelgiant į lokumą ir pan. Aut. past.

¹⁵ Šimkūnaitė E. Senoji zervyniškių liaudies medicina // Zervynos V., 1964. p.91-96; Šimkūnaitė E. Liaudies medicina // Ignalinos kraštas. Vilnius, 1966. p. 137-140

¹⁶ Šimkūnaitė E. Liaudies medicina ir psichinės ligos // Mokslas ir gyvenimas. 1982. Nr. 3. p. 23

¹⁷ Autoriaus 2008 m. atliktas bakalauro tyrimas pirmas tokio pobūdžio darbas Lietuvoje. Aut. past.

¹⁸ Gribauskaitė V. Ligų etiologijos Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos kaime XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje // Liaudies kultūra. 2008. Nr.6 (123). p.26-30

¹⁹ Trimakas R. Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai XIX a. pab. – XX a. I p. V., 2008.

1988, Libera 1995, Jeszke 1996 ir kt.) nuo XIX a. atlieka intensyvius etnomedicinos tyrimus, kurių kontekste, kaip bendrą Dviejų Tautų Respublikos paveldą nagrinėja ir lietuvišką medžiagą, tyrinėtojų išvados aktualios ir Lietuvos etnomedicinos tyrimų kontekste. Pvz. Cz. Bańkowski ir E. Kuźniewski knygoje (1980) greta lenkiškų, baltarusiškų, ukrainietišκών kiekvieno nagrinėjamo augalo pavadinimų pateikia ir lietuviškus, nurodo tradicinį naudojimą Lietuvoje.²⁰ Ši tendencija ryški ir naujausiose publikacijose.²¹

Šaltinių apžvalga. *Nepublikuoti šaltiniai*. 2008 – 2010 m. ruošdamasis magistro baigiamojo darbo rengimui autorius susipažino su Lietuvos istorijos institute Etnologijos skyriuje (ES) ęsančia tikėjimų kartoteka, etnomedicinai skirta jos dalimi (stalčiai nr. 40 ir 41). Taip pat susipažino su Lietuvos istorijos instituto (LII) Etnografijos skyriaus rankraštyne sukauptais aprašais (ES 198, 429, 493, 1157, 1181, 1842). Remdamasis kartotekos duomenimis 2008-2010 m. studijavo etnografinius aprašus (bylos LMD I 660, 991, LMD III 67, LTR 882, 1365, 1532, 4000, 4092, 6441, 6442, 6443, 6444, 6445, 6470, 6726). 2010 m. birželio - liepos mėnesiais dalyvaudamas Studentų mokslinės praktikos (SMP) programoje ir ruošdamasis lauko tyrimams²² Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos rankraštyne (LLTI) analizavo 1970 m. ekspedicijos Gervėčių apylinkėse etnomedicinai skirtą etnografinį aprašą LTR 4111. Tai turbūt iki šiol išsamiausia ir profesionaliai sutvarkyta etnomedicinos byla (1191 įrašų, dauguma augalų identifikuoti). Dalis šios medžiagos buvo skelbta Gervėčių monografijoje (1989)²³, tačiau apibendrinta ir pateikta laikantis to meto metodinių nuostatų (plačiau apie tai – skyriuje 1. *Etnomedicinos tyrimų problemos*).

Lauko tyrimas. Autorius 2008 - 2010 metais Aukštaitijoje, Pietryčių Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje vykdė etnomedicinos lauko tyrimus. Pietryčių Lietuvos regiono pasirinkimas išsamiai aptartas bakalauro darbe.²⁴ Siekiant praplėsti tyrimo medžiagą, bei palyginti įvairių regionų tradicijas darbe panaudoti 2008 - 2009 metų tyrimų Pietryčių Lietuvoje²⁵, bei 2010 m. *Versmės* leidyklos surengtoje ekspedicijoje Užpalių apylinkėse surinkti duomenys. Lauko tyrimai atlikti Ignalinos, Molėtų, Utenos, Švenčionių ir Varėnos rajonuose. Viso apklausta 61 pateikėjas (šifravimui atrinktas 51 pateikėjas

²⁰ Bańkowski C., Kuźniewski E. Ziółolecznictwo ludowe. Warszawa, 1980.

²¹ Pastusiak K. Pogranicze Polsko-Białorusko-Ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin. Warszawa, 2007.

²² Minėtos SMP programos sudėtinė dalis buvo Gervėčių apylinkėje vykdyti etnomedicinos lauko darbai, kuriuose autorius koordinavo etnobotaninį tyrimą. Vienas ekspedicijos tikslų buvo įvertinti tradicijos pokyčius per pastaruosius 40 metų. Preliminarūs etnopsichiatrijos tyrimų rezultatai autoriaus buvo pristatyti 2010 m. rugsėjo 8 d. seminare *Gydymas Datura stramonium L. (durnarope) etninėje Rytų Lietuvoje: archyviniai ir lauko tyrimų duomenys* (LLTI Tautosakos archyvo skyriaus seminarų ciklas *Iš lietuvių tautosakos archyvo*, <http://www.llti.lt/lt/2010/>). Seminaro garso įrašas saugomas Tautosakos rankraštyno skaitmeniniam archyve, video įrašas – asmeniniam autoriaus archyve. *Aut. past.*

²³ Kalašaitytė L. Liaudies medicinos priemonės // Gervėčiai. Red. pirm. N. Vėlius. Vilnius, 1989. p. 204-219

²⁴ Petkevičius R. Proto negalia XX-XXI a. Rytų Lietuvos kaimo bendruomenėje. Bakalauro darbas. VDU, 2009. p. 7

²⁵ Bakalauro tyrimo metu gydymo praktikos buvo aptartos tik bendrais bruožais, jos atidžiau neanalizuotos. *Aut. past.*

daugiausia medžiagos tyrimo tema), iš kurių 11 vyrų nuo 26 iki 88 metų, bei 40 moterų nuo 38 iki 90 metų amžiaus. Absoliuti dauguma pateikėjų lietuvių tautybės, katalikų tikėjimo. Lauko tyrimų medžiaga saugoma Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros rankraštyne (bylų nr. VDU ER 1884 ir 2180).

Publikacijos. Gan gausu publikacijų, kuriose bendram tradicinės medicinos kontekste minimos ir etnopsichiatriinės priemonės. Šioje srityje ypatingas nuopelnas tenka *Versmės* leidyklai, kurios Šimtatomės valsčių serijos monografijose dažnai skelbiami įvairių autorių lokalinių etnomedicinos tyrimų rezultatai.²⁶ Daugeliui šios serijos monografijose skelbiamų tekstų visgi dar tenka palinkėti atidesnės medžiagos analizės, bei medicininėje literatūroje priimto požiūrio į tradiciją vengimo, publikacijos dažniausiai yra aprašomojo pobūdžio. Labai vertinga ir profesionaliai atlikta Vilniaus Stepono Batoro universitete tarpukariu dirbusio lenkų farmacininko J. Muszyńskio Joninių vaistažolių turgaus studija (1927), kurioje pateikti duomenys šiame darbe retrospektyviai lyginami su lauko tyrimų ir archyvine medžiaga (žr. priedą nr. 2). Lietuvių etnomedicinos tyrimams ypatingos vertės turintis leidinys yra dr. D. Vaitkevičienės parengta užkalbėjimų rinktinė *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės* (2008), labai reikšminga mokslininkės publikacija minėtos valsčių serijos Tauragnų monografijoje (2005).

Darbo struktūra. Šiame darbe nervinių sutrikimų gydymas analizuojamas keliais aspektais, nes skiriant dėmesį vien tik gydymo priemonėms neįmanoma suvokti jų taikymo principų ir aplinkybių. Darbą sudaro įvadas, keturios dėstomosios dalys, išvados, šaltinių, literatūros ir santrumpų sąrašai, bei priedai. Skyriuje *Etnomedicinos tyrimų problemos* nurodomos pagrindinės metodologinės ir teorinės iki šiol Lietuvoje vykdytų etnomedicinos tyrimų spragos, *Tradicinės medicinos raida XX – XXI a.* aptariami esminiai šio laikotarpio lietuvių tradicinę mediciną veikę ir jos pokyčius, bei eroziją lėmę faktoriai, šiandieninė tradicijos būklė. Skyriuje *Nerviniai sutrikimai* apibrėžiamos lietuvių etnopsichiatrijai būdingų nervinių sutrikimų priežastys, simptomai, eiga, ryšiai su senąja pasaulėžiūra ir tradicinėmis gydymo praktikomis, kurios išsamiai analizuojamos paskutinėje dalyje – *Tradiciniai gydymo būdai*. Nustatytos nervinių sutrikimų gydymo priemonės pateikiamos etnofarmacijai įprastose lentelėse taip siekiant tarpdisciplininio darbo pobūdžio, papildant jas etnologiniu požiūriu svarbia informacija.

Už vertingas pastabas, asmenines konsultacijas ir bendro darbo metu įgytą patirtį autorius dėkoja Krokuvos Jogailaičių universiteto Etnologijos ir kultūrinės antropologijos instituto vadovui

²⁶ *Trimakas R.* Liaudies medicinos tradicijos // Širvintos. Versmė, Vilnius, 2000. p. 537-541; *Gribauskaitė V.* Liaudies medicinos bruožai. // Papilė. Versmė, Vilnius, 2006. p. 117–123; *Balvočiūtė N.* Liaudies medicina Tauragnų apylinkėje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje // Tauragnai. Versmė, Vilnius, 2005. p. 964-967; *Balkutė R.* Gelvonų apylinkių liaudies medicina // Gelvonai. Versmė, Vilnius, 2009. p. 935-946 ir kt.

prof. Zbignewui Liberaui, mokslinės praktikos Lietuvių literatūros ir tautosakos institute vadovei dr. D. Vaitkevičienei, bei magistro baigiamojo darbo vadovei dr. A. Venskienei. Tačiau ypatingą padėką noriu išreikšti asmenims saugantiems ir perduodantiems tradicinio gydymo žinias, kurių tikrasis vaidmuo tiek tradicijos raidai, tiek ir Lietuvos etnologijai dažnai taip ir lieka iki galo neįvertintas.

1. ETNOMEDICINOS TYRIMŲ PROBLEMOS

Lietuvoje istoriškai susiklosčiusios etnomedicinos tyrimų aplinkybės trukdė vertinti gausią ir turtingą medžiagą iš etnologijos ir kultūros antropologijos mokslų pozicijų t.y. ieškant duomenų apie etninę psichologiją, senuosius papročius ir mitologiją. Iki šiol Lietuvoje nėra vieningos, etnologams ir medikams tinkamos, etnomedicinos lauko darbų metodikos, nesutariama ir dėl duomenų analizės, bei rezultatų skelbimo. Absoliuti dauguma Lietuvoje publikuotų tyrimų rėmėsi mokslinei medicinai būdingomis ligų sampratomis, o medžiagai rinkti ir analizuoti taikyta farmacijos mokslo metodika. Tačiau tradicinė medicina tai įvairius religinio ir socialinio gyvenimo reiškinius apimantis kompleksinis kultūros fenomenas, kurio negalima niveliuoti vien tik į veikliųjų cheminių medžiagų analizės lygmenį. Kita vertus etnologinė etnografinės medžiagos klasifikavimo, bei rinkimo metodika taip pat turi trūkumų. Duomenų gavimo ir analizės metu etnologai, nors ir pripažindami, kad *šiuolaikiniuose etnologiniuose bei antropologiniuose tyrimuose būtų vertinamas kaip dirbtinis* iki šiol pataria laikytis priimto gydymo praktikų skirstymo į racionalias medicinines ir magines mentalines *siekiant, kad būtų patogiau susisteminti ir naudotis šaltiniais, atsižvelgiant į medžiagos rinkimo būdus praeityje*.²⁷ Savaime suprantama, kad esant tokiai metodinei nuostatai ši schema atspindi ir naujausiose lietuvių autorių publikacijose²⁸, o įvertinant pasaulinius etnologijos ir kultūrinės antropologijos mokslo pasiekimus tokia nuostata yra nepriimtina.

Dar XX a. 8 dešimtmetyje, formuojantis medicinos antropologijos šakai, mokslininkai ėmė kalbėti apie tradicinės medicinos tyrimų krizę kilusią dėl to, kad 1) dauguma apie liaudies mediciną kalbėjusių ir rašiusių nelabai suvokė „kas tai“ – nepaisant skirtingų nuomonių, sunkumai kilo jau vien dėl neapibrėžtų „liaudies“ ir „medicinos“ sąvokų²⁹, 2) sudėtinga ir dažnai neįmanoma atskirti racionalią

²⁷ Paukštytė-Šaknienė R., Savoniakaitė V., Svidinskaitė D., Šaknys Ž., Šidiškienė I. Lietuvos etnologijos šaltinių klasifikacija // Liaudies kultūra. 2005. Nr. 1 (100). p. 23

²⁸ Trimakas R. Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai XIX a. pab. – XX a. I p. V., 2008; Gribauskaitė V. Ligų etiologijos Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos kaime XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje // Liaudies kultūra. 2008. Nr.6 (123). p.26-30; Petkevičiūtė Ž., Savickienė N., Savickas A., Bernatoniene J., Šimaitienė Z., Kalvenienė Z., Pranskūnas A., Lazauskas R., Mekas T.A. Urban ethnobotany study in Samogitia region, Lithuania // Journal of Medicinal Plants Research Vol. 4 (1), 2010. p. 64-71

²⁹ Libera Z. Medycyna ludowa, chłopski rozsądek czy gminna fantazja? Wrocław. 1995. p. 7 / Cituota iš: J.V. Bromlej, A.A. Voronov. Narodnaja medicina kak predmet etnografičeskich issledovanij // Sovetskaja etnografija, 1976, nr 5, p. 4

empiriją ir iracionalią magiją³⁰ ir 3) būdami tarpdisciplininio pobūdžio etnomedicinos tyrimai vykdyti be atitinkamo teorinio - metodologinio pagrindo.³¹ Garsus lenkų etnologas K. Moszynski's dar XX a. I pusėje įspėjo tyrinėtojus, kad *liaudies medicina yra tikras Gordijaus mazgas, kuriame sudėtingiausi būdu susipynę gydymo technikos, tikėjimai ir tipiniai religinio gyvenimo reiškiniai liaudies kultūroje sudaro gyvą ir būdingą visumą, o šio junginio skaidymas daužo liaudies mediciną į šipulius!*³² Deja pats mokslininkas, kritikų teigimu atstovaudamas „primityvųjį empirizmą“, nesugebėjo išvengti gydymo praktikų skirstymo į *fantastines, absurdiškas, be galo naivias ir racionalių, paremtas nuodugniu stebėjimu.*³³ Vienas objektyviausių Lietuvos etnologų J. Balys taip pat laikėsi pozicijos, kad *didžioji liaudies medicinos dalis yra paremta panašumu, arba analogija, ir jokios gydomos vertės neturi.*³⁴

Dėl etnologijos mokslo raidos specifikos³⁵ dauguma romantiškai nusiteikusių liaudies kultūros tyrinėtojų tradicines medicinos praktikas Europoje laikė itin archaiškomis ir ši nuostata, vystantis etnologijos mokslui, neatlaikė kritikos. Tuo tarpu tie etnografai, kurie orientavosi mokslinės medicinos istorijoje, o taip pat medicinos istorikai, teigė priešingai ir tradicines XIX – XX a. praktikas kildino iš XV – XVIII a. mokslinės medicinos. Pastarasis požiūris tradicinę mediciną ir liaudies kultūrą nuvertino iki istorijos šiukšlyno lygmens.³⁶ Ši situacija paaiškina faktą, kad tradicinės medicinos įtaka ir poveikis formuojantis toms pačioms XV – XVIII a. mokslo medicinos sampratoms ilgą laiką nebuvo kvestionuojamas. Naujaisiais laikais šie ryšiai akivaizdūs, vienas pirmųjų tokių atvejų tai Prancūzijos gamtininko Leschenault de la Tour iš Ramiojo Vandenyno salų, kur buvo naudotas strėlėms užnuodyti 1805 m. atvežtas *Strychnos* genties augalas, kurio pagrindu vėliau sukurtas strichninas.³⁷

Tradicinės medicinos praktikos, neatsiejamoms nuo religinio gyvenimo, socialinių struktūrų ir papročių (ir tuo stipriai besiskiriančios nuo biomedicinos) ilgą laiką buvo prilygintos „prietarams“ ir aprašinės kaip primityvios, iracionalios.³⁸ Įsigalėjus šiam požiūriui etnomedicinos tyrinėtojai vis labiau domėjosi tradicinių terapijos praktikų „racionalių branduolių“, kuris buvo dirbtinai sukurtas laikantis tam tikrų išankstinių racionalaus mokslo nuostatų, o ne remiantis etnografinės medžiagos

³⁰ Ten pat., p. 7 / Cituota iš: E. Grabner. Volksmedizin // Grundriss der Volkskunde, hg. R.W.Brednich, Berlin 1988, p. 440

³¹ Ten pat., p. 8 / Cituota iš: D. Tylkowa. Medycyna ludowa w kulturze wsi Karpat polskich, Wrocław 1989, p. 8

³² Libera Z. Medycyna ludowa, chłopski rozsądek czy gminna fantazja? Wrocław. 1995. p. 8 / Cituota iš: Moszynski K. Kultura ludowa Słowian, t. II, cz. 1, Warszawa 1967 p. 14-15

³³ Ten pat., p. 8

³⁴ Balys J. Lietuvių liaudies pasaulėjauta tikėjimų ir papročių šviesoje. Čikaga, 1966. p. 90

³⁵ XIX a. formuojantis etnologijos mokslui vyravo evoliucionizmo teorija (Tylor E.B. 1865, 1871 ir kt.), teigusi, kad kultūra vystosi nuo paprasčiausių pirmykščių formų iki sudėtingų, civilizacinių. *Aut. past.*

³⁶ Libera Z. Wielka niemoc // Literatura ludowa. Nr. 3 (53), Wrocław, 2009. p. 29

³⁷ Gaines A.D. Ethnopharmacology // Encyclopedia of Anthropology / Editor J. H. Birx. NY, 2006. p. 861

³⁸ Gaines A.D. Ethnomedicine // Encyclopedia of Anthropology / Editor J. H. Birx. NY, 2006. p. 859

analize.³⁹ Taip tyrinėtojai patys komplikavo ir be to sudėtingus etnomedicinos tyrimus, nes augalinių priemonių naudojimas pats savaime ne visada yra aprioriškai „racionalus“, tuo tarpu ne visos maginėmis laikytos gydymo praktikos yra neracionalios. Dalis šių praktikų, kurių veiksmingumo nebuvo įmanoma paneigti, atidžiau neanalizuojant buvo priskirtos sugestyvinėms ar psichoterapinėms ir dėl iš anksto pasirinktos klasifikavimo metodikos nepastebint jų kontekste augalinių priemonių (pvz. smilkymas, užkalbėjimas).

Aptartos problemos yra metodologiniai spąstai į kuriuos patenka praktiškai visi etnomedicinos ir magijos, gamtos mokslų požiūriu sudėtingiausių tradicinės kultūros sričių, tyrinėtojai. Šis neapibrėžtumas trukdo tyrimų eigai, bei iškreipia rezultatus (vadinamoji *emic - etic* metodologinė problema). Tik labai neseniai imta suvokti, kad jei patys tradicijos nešėjai visas savo praktikas laiko racionaliomis (ką patvirtina pats jų naudojimo faktas) etnologas neturėtų dalies jų pateikti kaip iracionalių, juo lab, kad ši problema turi kur kas platesnį kontekstą. Etnomedicinos tyrinėtojas nenorom susiduria su didžiule atsakomybe, nes jo darbų rezultatai informacijos amžiuje tiesiogiai veikia tradicijos raidą. Užsienio mokslininkai pastebi, kad tyrimų rezultatų publikavimas tiriamoje kultūroje yra vienas iš būdų padėti jaunajai kartai perimti tradicinę žinią.⁴⁰ Nesunku įsivaizduoti kokį poveikį tradicijos nešėjams daro „iracionalia“ ją laikančių mokslininkų darbai, o iki šiol Lietuvoje skelbtų etnomedicinos publikacijų poveikį tradicijai dar teks įvertinti. Lenkijoje mokslininkai pastebi, kad tradicinės medicinos žinių gausa, bei tradicijos nykimas tiesiogiai susijęs su švietimo ir mokslo sklaida tam tikruose regionuose.⁴¹ Europoje ir pasaulyje vis daugiau žmonių atsisigia į gydymą natūraliomis priemonėmis, tuo tarpu mokslininkai pastebi, kad dėl tradicinės medicinos tyrimuose vyraujančio racionalaus diskurso kyla įtampa tarp fitofarmacinės ir tradicinės medicinos žinojimo sistemų. Pirmosios tikslas yra ne augalų vartojimas, o produktų iš jų gamyba, nors pačia *tradicinio vartojimo* samprata dažnai remiamasi reklamoje pagrindžiant šių produktų terapinę vertę. Įvairi žolininkystės literatūra vis labiau remiasi fitochemijos ir klinikinių tyrimų duomenimis, kurie vietoj to, kad papildytų tradicinio žinojimo sistemą, šią išstumia, argumentuojant tuo, kad tai neišvengiamas modernaus gyvenimo procesas. Tačiau vis labiau populiarėjantys ūkininkų turgūs, organinė gamyba, lėto maisto ir prekių mainų judėjimai anuliuoja šiuos argumentus.⁴² Aptariamų problemų aktualumas atsispindi šiuo metu Europos Sąjungos Komisijos patvirtintame farmacijos kompanijų lobistinius interesus

³⁹ Libera Z. *Medycyna ludowa, chłopski rozsądek czy gminna fantazja?* Wrocław. 1995. p. 10

⁴⁰ Srithi K., Balslev H., Wangpakattanawong P., Srisanga P., Trisonthi C. Medicinal plant knowledge and its erosion among the Mien (Yao) in northern Thailand // *Journal of Ethnopharmacology* Vol. 123. 2009 p. 335-342

⁴¹ Libera Z. *Medycyna ludowa, chłopski rozsądek czy gminna fantazja?* Wrocław. 1995. p. 9-10 / Cituota iš: Tylkowa D. *Wiedza ludowa*. P. 83-84

⁴² Evans S. Changing the knowledge base in Western herbal medicine // *Social science & medicine*. 2008. Vol. 67 p. 2105

proteguojančiame įstatymų projekte, kuris labai griežtai riboja oficialų, įteisintą tradicinių gydymo priemonių naudojimą.⁴³

Antropologijos, bei etnologijos mokslams istoriškai būdingi du priešingi duomenų gavimo ir analizės būdai: *emic* – atspindi tyrinėjamų žmonių sąvokomis išreiškiamą jų pačių tikrovę, o *etic* – tyrinėjamai kultūrai analizuoti taikomi išoriniai, dažniausiai – biomedicinos ir gamtos mokslų kriterijai.⁴⁴ Paprastai tyrimo objektyvumas priklauso nuo šių dviejų metodinių paradigms pusiausvyros. Lietuvos etnomedicinos tyrimuose *emic* modelis dar yra menkai taikytas, vyrauja biomedicinos stereotipai tradicinių gydymo praktikų atžvilgiu, tyrimų struktūra remiasi biomedicinai būdingomis ligų klasifikavimo schemomis, o gydymo priemonės skirstomos neatsižvelgiant į pačių žmonių sampratas. Lietuvos akademinėje bendruomenėje šios, bei panašios metodologinės spragos imtos aktualizuoti po 2010 metų vasario 17 dieną Vytauto Didžiojo universitete šio darbo autoriaus ir dr. Tauro Meko iniciatyva surengto Lietuvos etnomedicinos tyrinėtojų susitikimo – konferencijos *Lietuvių etnomedicinos tyrimų tarpdisciplininiai metodai*⁴⁵, kurioje sutarta dėl etnologų ir medikų bendradarbiavimo būtinybės siekiant tyrimų objektyvumo ir kuriant pažangią lauko tyrimų metodiką. Viena svarbiausių užduočių Lietuvos etnomedicinos tyrėjams yra naujai įvertinti XIX - XX a. surinktą etnografinę medžiagą, bei ją remiantis skelbtus tyrinėjimų rezultatus, kiek įmanoma patikslinti šiuos duomenys šiandienai atliekamais lauko tyrimais. 2010 m. įvykę lauko tyrimai Švenčionių raj., Užpalių apylinkėse (Utenos raj.) ir Baltarusijos Respublikos Astravo rajone yra vieni pirmųjų žingsnių šia linkme.

2. TRADICINĖS MEDICINOS RAIDA XX – XXI a.

Europos tradicinė medicina tai daugelį amžių trunkantis sinkretinis procesas. Kaip minėta ji buvo veikama XV - XVIII a. mokslinės medicinos, kuri savo ruožtu paveikta Antikos sampratų, bei gydymo praktikų⁴⁶, o šios šiandieną yra kildinamos iš priešistorinių, tradicinio gydymo sistemų Europoje, Azijoje, Afrikoje civilizacinių ryšių dėka plačiai išplitusių Senajame pasaulyje.⁴⁷ Tradicinėms pasaulio kultūroms būdingos gydymo sampratos yra gan panašios⁴⁸, kylančios iš

⁴³ McKie R. Herbal remedies banned as new EU rules take effect. Interneto prieiga: <http://www.guardian.co.uk/uk/2011/may/01/new-eu-rules-on-herbal-remedies> Žiūrėta: 2011 05 01

⁴⁴ Čiubrinskas V. Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos, Kaunas, 2007, p. 210

⁴⁵ VDU etnologijos ir folkloristikos katedros svetainė. Interneto prieiga: <http://etnologija.vdu.lt/Veikla/Konferencijos/Konferencijos/Etnomedicina/> Žiūrėta: 2011 04

⁴⁶ Apie tai kalbėjo ir dr. T. A. Mekas 2010 m. vasario 17 d. VDU vykusioje konferencijoje *Lietuvių etnomedicinos tyrimų tarpdisciplininiai metodai* skaitydamas pranešimą *Lietuvių liaudies medicinos ir senųjų medicinos teorijų sąsajos. Aut. past.*

⁴⁷ McKenzie D. The Infancy of Medicine: An Enquiry into the Influence of Folk-Lore upon the Evolution of Scientific Medicine. London, 1927; Libera Z. Medycyna ludowa, chłopski rozsądek czy gminna fantazja? Wrocław, 1995 ir kt.

⁴⁸ Shamanism: An Encyclopedia of World Beliefs, Practices and Culture / Edited by Walter M.N., Fridman E.J.N., Oxford, 2004.

universalumu pasižyminčios šamanistinių tikėjimų sistemos⁴⁹, kurios esminė funkcija bendruomenėje yra gydymas. Todėl Antikos ar Viduramžių sampratų ir praktikų atveju negalime kalbėti apie griežtai istorišką jų raidą, o veikiau gan lokalius darinius natūraliai susiformavusius, bei išsaugojusius minėtų archaiškų gydymo sampratų pėdsakus ir kurių raidos lūžio tašku galime laikyti XIX a. II pusę kuomet biomedicina griežtai atsiriboja nuo socialinių, religinių ar kitų su tradiciniais tikėjimais susietų ligos kilmės ir gydymo aspektų. Todėl prieš pradedant analizuoti XX – XXI a. tradicines nervinių sutrikimų gydymo sampratą ir priemones, svarbu suprasti kaip stipriai vietinė tradicija yra pakitusi ir paveikta modernios biomedicinos, bei gamtamokslinės pasaulio sampratos įtakos. Šiandienos Vakarų etnofarmacijos požiūriu Lietuva priskiriama miesto medicinos (angl. *urban medicine*) arealui.⁵⁰ Tačiau Žemaitijoje atlikti naujausi etnofarmacinių tyrimai (Petkevičiūtė et. 2010) rodo, kad žmonės aktyviai naudoja šeimoje perduodamas, senąsias tradicines gydymo priemones, jomis pasitiki labiau, nei biomedicininėmis.⁵¹ Deja tikrasis tradicijos ir inovacijos santykis lieka nežinomas ir taip yra vien tik dėl menko etnologų indėlio etnomedicinos tyrimų srityje. Išsamesni tradicinės medicinos raidos XX – XXI a. Pietryčių Lietuvoje tyrimai dar nėra atlikti, šia linkme šiuo metu dirba disertaciją rengianti V. Gribauskaitė.⁵² Lauko tyrimų Užpalių apylinkėse (Utenos raj.) metu ypatingas dėmesys buvo kreiptas duomenų apie tradicijos raidą veikiančius faktorius rinkimui. Šio lokalaus tyrimo rezultatai darbe komentuojami Švenčionių, Molėtų, Ignalinos, Zarasų, Varėnos, Astravo rajonų etnografinės medžiagos kontekste, nes tyrinėtojų nuomone gydymo tradicija visame Pietryčių Lietuvos regione (bei etninėse lietuvių salose Baltarusijoje) yra panaši, bei patiria panašią transformaciją.⁵³

Autoriaus atlikti lauko tyrimai rodo, kad tradicija tampa vis labiau sinkretinė⁵⁴ t.y. derinanti senuosius receptus ir naujas, didžia dalimi vaistinės literatūros dėka plintančias priemones. Akcentuojama, kad yra derinami senieji ir literatūroje surasti būdai: *Perku ir trinu sąnarius* (Kaulažolės, Vaistinės taukės - *Symphytum officinale* L. tepalu). *Vaistinėj perku. Turiu ir pasdarius*,

⁴⁹ Vienas žymiausių šamanizmo tyrinėtojų vengrų mokslininkas M. Hoppal pažymi, kad vietoje šiandienos mokslininkų kritikuojamo termino *šamanizmas*, dera vartoti šamanistinę kultūrą, kurios universalūs požymiai yra tikėjimas dvasių pasaulio įtaka ligoms, transo būsenai pasiekti skirtos ritualinės technikos, bei su jomis susijusios gydymo praktikos. *Aut. past. // Hoppal M. Shamans and traditions. Bibliotheca shamanistica. Editor M. Hoppal. Vol. 13, Budapest, 2007.*

⁵⁰ Miesto medicina (angl. *urban medicine*) – vienas iš biomedicinos sinonimų. / *Sinha A., Gibbs T. Social stratification and health in the Western Context // Encyclopedia of Medical Anthropology: Health and Illness in the World's Cultures / Edited by C.R. Ember, M. Ember. NY, 2004. p. 198-205*

⁵¹ *Petkevičiūtė Ž., Savickienė N., Savickas A., Bernatoniene J., Šimaitienė Z., Kalvenienė Z., Pranskūnas A., Lazauskas R., Mekas T.A. Urban ethnobotany study in Samogitia region, Lithuania // Journal of Medicinal Plants Research Vol. 4 (1), 2010. p. 64-71*

⁵² Konferencijoje pristatiusi pranešimą *Kultūrinė sveikatos apsaugos sistema: lokaliniai tyrimai. Aut. past.*

⁵³ *Gribauskaitė V. Ligų etiologijos Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos kaime XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje // Liaudies kultūra. 2008. Nr.6 (123). p.26-30 // T.p. asmeninės konsultacijos su V. Gribauskaite (2010-2011 m.) Aut. past.*

⁵⁴ Medicininės antropologijos požiūriu - biomedicina taip pat yra viena iš etnomedicinos formų, socialiai sukonstruota, istoriškai įsitvirtinusi ir globaliai praktikuojama (Čiubrinskas 2007). Todėl dviejų kultūrinių tradicijų saveiką galima laikyti nauju, sinkretiniu dariniu. *Aut. past.*

*aliejum užpylus, arba kiaulės taukais, čia knygoj radau parašyta, kad aliejum.*⁵⁵ Pavyzdžiui, viena pateikėja mini sąnarių skausmo gydymui skirtą antpilą, kuri sudaro 9 kaštonų galvos, 9 česnako skiltys ir *bent pora* auksinio ūso (kvapiosios kalizijos - *Callisia fragrans* L.) ataugų.⁵⁶ Skaičiaus 9 vaidmuo senuosiuose gydymo praktikoje yra labai ryškus, apeiginis⁵⁷, tuo tarpu naujoji, iki tol nežinota priemonė į mišinį įtraukiama nebeatsižvelgiant į šį skaičių. Atvejis labai įdomus, nes receptą sudaro trys komponentai, o skaičiumi 9 paremtas dozavimas suponuoja lietuvių tradicinėje medicinoje įvairiuose kontekstuose paplitusią⁵⁸ *trejų devynerių* formulę. Galbūt šis pavyzdys iliustruoja senųjų ir naujų gydymo priemonių sąveikos mechanizmą, kuomet su papročiais nesusijusios, naujos priemonės priimamos į augalinį – apeiginį kontekstą. Ši aplinkybė taip pat įgalina kelti prielaidą, kad etnografinėje medžiagoje sutinkami tradiciniai, senieji ligų pavadinimai ir sampratos, su nežymiomis modifikacijomis ar inovacijomis, nurodo tradicines gydymo priemones. Tuo tarpu jei vyrauja biomedicininiai terminai ir sampratos tai tikėtina, kad gydymo priemonės bus perimtos iš mokslinės vaistininkystės arba inovacijos laipsnis tradicijoje bus daug didesnis.

2.1 Žinijos perdavimo būdai

Bet kuri tradicinės žinijos sistema tai visų pirma žodžio keliu perduodamos informacijos mainai, kur kiekvienas aktyvus nešėjas yra vienodai svarbus ir savo žiniomis veikia visą struktūrą. *Tai va, vienas nuo viena ir sužinai. Pasisakai ir žinai tadū.*⁵⁹ Daugelis pateikėjų nurodė tradicinės medicinos žinias perėmė iš senosios kartos atstovų. (*Čia iš senybos ar iš knygu?*) *Iš mamos daugiausia.*⁶⁰ Deja, jaunimas mažiau linkęs perimti senuosius gydymo būdus ir vis labiau pasitiki biomedicinos priemonėmis: *Neperdavė man mama, sakė niekas nebesigydo šitais dalykais, tik tai vaistais.*⁶¹ Didėja grupė asmenų besigydančių išimtinai biomedicinos priemonėmis: (*O jūs žoles žinot?*) *Nežinau, vaistinė yra, žolių nerenku*⁶²; *Aš jau gydaus valdiškai daug metų.*⁶³ Tradicijos erozija atsispindi pesimistinėse žolininkų nuotakose: *Niekas neraikalinga iš mana žolelių, tik tai sau, kai pati tai tik žolė.*⁶⁴ Erozijos proceso pradžia galima laikyti XX a. 5 dešimtmetyje kuomet Lietuvos TSR pradėta kurti kaimo biomedicinos pagalbos infrastruktūra (felčerių punktų tinklas). *Gydymas iki ir po*

⁵⁵ VDU ER 2180 (685) G. Navikienė, 71 m., gyv. Kėpių k. Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁵⁶ VDU ER 2180 (510) V. Rožytė, gyv. Juškonų k. Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁵⁷ Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės. Parengė D. Vaitkevičienė., LLTI, V., 2008. p. 42, 384-408

⁵⁸ *Muszyński J.* Wileńskie zioła ludowe // Wiadomości farmaceutyczne. V., 1927. Nr. 21-22. p. 475

⁵⁹ VDU ER 2180 (60) S. Stanislovėnienė, gyv. Degėsių k. Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁶⁰ VDU ER 2180 (770) O. Vaškelienė, gyv. Gaigalių k. Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁶¹ VDU ER 2180 (900) M. Stasiškienė – Rožytė, Kėpių k., Utenos r. gyv. Vilniaus mst. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁶² VDU ER 2180 (111) Z. Kononova, gyv. Mažeikiškės k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁶³ VDU ER 2180 (181, 192) V. Gaidienė, gyv. Butiškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁶⁴ VDU ER 2180 (347) B. Ubavičienė, gyv. Utenos pensionate. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

karo skiriasi, dabar vartojami medikamentai.⁶⁵ Tuo tarpu absoliuti dauguma pateikėjų nurodo, kad iki karo gydėsi tradicinėmis priemonėmis. Apie tai plačiau poskyryje 2.3 *Socialinės ir ekonominės aplinkybės*.

Svarbu pabrėžti, kad žinios atmintyje išlieka tik jas praktiškai taikant. *Bet mūsų atmintis. Tik tai kas reikalinga įsisavini, kas nereikalinga neimi į galvą, pasakė ir užmiršti*⁶⁶; *Ai kai mes tei jau neužsimam šitokiu. Tokias ir žynias nekakias jau.*⁶⁷ Todėl vis didesnę vaidmenį įgauna įvairi literatūra, kurioje iškilus reikalui ieškoma patarimo. *Dirbau melioracijoje, einu apžiūrėt objekto - krepšį nešu, paskui knygoj pažiūriu*⁶⁸ Informacija žmones pasiekia ir kitomis žiniasklaidos priemonėmis. *Tik kalbėja tas pats senukas, sakė per televizorių.*⁶⁹ Vis dažniau pasitelkiamas Internetas: *Šituos naryčnikus*⁷⁰ *mes buvom per Internetą susiradę. Jie ten įdomiai vadinasi.*⁷¹ Šiandien žodiniu keliu žinios plinta ir apie vaistažoles pasakojant įvairiems entuziastams. Dažnai tai profesionalūs farmacininkai kas savo ruožtu taip pat veikia tradicinius gydymo principus. *Vieną kart buvo kažkokia žolininkė į bendruomenę atvažiavus saka, kad negalima daugiau naudot kaip savaitę, dvi, reiškia kenkia jau žmogui. Paskui kitas panaudot.*⁷²

Fitoterapinės literatūros poveikis tradicijai jau buvo aptartas skyriuje 1. *Etnomedicinos tyrimų problemos*. Tradicinio gydymo žinovai taip pat dažnai naudojami literatūra. *Gražinutės teta*⁷³ *šita buvo pamokinta Smetonos laikais, knygas turėjo žolelių*⁷⁴; *Sako kur išgirsdavom kokius vaistus tai rašydavosi, turi sąsiuvinį visą prisirašius.*⁷⁶ Situaciją vaizdžiai iliustruoja pokalbis su žolininke B. Ubavičiene. Gydymo žinias jaunystėje perėmusi iš kaimo senučių, vėliau – žymios Užpalių krašto žolininkės N. Svilienės - Zabulionaitės (1910-1996) (kuri daug ko išmokusi iš pusbrolio felčerio Lissausko) pateikėja domėjosi ir to meto fitoterapine literatūra. *Turiu išsirašius iš žiniuonės knygas (O iš kokios knygos čia rašėt?) Žiniuonių (O kas autorius?) Nežinau, bet versta iš vokiečių, vokiečių vertimą. Nežinau kiek metų rašyta (apie sąsiuvinį Aut. past.), kaip tik atvažiavau čionai gyventi šitų knygų radau ir susirašiau, o paskui ieškojau ir šitas knygas bibliotekoj neberadau, kas ar nugriebė ar*

⁶⁵ VDU ER 1884 (11) p. 37 Moteris, Švenčionių r. Užr. R. Petkevičius 2008.

⁶⁶ VDU ER 2180 (198) V. Gaidienė, Butiškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁶⁷ VDU ER 2180 (26) G. Baukienė, Degesių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁶⁸ VDU ER 2180 (804) A. Salemonaitė, Gaižiūnų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁶⁹ VDU ER 2180 (577) K. Svilienė, Užpalių mst., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁷⁰ Dėl naryčniko identifikacijos kyla problemų. Surasti augimvietę jo nepavyko. Pateikėjų apibūdinimai leidžia spėti, kad tai karklavijas (*Solanum dulcamara* L.), tačiau tyrinėtojų nuomone naryčniko vardas Aukštaitijoje taikomas augalui *Scrophularia nodosa* L. (Gritėnienė 2003) *Aut. past.*

⁷¹ VDU ER 2180 (566) D. Rožienė, Gyv. Utenos mst. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁷² VDU ER 2180 (323) Moteris, Kaimynų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁷³ Kalbama apie žolininkės seseris Juškaites.

⁷⁴ VDU ER 2180 (144) Moteris, Butiškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁷⁵ Kalbama apie žolininkę Bronę Ubavičienę. *Aut. past.*

⁷⁶ VDU ER 2180 (190) E. Subatavičienė, gyv. Utenos pensionate. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

nežinau kaip.⁷⁷ Taigi šiuo pavieniu atveju privalom kalbėti apie daugiasluoksnę tradiciją, o tai veikiausiai teisinga ir visos lietuvių tradicinės medicinos kontekste. Kita vertus gerai informuoti pateikėjai vis dar linkę labiau pasitikėti senosios kartos atstovų perduodamomis žiniomis, jas tik gretindami su literatūros duomenimis. *Aš pagal žmones, ale knygoj aš nesusgaudau, daug plačiai prirašyta, nebesusgaudau.*⁷⁸ Kaip taisyklė daugiausiai žinių suteikė tie asmenys, kurių šeimos nariai patys buvo žolininkai arba aktyviai bendravo su gydymo tradicijų žinovais. Todėl šeimos, draugystės ryšiai yra itin svarbus faktorius išliekant gydymo tradicijai. Tai paaiškintų ir didesnę reikšmę teikiamą seniesiems, giminėje ar tarp draugų iš kartos į kartą perduotiems, patikrintiems receptams.

Nors literatūra ir papildo žolininkų žinias, deja tai viena iš tradicijos erozijos priežasčių. Paklaustas ar žino nervų ligoms gydyti skirtas priemonės, pateikėjas atsakė *Knygoj tai yr*⁷⁹, tačiau pats išvardinti jų nesugebėjo. Žodinė tradicija tai betarpiška patirtis, įgyjama bendraujant, renkant ar naudojant gydymo priemones, tuo tarpu pasitikėjimas rašytiniais šaltiniais (drauge su gydymo specialistų skaičiaus bendruomenėje mažėjimu) išstumia iš atminties tradicines praktikas. Tai labai kenkia senosios gydymo žinijos sistemos gyvybingumui. Šis aspektas svarbus stengiantis suvokti kaip būtent inovacijos veikia konservatyvią, amžiais gludintą sistemą. *Yra daug žolių kur neparašyta literatūroj, kad gydo tą ir tą, o žmonės gydosi.*⁸⁰ Populiarejant literatūros dėka plintantiems receptams, vis daugiau tradicinių priemonių patenka į „pasyvaus žinojimo“ sritį, o mirštant pateikėjams – prarandamos visiems laikams. Šias, vaistinėje literatūroje nenurodytas priemones, bei jų naudojimo būdus būtina fiksuoti ir analizuoti ypač dėmesingai, tačiau tyrinėtojas privalo suvokti skyriuje 1. *Etnomedicinos tyrimų problemos* aptariamąs metodines kliūtis, gebėti kiek įmanoma aiškiau skirti senąsias ir naujas, informacijos šaltinių dėka plintančias gydymo sampratas, bei priemones.

Būtina akcentuoti, kad literatūros poveikis tradicijai gali būti prasidėjęs jau XIX a. viduryje. Vienas ryškiausių pavyzdžių tai S. Kušeliausko 1857 metais Vilniuje lietuviškai išleista knyga *Zinia apie gidima ligu kuno ir duszes*, kuri labai svarbi nagrinėjamų problemų kontekste ir nusipelno atskiro dėmesio ir tyrimo. Nors knygos autoriaus pagrindinis tikslas yra *zmones neturtingus, biednus, giwenanczius toli nuog miestu, ne galintius apturieti pagalbos mokitu daktaru*⁸¹ atgrasyti nuo liaudies priemonių ir papročių, knygoje gausu receptų, kurie šiandien laikomi tradicinės medicinos dalimi, bei sutinkami Viduramžių ir Renesanso Europos medicinos knygoje. Maža to autorius akcentuoja, jog šios priemonės yra racionali mokslinės medicinos dalis (*ape ta tikrai datirta gidima asz apskelbiau*

⁷⁷ VDU ER 2180 (346) B. Ubavičienė, Utenos pensionate. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁷⁸ VDU ER 2180 (87) V. Stanislovėnas, Degesių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁷⁹ VDU ER 2180 (91) V. Stanislovėnas, Degesių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁸⁰ VDU ER 2180 (614) J. Karosas, Užpalių mst. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁸¹ Kušeliauskas S. Zinia apie gidima ligu kuno ir duszes. Vilnius, 1857. p. 4

gazetose⁸²), todėl galima kelti prielaidą, kad ši knyga ir į ją panašūs kūriniai galėjo įvesti į vartojimą tokias priemones kaip: *pageduse zwiere ikandims (...) paduoda butiną datirtą lekarsta wabals wadinams majuwka*,⁸³ (nuo rachito) *ipilus į katila tris wiedrus undiene, imesti du giwus mazus suniukus wirti ilgą paskui isodinti ligoni ir ta skistima tegul geria kiek gal*,⁸⁴ o svarbiausia – *agunu* (aguonų, *Papaver somniferum* L. *Aut. past.*) *galwikies neprinokuses, nepriejuses iszwirtas ramín skausma*.⁸⁵ Neprinokusių aguonų vartojimas raminant (ypač nemiegančius vaikus) dažnai liaudies tradicijai priklauso priemonė, kurios kilmės šaltinis pasirodo gali būti to meto mokslinė medicina. Tikrai abejotina ar taip griežtai prieš liaudies tradiciją pasisakęs autorius savo darbe kaip alternatyvą pateiktų jos pačios priemones! Tuo tarpu žmonės aiškiai suvokė skirtumą tarp nepavojingų džiovintų sėklų ir neprinokusių galvučių: *Kaime moteris nužudė mažutį vaiką duodama gerti aguonų galvučių arbatos (ne grūdelių). Anos žmogų išdžiovina*.⁸⁶ Dėl darbo apimties šių aspektų plačiau nenagrinėsime tačiau prie jų vėl ateityje sugrįžti.

2.2 Valdžios struktūros ir biomedicina

Reikšmingas pateikėjų minimas *valdiškos medicinos* terminas, kuris tikėtina pats savaime nurodo buvusią priešpriešą tarp valdžios diegiamos biomedicininės infrastruktūros, bei tradicinės medicinos žinijos. Kai kuriose sovietinėse respublikose šis konfliktas buvo gan ryškus, ypač - religiniuose kontekstuose.⁸⁷ Nemažai požymių rodo, kad persekiojimo būta ir Lietuvoje, deja dar trūksta šios krypties tyrimų. Vienas iš tokių prielaidą patvirtinančių faktų gali būti žolininkų praktikas įteisinančios *legendos*, kurių autorius nemažai fiksavo lauko tyrimų Pietryčių Lietuvoje metu (pvz. pasakojimas apie už gydymą žolėmis teisią žolininką, kuris išgydė teisėjo žmoną (dukterį) ir jam buvo leista tęsti praktiką).⁸⁸ Panašią istoriją pavyko užrašyti ir Užpalių apylinkėse: *(Buvo kažkokia istorija, kad daktarai sovietmečiu atvažiavę patikrint?) Utenos daktarai atvažiava, jie turėdavo žmonių sąrašus, sakė amžius senas ir niekad dar nebuvot liginėję*⁸⁹; *Vieną kart daktarai buva atvažiavi tai jau pasižiūrėt kaip ana*⁹⁰ *išdžiovina tas žoles, kad nebūtų jau blogai išdžiovintas. Sakė viskas gerai, švaru. Dabar vienas daktaras aškimis gerklą buva, ana saka aš tavi pagydysiu. Nuo kakla jau skaitos išvirė*

---

⁸² Ten pat., p. 32

⁸³ Kušeliauskas S. Zinia apie gidima ligu kuno ir duszes. Vilnius, 1857. p. 31-32

⁸⁴ Ten pat., p. 25

⁸⁵ Ten pat., p. 11

⁸⁶ LTR 4111 (721) E. Dudinskas, Rimdžiūnai, Gervėčių apyl. Užr. Įvairūs rinkėjai, 1970 m.

⁸⁷ Keshavjee S. Bleeding Babies in Badakhshan: Symbolism, Materialism, and the Political Economy of Traditional Medicine in Post-Soviet Tajikistan // Medical Anthropology Quarterly. Vol. 20. Number 1. 2006. p. 72–93

⁸⁸ Autoriaus asmeninis archyvas, tyrimų Švenčionių mieste (2009) duomenys. *Aut. past.*

⁸⁹ VDU ER 2180 (590) K. Svilienė, Užpalių mst., Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁹⁰ Kalbama apie žolininkę Nataliją Svilienę - Zabulionaitę. *Aut. past.*

*arbatas, apirišė tadu ant rytojaus sveikas. Tadu liepė gydyt žmones.*⁹¹ Kita vertus, tiesiogiai paklausti apie sovietų laikais vykdytą žolininkų persekiojimą, pateikėjai atsako prieštaringai, nesusieja centrinės valdžios ir medikų veiklos. Vienų požiūriu draudimo nebuvo. *Niekas nedraudė*⁹²; *Neteko susidurti*⁹³; *Ne, čia taip ramiai visi gyvena.*⁹⁴ Pabrėžiama, kad daktarai (ypač vaistininkai) patys patardavo gydytis žolėmis. *Pats daktaras rusų patarė*⁹⁵; *Gydydava ir vaistais, bet patardava ir žolėm.*⁹⁶ Dalis šių pasakojimų taip pat gali būti panašios praktikos įteisavimo *legendos*. Kita pateikėjų dalis mano priešingai: *Vat kas draudžia – daktarai*⁹⁷; *Gal nelaisdava jiems viešai. Šitiem žolininkam. Man atroda kad prie rusų drausdavo.*⁹⁸ Medikai dažnai tikrino žolininkų ir tradicinių gydytojų veiklą: *Tai matyt, kad pranešė ir atvažiava patikrint. Nebuva milicijas (kartu), bet saka nemažai daktarų.*⁹⁹ Lauko tyrimų XX a. 6 dešimtmetyje patirtimi su autoriumi pasidalinusios prof. I. Merkienės teigimu žmonėms valdžia drausdavo gydytis tradicinėmis priemonėmis kol šie nesikreipė į medikus.¹⁰⁰ Kai kuriuose Lietuvos regionuose pateikėjai ir šiandien nurodo, kad pirmiau linkę gydytis namų gamybos vaistais, o tik vėliau kreiptis į medikus¹⁰¹, todėl galima spėti, kad šios priešpriešos išties būtų, nors autoriui dar nepavyko aptikti dokumentinių tokios sovietų politikos įrodymų. Šiam kontekste įdomią istoriją pasakojo žolininkė B. Ubavičienė: *Net Sibire buvo iš Lietuvos atvažiavis vienas, prisimetė, kad daktaras ir gydė. Ir džiaugės visas, kad labai gerai. Tai anas žinoja žolas, pirkioj, ir šitas - nervom. Virdava šitas žolelas, bet paskui dažinoja jau rusai ir jį norėja suimt, ir anas skaitas, kad Lietuvon išbėga. Anas niekaip, ne daktaras buvo. (Jis ne tremtinys buvo?) Ne, ne tremtinys. Atvažiava pas mum dirbt. (O kaip vardas jo buvo?) Nežinau. Man kai nereikėja. Džiaugės žmonės, bet ir tikrai va teip – nervam, kad žmonės išnervinti. Žinoja jis žoles, a kad ligas visas tokias ir buvo tikrai nervas ir širdis (Tai rusai norėja jį suimt?) Suimt.*¹⁰²

Be jokios abejonės šie procesai prasidėjo gerokai anksčiau, jų šaknų dera ieškoti XV-XVIII a. raganų bylose, kurių nemažą dalį sudarė kaltinimai neteisėtomis gydymo praktikomis, gydymu be reikiamo išsilavinimo. Įdomu tai, kad Europoje tokių bylų itin pagausėja XVIII a. t.y. mokslo

⁹¹ VDU ER 2180 (353) B. Ubavičienė, Gyv. Utenos pensionate. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁹² VDU ER 2180 (383) B. Ubavičienė, Gyv. Utenos pensionate. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁹³ VDU ER 2180 (127) G. Mierkienė, Mažeikiškės k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁹⁴ VDU ER 2180 (259) Moteris, Kaimynų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁹⁵ VDU ER 2180 (383) B. Ubavičienė, Gyv. Utenos pensionate. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁹⁶ VDU ER 2180 (743) G. Šileikienė – Surgailytė, Gaigalių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁹⁷ VDU ER 2180 (158) Moteris, Butiškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁹⁸ VDU ER 2180 (24) G. Baukienė, Degesių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

⁹⁹ VDU ER 2180 (358) B. Ubavičienė, Gyv. Utenos pensionate. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁰⁰ Asmeninė konsultacija 2010 m. *Aut. past.*

¹⁰¹ Petkevičiūtė Ž., Savickienė N., Savickas A., Bernatoniene J., Šimaitienė Z., Kalvenienė Z., Pranskūnas A., Lazauskas R., Mekas T.A. Urban ethnobotany study in Samogitia region, Lithuania // Journal of Medicinal Plants Research Vol. 4 (1), 2010. p. 64-71

¹⁰² VDU ER 2180 (357) B. Ubavičienė, Gyv. Utenos pensionate. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

suklestėjimo laikotarpiu, kuomet magija ir medicina galutinai atskiriamos.¹⁰³ Svarbu pažymėti, kad Lenkijos ir Lietuvos valstybėje šios praktikos buvo kur kas labiau, nei Europoje toleruojamos, tikėta, kad iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilusios moterys turi ypatingų maginio gydymo galių.¹⁰⁴ Šiam kontekste svarbiausia pažymėti tai, kad jau tuo metu buvo aiški priešprieša tarp oficialios ir tradicinės medicinos, kuri vėliau išliko XIX – XX a. mokslinės medicinos pasaulėžiūroje, bei stipriai veikia jos santykį su tradicine medicina šiandiena. Savo praktikoje siekianti griežtai atsiriboti nuo magijos ir gydymo papročių biomedicina XIX a. vienodai neigiamai vertino visas tradicinės kultūros apraiškas. Mokslo mediciną propaguojančioje literatūroje kliūdavo net kalendorinėms šventėms: [Užgavėnės] *bajme jam priminus kas toje dienoje daros.*¹⁰⁵ S. Kušeliauskas 1857 m. aiškiai išsako to meto mokslinės medicinos poziciją tradicinio gydymo atžvilgiu: *zmones patis sawe gida wisokiomis biauriausiomis truczynomis (...) Ligas bluda wadin priepuolomis (apsiedimajs nuog piktos dwasos) (...) uzdegima wadin iszgansziu (...) Su tokiu iszmanimu tiesa sakant, be jokie iszmanima apie ligas, argi gal noris mazos dalalej protingaj giditi?*¹⁰⁶ Būtina pabrėžti ir ilgus amžius trukusią katalikų bažnyčios kovą su pagoniškais papročiais, kurių neatsiejama dalis buvo tradicinė medicina.¹⁰⁷ Etnografinėje medžiagoje gausu kunigų vykdyto tradicinių gydytojų, užkalbėtojų persekiojimo faktų, ši problema aktuali ir šiandien.¹⁰⁸ Pateikėjai nurodo, kad kunigai draudė gydytis tradicinėmis priemonėmis,¹⁰⁹ veikiausiai dėl joms būdingo apeiginio konteksto.

Pačių žolininkų, bei tradicines priemones vartojančių asmenų požiūris į biomediciną itin skeptiškas ir veikiausiai dar kart liudija jau aptartą priešpriešą. Akcentuojamas tradicinių priemonių veiksmingumas lyginant su cheminėmis, bei pastarųjų kenksmingumas. *Patikrina, akys sveikiausias, čia yra kažkas tai nerviška. Parodžiau vaistus, vaje, vaje tik neduok šitų vaistų vaikui, šitokie stiprūs vaistai! Tada man pasakė, kad Rokišky babutė gyda. (...) papasakojau kas yra ir jinai man padarė puslitrį žolių. Nu ir žinok tris puslitrius išgėrė ir pastaisė, nei daktara reikė, nieka.*¹¹⁰; *Skirdavo vaistus, tie vaistai velniškai ją veikdavo blogai. Yra gulėjusi pora kartų ligoninėj bet aš pamačiau, kad tai*

¹⁰³ Bever E. The Realities of Witchcraft and Popular Magic in Early Modern Europe: Culture, Cognition and Everyday life. Palgrave, 2008. p. 216, 421

¹⁰⁴ Brzezińska A. Healing at the Jagiellonian Court // Witchcraft mythologies and persecutions. Edited by Klaniczay G., Pócs É., Csonka-Takác C. Budapest, 2008. p. 186

¹⁰⁵ Kušeliauskas S. Zinia apie gidima ligu kuno ir duszes. Vilnius, 1857. p. 42-43

¹⁰⁶ Ten pat., p. 4

¹⁰⁷ Šurkus J. Lietuvių liaudies medicinos tyrinėjimų apžvalga // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Medicina. Vilnius, 1971. T.XIV p. 33

¹⁰⁸ Autoriaus pažįstamų tarpe yra asmenų, kurie atsisakė tradicinio gydymo ir maginių praktikų, kadangi jų gyvenime įvykusius tragiškus įvykius kunigai interpretavo kaip šių praktikų (užkalbėjimų, būrimų, papročių) pasėkmę. Tai XXI a. tradicijos realijos, kurioms taip pat būtinas tyrinėtojų dėmesys. *Aut. past.*

¹⁰⁹ VDU ER 1884 (14) Moteris, Varėnos r. Užr. R. Petkevičius 2008 m.

¹¹⁰ VDU ER 2180 (734) G. Navikienė, Kėpių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

*praktiškai nieko neduoda.*¹¹¹ Ironiška tai, kad medikų klaidos skatina žmones sugrįžti prie tradicinių gydymo priemonių: *Papuolė seni vaistai. Felčerė suleido namuos ir dėjo tint.*¹¹² Dažnai nurodoma, kad vaistai ir žolės tarpusavyje nedera: *Kartu su vaistais nepadės*¹¹³; *Jeigu žolėm tai žolėm.*¹¹⁴ Šios nuostatos¹¹⁵ ne tik liudija socialinę trintį tarp tradicinės ir mokslinės medicinos, bet byloja tam tikrą su gydymu susijusios elgsenos kodą ilgainiui susiklosčiusį dėl šios sąveikos ir kuris pats kaip tyrimo objektas yra pakankamai įdomus ir svarbus.

2.3 Socialinės ir ekonominės aplinkybės

Jei biomedikų ir valdžios politika tradicinės medicinos atžvilgiu vis dar diskutuotinas ir atviras tyrėjams klausimas, kitos poveikį turėjusios aplinkybės abejonių nekelia. Didelis smūgis tradicijos tęstinumui buvo pokario trėmimai, bei sunki kolūkių gyventojų buitis: *Kur tu rinksi žoles reikėjo darbant eit kolūkius kai tvėrė, ne apie žoles. Bulves krūmuos pili, naktį reikia išvežt.*¹¹⁶ Pabrėžiamas sovietų laikotarpio poveikis nervinių sutrikimų epidemiologijai, įtakos turėję socialiniai pokyčiai. *Tai, kad nesnervuodava žmonės. Kiek aš prisimenu apylinkėj vienas tik išprotėjis buvo. A kai karas užėja, ir prie rusa daugiausia nervas a išveš, atims, sumažins, ganiavų atims. Va šitaip tai nervas tikrai eina ir eina, nervuoti žmonės tikrai.*¹¹⁷ Milžinišką šio laikotarpio sukeltą lietuvių tautinio mentaliteto traumą nurodo ir kiti tyrinėtojai pabrėžiantys sovietmečiu suklestėjusio alkoholizmo įtaką psichikos sutrikimų ir savižudybių pagausėjimui.¹¹⁸ Kita vertus ekonominis faktorius visais laikais lieka reikšmingu tradicijos gyvybingumui, jos raidai. Jau XIX a. šaltiniai (Kušeliauskas 1857) kaip vieną tradicinės medicinos gyvavimo faktorių nurodo sunkią ekonominę gyventojų padėtį.¹¹⁹ Dauguma pateikėjų minėjo brangias daktarų paslaugas, o tai savo ruožtu skatino gydytis tradicinėmis priemonėmis. *Mažai tų daktarų būdava, brangus gydymas*¹²⁰; *Pragyvenimo sąlygos buvo labai sunkios, o priėmimas pas gydytoją ir vaistai kainuodavo brangiai. Tad mes daugelis ir gydydavomės namie, savo pačių pasigamintais vaistais.*¹²¹ Ilgainiui naudojimasis biomedicinos paslaugomis galėjo tapti ir tam tikro prestižo reikalu, kas galėjo turėti reikšmės sovietų valdžios laikotarpiu, kuomet šios paslaugos, bent jau oficialiai buvo nemokamos. Šiandiena vėlgi, sunki nemažos Lietuvos gyventojų dalies materialinė

¹¹¹ VDU ER 1884 (7) p. 26 Moteris, Švenčionių r. Užr. R. Petkevičius 2008 m.

¹¹² VDU ER 2180 (85) V. Stanislovėnas, Degesių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹¹³ VDU ER 2180 (359) B. Ubavičienė, Gyv. Utenos pensionate. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹¹⁴ VDU ER 2180 (159) Moteris, Butiškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹¹⁵ Į šį kontekstą patenka dažnai etnografinėje medžiagoje sunkių ligų gydymo atveju pasitaikanti nuostata „mirs arba gyvens“ (LTR 4111 (170); Čiulba ulba sakalas... Vilnius, 2008 p. 319). *Aut. past.*

¹¹⁶ VDU ER 2180 (876) J. Gaučienė, Galinių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹¹⁷ VDU ER 2180 (357) B. Ubavičienė, Gyv. Utenos pensionate. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹¹⁸ Gailienė D. *Jie neturėjo mirti. Savižudybės Lietuvoje*, Vilnius, 1998

¹¹⁹ *Kušeliauskas S. Zinia apie gidima ligu kuno ir duszes. Vilnius, 1857. p. 4*

¹²⁰ VDU ER 2180 (307) Moteris, 83 m., gyv. Kaimynų k. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹²¹ ES 198 (3) V. Rainienė, Jameikių km., Zarasų r.

padėtis verčia žmones vėl atsigręžti į tradiciją: *A ką gi arbatų geri vien žolių, nusipirkt irgi brungu, dabar pinigų nebėr, kiek gi jų duoda.*¹²² Galima tik spėlioti kokią įtaką tradicinės medicinos gyvybingumui, bei raidai turės jau aptarti Europos Sąjungoje vykstantys farmacininkų lobizmo paskatinti procesai, kuomet bent 30 metų rinkoje nebuvusiais augaliniais preparatais bus uždrausta prekiauti vaistinėse. Savaime suprantama gali būti pradėtos taikyti sankcijos tradicinę mediciną praktikuojantiems asmenims, kas iš tiesų ir tiesiogine, ir perkeltine prasme taptų sugrįžimu į „raganų medžioklės“ laikmetį.

2.4 Ekologija

Be jokios abejonės reikšmingiausia aplinkybė lėmusia tradicinės medicinos žinijos eroziją galime drąsiai laikyti ekologijos pokyčius. Sovietų valdžios laikotarpiu didžioji dalis natūralių pievų buvo sunaikintos, paverstos kultūrinėmis arba arimais. Be to pievos tręštos salietra, veikiausiai naudotos ir kitos cheminės medžiagos (herbicidai ir pan.). *Čia visur buvo kultūrinės pievos. Iš lėktuvų tręšdavo pievas*¹²³; *Užkariavo visur pieniai* (Paprastoji kiaulpienė – *Taraxacum officinale* L.). *Salietra tręšdavo pievas*¹²⁴; *Sunku berast, kad būtų natūralių pievų, kmynų ir tai sunku rast.*¹²⁵ Pateikėjai suvokia ir patys nurodo kokiais būdais, ir kaip stipriai tai paveikė tradiciją: *(O kaip Jums atrodo ar yra ryšys tarp natūralių pievų ir žmonių, kurie greta gyvena žolių žinėjimo?) Faktas! Nu tai visi žino, dabar ką išėini aplink vaikai, vaikai, kaip ta baltarusė, klausiau, o kas ten toliau sako žinai, kad aš nebuvo ten, o ten 17 kilometrų viso. Ir jeigu visą gyvenimą gyvenus šitam plote, o ką tu pamatysi nu nieko (...) Tai čia jau ryšys tiesioginis*¹²⁶; *Dabar jau žolių tikrai nebėr kaip seniau būdava visokių, eidavom rinkdavom*¹²⁷; *Matai par mum pievų sunaikina, pievaj visokių žolių buva, nuein pasrenki, a dabar nebėr.*¹²⁸ Gamtinės aplinkos degradacija iš dalies lemia ir tai, kad žmonės vis dažniau vaistinėse perka vaistažoles ar jų pagrindu sukurtus preparatus: *Arbatytės vaistinėj nusiperku, ne žolininkė.*¹²⁹

Ekologinės problemos regione aktualios ir šiandien. Remiantis asmenine patirtimi (autorius septintus metus gyvena kaimo vietovėje Labanoro regioniam parke, Švenčionių raj.), pokalbiais su gamtosaugai neabejingais vietiniais gyventojais, galima teigti, kad nevaldomi miško kirtimai, neganomų išlikusių natūralių pievų apaugimas mišku, bei kiti ekologiniai faktoriai skatina tradicinės medicinos žinių ir praktikų nykimą. Pavyzdžiui, vis rečiau sutinkamas gyvatės (paprastoji angis –

¹²² VDU ER 2180 (522) V. Rožytė, Juškonų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹²³ VDU ER 2180 (257) A. Šimonelienė, Gyv. Vilniaus mst. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹²⁴ VDU ER 2180 (712) G. Navikienė, Kėpių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹²⁵ VDU ER 2180 (743) G. Šileikienė – Surgailytė, Gaigalių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹²⁶ VDU ER 2180 (613) J. Karosas, Užpalių mst. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹²⁷ VDU ER 2180 (753) J. Karosas, Užpalių mst. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹²⁸ VDU ER 2180 (443) Z. Vaškelienė, Bajorų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹²⁹ Moteris, 75 m., gyv. Butiškių k. Užr. R. Petkevičius 2010 m. VDU ER 2180 (130)

Vipera berus) spiritinio antpilo naudojimas (bei kiti vartojimo būdai) veikiausiai susijęs su šių roplių nykimu Lietuvoje.¹³⁰ Taip pat nyksta (ar nurodomos kaip išnykusios, nebesutinkamos) pievų ir miško vietovėms būdingų augalų rūšys. Daugelį jų dėl šios priežasties tampa sunku identifikuoti aplankant augimvietėje lauko tyrimų metu. Kyla ir kitų problemų pvz. nykstančių augalų ir gyvūnų (įtrauktų į Raudonąją knygą ar saugomų remiantis kitais teisės aktais) naudojimo tradiciniam gydymui legalumo klausimas.

Visą savo istorinį laikotarpį Lietuvos tradicinė medicina patiria tiesioginį, bei netiesioginį spaudimą. Šis procesas, skatinamas modernizacijos, bei mokslinės medicinos kategoriškos laikysenos „prietarų“ atžvilgiu, įgauna pagreitį XIX a. II – XX a. I pusėje. Ypatingai sunkus tradicijai buvo sovietų valdžios laikotarpis XX a. II pusėje (kova su praeities atgyvenomis, biomedicinos infrastruktūros plėtra, ekologinės aplinkos degradacija, trėmimai). XXI a. globalizacijos ir žinių visuomenės kontekstuose tradicinė medicina vėl patiria milžinišką poveikį ir transformaciją, o įvairios literatūros dėka į ją skverbiasi nebūdingos priemonės, bei sampratos. Kita vertus, šiandienos tradicija labai sinkretinė, adaptuojanti naujas priemones senuose kontekstuose. Senolių perduotais gydymosi būdais pasitikima labiau nei biomedicininiais, gan didelis priešiškas *valdiškai medicinai*. Kaip rodo autoriaus 2010 m. atliktų lauko tyrimų rezultatai nepaisant didelės tradicinės medicinos žinijos erozijos, kai kuriuose etninės Lietuvos regionuose, ypač Pietryčių Lietuvoje ir lietuvių salose Vakarų Baltarusijoje, nustatytos senosios etnopsichiatriinės gydymo praktikos išlieka nepakitusios 100 ar daugiau metų, bei gyvuoja XXI amžiuje.¹³¹

3. NERVINIAI SUTRIKIMAI

Profesionalių medikų vykdytuose Lietuvos etnomedicinos tyrimuose dažniausiai kalbėta apie veikliąsias gydymo priemonių chemines medžiagas, bei laikantis įprastų gamtos mokslams tyrimų metodų ir biomedicinos terminologijos, stengiasi įvardinti ligas, kurioms gydyti skirtos konkrečios priemonės, menkai dėmesio skiriant tradicinei ligų diagnostavimo sistemai. Tuo sekė ir etnologai, bei istorikai. Tik šiandiena tyrinėtojai (Trimakas 2008, Gribauskaitė 2008) atsigrežia į kultūrinį negalios kontekstą, kurį analizuojant aiškesnis tampa ir vaistinių priemonių naudojimas, bei skyrimas vienu ar kitu atveju. Ryšys tarp konkretaus sutrikimo simptomų ir priežasties turi ne tik praktinę reikšmę, bet

¹³⁰ ELTA, Lietuvoje nyksta nuodingosios gyvatės. Internto prieiga: <http://mokslas.delfi.lt/science/lietuvoje-nyksta-nuodingosios-gyvates.d?id=17728717> (2008 07 15) Žiūrėta 2011 05 10

¹³¹ 2010 m. rugsėjo 8 d. seminaras *Gydymas *Datura stramonium* L. (durnarope) etninėje Rytų Lietuvoje: archyviniai ir lauko tyrimų duomenys* (LLTI Tautosakos archyvo skyriaus seminarų ciklas *Iš lietuvių tautosakos archyvo*, <http://www.llti.lt/lt/2010/>). Seminaro garso įrašas saugomas Tautosakos rankraštyno skaitmeniniam archyve, video įrašas – asmeniniam autoriaus archyve. *Aut. past.*

poroje su mitiniais duomenimis tampa raktu parenkant gydymo strategiją.¹³² Jau S. Kušeliauskas (1857) kaip pagrindinį tradicinės ir mokslinės ligų etiologijos skirtumą nurodo tikėjimą dvasių ir emocinių faktorių poveikiu.¹³³ S. Slonimskis (1928) pastebi, kad *tradicinės ir mokslinės medicinos diagnostika labai skiriasi. Tradicinė medicina kiekvieną ligą laiko gyva piktąją jėga, slypinčia gamtoje ir įsiskverbianti į žmogaus organizmą.*¹³⁴ Dėmesys tradicinei ligos, sveikatos ir gydymo sampratai itin aktualus šiandienos mokslinės psichiatrijos kontekste, kurios „fronte“ vyksta kova tarp biocheminio ir psichoterapinio gydymo šalininkų. Koks yra ilgai trukusio biomedicinos sampratų (nervai, depresija, šizofrenija ir kt.) poveikio tradicinėms ligų klasifikavimo ir gydymo sistemoms mastas? Ar vis labiau nykstant seniesiems tikėjimams dvasių veikla prarandami ir ištisi tradicinės medicinos etiologinių, diagnostinių ir terapinių sistemų duomenų masyvai, ir kaip tai atsispindi etnomedicinos tyrimų išvadose?

Lietuvių tyrinėtojų tarpe požiūris į tradicinę ligų klasifikavimo sistemą gan prieštaringas. V. Gribauskaitės nuomone rytų Lietuvos ir vakarų Baltarusijos etnomedicinos etiologijos nesudaro griežtos darnios sistemos, viena etiologinė konstrukcija aiškina daugybę skirtingų ligų, lygiagrečiai egzistuoja nemažai tos pačios ligos paaiškinimų.¹³⁵ R. Trimako teigimu XIX a. pab. – XX a. pr. lietuvių tradicinėje medicinoje ligos buvo gana menkai diferencijuotos, pagal simptomus išskirta nedaug ligų, kurios buvo vadinamos gana apibendrintai, o šią situaciją tyrinėtojas apibūdina kaip *būdingą tradicinėms kultūroms.*¹³⁶ Deja šie teiginiai neatlaiko kritikos, o tradicinėms kultūroms būdinga visiškai priešinga situacija t.y. klasifikacijos sistemos tiksliai skiriančios menkiausius tam tikro fenomeno niuansus.¹³⁷ Dar 1962 m. C. Lévi-Strauss labai taikliai pastebėjo, kad *medžiagos būtų buvę daugiau, jeigu daugeliu atvejų etnologams jų išankstinės nuostatos apie „primityvų“ paprastumą ir grubumą nebūtų sutrukdžiusios patyrinėti sąmoningai sukonstruotas, sudėtingas ir darnias klasifikacijos sistemas.*¹³⁸

Atlikto bakalauro darbo metu tyrimo rezultatai parodė, kad Lietuvos etnopsichiatrijos etiologinio modelio bruožai yra gan stabilūs ir aiškiai apibrėžiami. Skiriamos dvi pagrindinės protinės negalios rūšys: 1) įgimta silpnaprotystė, kuriai taikoma prevencija, tačiau ji negydoma, ir kuri griežtai skiriama nuo 2) gyvenimo eigoje įgyto nervinio sutrikimo, kuriam gydyti žinoma daugybė priemonių ir

¹³² Libera Z. Medycyna ludowa, chlopski rozsadek czy gminna fantazia? Wroclaw. 1995. p. 279

¹³³ Kušeliauskas S. Zinia apie gidima ligu kuno ir duszes. Vilnius, 1857. p. 4

¹³⁴ Slonimskis S. Материалы по истории медицины в Литве. // Tauta ir žodis. Red. Krėvė-Mickevičius V. Kaunas, 1928. p. 511

¹³⁵ Gribauskaitė V. Ligų etiologijos Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos kaime XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje // Liaudies kultūra. 2008. Nr.6 (123). p. 29

¹³⁶ Trimakas R. Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai XIX a. pab. – XX a. I p. V., 2008. p. 182

¹³⁷ Lévi-Strauss C. Laukinis mąstymas. V., 1997. p. 11-91

¹³⁸ Ten pat.

būdų. Savo ruožtu bet kuri psichikos sutrikimų grupė skirstoma į pogrupius pagal a) būklės sunkumą (lengvas, vidutinis, sunkus) ir b) išgijimo galimybes: (1) *gal' greitai išgyti*, 2) *sunkiau ir* 3) *nieks neišgydys* (Basanavičius, 1898). Taipogi galime skirti proto negalią apibūdinančius tradicinius terminus, kurie yra labiau būdingi 1) į gimtai negaliai nusakyti (glušas, vėpla), 2) gyvenimo eigoje įgytai (durnas) arba 3) nėra aiškiai diferencijuoti (kvailas, kvaiša).¹³⁹ Akivaizdus klasifikacijos grupių ryšys su skirtingomis gydymo strategijomis: į gimtai negaliai taikomos profilaktinės priemonės, kurioms nepasiteisinus (gimus protiškai neįgaliam vaikui) šis toliau nėra gydomas, tuo tarpu įgytos negalios atveju vyrauja kovos su negalia nuostata.¹⁴⁰ Šiame darbe toliau analizuodamas lietuvių etnopsichiatrijos klasifikacinį modelį autorius siekia patikslinti minėtus kolegų teiginius.

3.1 Išgąstis

Išanalizavus pateiktą minimas psichikos negalias ir jas sukeliančias priežastis (Žr. Priedą Nr. 1) akivaizdžiai matome, kad viena dažniausių įvairius elgsenos ir somatinius sutrikimus sukeliančia priežastimi laikomas *išgąstis* (stiprus emocinis sukrėtimas ir baimės išgyvenimas). Išgąstis - klasifikavimo požiūriu problemiškas, universalus sutrikimas, daugelyje kultūrų suvokiamas kaip a) stiprus emocinis faktorius galintis sukelti ligą ir b) pats savaime įvardijamas kaip atskira liga. Pasaulyje (daugiausia – Lotynų Amerikoje ir Karibų regione) atlikti gan dideli streso sukeltų nervinių sutrikimų raiškos ir gydymo būdų tyrimai. Tyrinėtojai pastebi, kad daugelyje šalių žodis „išgąstis“ vartojamas ir jo sukeltiems sutrikimams apibūdinti.¹⁴¹ Išgąsčiui būdingas nerimas, miego problemos, prastas apetitas, bei kartais – virškinimo sistemos sutrikimai (pilvo skausmas, viduriavimas, vėmimas).¹⁴² Lotynų Amerikos išgąščio sutrikimui *susto* būdingas drebulys, susijaudinimas, verksmas, nemiga ir nerimas. Šie simptomai iš dalies sutampa su Karibų regiono sutrikimu *sésisma*, bei kai kuriais Lotynų Amerikos tradicinio sutrikimo *nervios* ir *ataques de nervios* bruožais. *Ataque de nervios* tai staigus streso sukeltas panikos priepuolis pasireiškiantis nevaldomu riksmu, verkimu, drebuliu, širdies ritmo pagreitėjimu, bei agresija. Lotynų Amerikai būdinga plati *nervios* (nervų) samprata apima liūdesį, pyktį, nemigą, neviltį, šį sutrikimą sukelia socialiniai konfliktai ir sunkumai, tačiau jo simptomai skiriasi nuo Karibuose sutinkamo „chroniško išgąščio“. Biomedicinos požiūriu *susto*, *nervios* ir *ataques de nervios* yra artimi posttrauminio streso, bei depresijos ligų klasifikatoriaus kategorijoms.¹⁴³

¹³⁹ Petkevičius R. Proto negalia XX-XXI a. Rytų Lietuvos kaimo bendruomenėje, Bakalauro darbas, VDU, 2009. p. 47

¹⁴⁰ Ten pat., p. 2

¹⁴¹ Quinlan M.B. Ethnomedicine and ethnobotany of fright, a Caribbean culture-bound psychiatric syndrome // Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine Vol. 6, 2010. p. 4

¹⁴² Weller S.C., Baer R.D., de Alba Garcia J.G., Glazer M., Trotter R., Pachter L., Klein R.E. Regional variation in latino descriptions of Susto // Culture, Medicine and Psychiatry Vol. 32, 2008. p. 449-450

¹⁴³ Quinlan M.B. Ethnomedicine and ethnobotany of fright, a Caribbean culture-bound psychiatric syndrome // Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine Vol. 6, 2010. p. 6

Dominikos gyventojai skiria dvi išgąščio rūšis. Dauguma išgąščio atvejų tai trumpi, ūmūs, neilgalaikiai sutrikimai. Tuo tarpu „chroniškas išgąstis“ varijuoja nuo pasikartojančių baimės epizodų iki pastovios baimės būsenos, kuri gali baigtis letaliai.¹⁴⁴

J. Šurkus nurodo, kad (lietuvių) *liaudies medicinoje susidarė didelė ligų, kurias sukelia išgąstis, grupė*.¹⁴⁵ E. Šimkūnaitės (1982) teigimu *ir ko tam išgąsčiui neprikla – ir tikrą išgąstį, ir nuomari, bei mažuosius traukulius, pagaliau ir bet koki neramumą, pavyzdžiui sergant askaridėmis, virškinimo sutrikimais ir panašiai*.¹⁴⁶ Bakalauro darbe autorius nustatė lietuvių etnopsichiatrijai būdingą tarpinės, pavojingos būklės tarp išsigandimo ir jo sukeltos ligos sampratą, o tai aiškiai atskiria išgąstį kaip priežastį ir kaip ligą. Gan aiški yra skirtis tarp prevencinių priemonių taikomų *čia ir dabar* ir šioms nepasiteisinus, priepuoliui ištikus būtino gydymo *kitą dieną*, o tai nuoroda į skirtingus ligos etapus.¹⁴⁷ 2010 m. lauko tyrimai taipogi rodo, kad priežastis ir pasekmės skiriamos, atskirai apibūdinamos, bei įvardijamos: *(O išgąstis ir priemėtis čia tas pats?) Kai nebegali, kai persigunštai, tai dreba, tai vėl kas, tai vadinasi priemėtis*.¹⁴⁸ S. Kušeliauskas (1857) diferencijuoja *priepuolas* ir *iszgansztį*.¹⁴⁹ Dr. J. Basanavičius (1898) išgąščio nenurodo kaip atskiros ligos, o kalba apie jį tik kaip daugelio sutrikimų (priepuolio, knistelėjimo, nuomaro, rožės) priežastį.¹⁵⁰ Svarbi aplinkybė nurodanti ne vieną sutrikimą yra ir dažnai išgąščio kontekste vartojama daugiskaita (išgąščiai, priemečiai, priepuoliai).¹⁵¹

Šiame poskyryje apžvelgsime išgąščio - etiologinės priežasties bruožus. Dažniausiai išsigąstama griaustinio, gaisro, gyvūno ar žmogaus. *Kai jau griaudžia smarkiai griaustinis jau bija kas labai taigi jau. Yr gi tokių, kad išsigąsta*.¹⁵² Išsigandus žaibo sukulto gaisro gali pražilti plaukai ar atsirasti dėmės odoje.¹⁵³ Tai gan reikšminga detalė, nes Lietuvoje paplitęs tikėjimas, jeigu nėščia moteris išsigąsta gaisro ir griebiasi už kurios nors kūno vietos, toje vietoje kūdikis turės raudoną plėmą. Šiuo atveju matome ryšį su ugnimi, gaisru, žaibu. Matyt išgąščio sutrikimų raidai didelę reikšmę turi tai, kas būtent išgąsdino: *Nu gi žinai žmogaus kai išsigandi labai baisi ligi (...) saka nesveika išsigąst žmogaus*¹⁵⁴; *Tai žinau, kad mergiotės tai agi neišgydė niekaip, būktai. kad žmogaus išgąstis, jau visur*

¹⁴⁴ Quinlan M.B. Ethnomedicine and ethnobotany of fright, a Caribbean culture-bound psychiatric syndrome 2010 p. 6

¹⁴⁵ Šurkus J. Psichiatrijos vystymasis Lietuvoje. K., 1960. p. 84

¹⁴⁶ Šimkūnaitė E. Liaudies medicina ir psichinės ligos // Mokslas ir gyvenimas. 1982. Nr. 3.p. 22-23

¹⁴⁷ Petkevičius R. Proto negalia XX-XXI a. Rytų Lietuvos kaimo bendruomenėje, Bakalauro darbas, VDU, 2009. p. 29-30

¹⁴⁸ VDU ER 2180 (354) B. Ubavičienė, Gyv. Utenos pensionate. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁴⁹ Kušeliauskas S. Zinia apie gidima ligu kuno ir duszes. Vilnius, 1857. p. 4 / Šį šaltinį, dėl poskyryje 2.1 Žinijos perdavimo būdai aptartų aplinkybių dera vertinti kritiškai. Aut. past.

¹⁵⁰ Basanavičius J. Medega musu tautiszkai vaistinynkystai. Shenandoah, 1898. p. 17,22,34 ir kt.

¹⁵¹ VDU ER 2180 (582) Utenos r. ir kt.

¹⁵² VDU ER 2180 (14) p. 3 G. Baukienė, 74 m., gyv. Degesių k. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁵³ VDU ER 1884 (7) p.27 Moteris, Švenčionių r. Užr. R. Petkevičius 2008 m.

¹⁵⁴ VDU ER 2180 (195) V. Gaidienė, Butiškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

vežioja ir žolas davinėja viskas bet nepagyde¹⁵⁵; Toks išgąstis, tai nebe gyvulėlia išsigandęs vaikeli, žmogelis buvo baisus.¹⁵⁶ Kiti pateikėjai kaip sunkiausią akcentuoja šuns išgąstį: *Šunio išgąstis baisus, pats baisesias*.¹⁵⁷ Tyrimui svarbu tai, jog pats diferencijavimo faktas nurodo įvairių aplinkybių skirtingą poveikį negalios atsiradimui, o tai savo ruožtu liudija ir esmiškai skirtingų išgąščio sukeltų sutrikimų sampratą.

Išsigąsta ne kiekvienas, tai priklauso nuo asmens savybių: *Kitas pamata numirėlį ir slobsta, o kitam nieka. Aš tai pašonėj galėčiau atsigult jei savas (numirėlis), su svetimu tai negulč...*¹⁵⁸; (*O Jūs pati išsigandus vaikystėj buvot, kad Jus būtų gydę?*) *Kad gal ne. Nelabai aš jau teip jau bijau ar ten griautinia kas jau labai bija, nelabai jau ramu bet, kad bijot neturiu tokias baimės. Par šaltos širdies, a ten nabašnikas kur tai aj bijom, a mun tai nieka nereiškia. Šalta širdis* nurodo organizmo atsparumo sukrėtimams savybę, kuri turi kelis analizės aspektus. Pirma, R. Trimakas pastebi, kad folklore širdis suvokiama kaip gyvybės, sveikatos ir jausmų šaltinis, patarlėse kartais vadinama „dūšele“.¹⁵⁹ Nervinių sutrikimų kontekste minima širdis veikiausiai nurodo jausmus, emocijas, sielą. Šiuo atžvilgiu kalbama apie kitokią, nei biomedicinoje (kardiologijoje) širdies sampratą: širdis kaip jausmų centras, elgsenos sutrikimų priežastis. Antra, išgąščio kontekste dažnai galima išgirsti sakant *iš baimės širdis plyšo*. Reiktų įvertinti tradicinių fiziologinių širdies sutrikimų sampratą, siekiant suprasti kokią vaidmenį jų kilmei vaidina psichikos būklės. Galbūt minimi veido sutraukimai, paralyžius yra patirto mikroinsulto rezultatas (apie tai plačiau – 3.2.1 *Traukuliai*), o tai paaiškintų kai kurių išgąščiui ir širdžiai gydyti skirtų priemonių bendrą naudojimo kontekstą. Aptarti duomenys rodo, kad išgąstis sukelia ne vieną simptomais ir komplikacijos galimybėmis besiskiriantį sutrikimą, kurie savo ruožtu gali būti gydomi skirtingais būdais ir priemonėmis.

3.2 Priemečiai, priepuoliai

Kaip minėta, išgąščio sukelti sutrikimai įvardijami kaip įvairūs *priemečiai* ir *priepuoliai*. (*O kas dar iš išgąščio gali atsitikt?*) *O kas daugiau, visokių priemečių buvo, man tai rožė reiškia*.¹⁶⁰ Dr. J. Šurkus (1960) taipogi užsimena, bet deja nevysto šios išvalgos, kad priemečiu ir priepuoliu liaudyje dažnai vadinami skirtingais simptomais pasireiškiantys sutrikimai.¹⁶¹ Reikšminga tai, kad tarp „priemečių“ nurodoma rožė (apie šį nervinės kilmės somatinį sutrikimą, simptomais stipriai

¹⁵⁵ VDU ER 2180 (741) G. Šileikienė – Surgailytė, Gaigalių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁵⁶ VDU ER 2180 (582) K. Svilienė, Užpalių mst., Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁵⁷ VDU ER 2180 (166) Moteris, Butiškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁵⁸ VDU ER 2180 (799) J. Debrėga, Gaižiūnų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁵⁹ Trimakas R. Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai XIX a. pab. – XX a. I p. Vilnius, 2008, p. 50 - 51

¹⁶⁰ VDU ER 2180 (582) K. Svilienė, Užpalių mst. Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁶¹ Šurkus J. Psichiatrijos vystymasis Lietuvoje, Disertacija, Kaunas, 1960, p. 86

besiskiriantį nuo kitų „priemečių“ bus kalbama 3.4 Rožė). Panašiai kaip ir išgąščio atveju susiduriame su terminologijos dviprasmiškumu. Priemetis tai 1) atskiro sutrikimo pavadinimas 2) bendrinis vardas nurodantis išgąščio sukeltų sutrikimų grupę (*priemečiai*). Gali būti ir lokalių, regioninių pavadinimo paplitimo ir reikšmės ypatumų. Levi-Strauss yra pastebėjęs, kad dažnai objektui ar reiškiniui keliaujant iš vienos kultūrinės grupės į kitą, jo forma arba semantinė funkcija tampa atvirkščia pirminei.¹⁶² Atsakyti į šiuos klausimus gali padėti dėmesys priemečių - priepuolių grupės sutrikimų simptomams.

3.2.1 Traukuliai

Įvairios drebulio ir traukulių formos yra itin būdingi priemečio simptomai. Pavyzdžiui, vertinant apsinuodijimo sukeltus traukulius jų priežasties pirmiausia ieškoma išgąstyje: *Trūkas, tiktai kreta, suėmiau anei išlaikyt, any, any palaikyt, niekas nemožna. Nu tai ku gi jau blogai, gi aišku. „Ech!, ech!“ ana kaip tympsi šitaip visas. (Ir rėkia?) Šūkčiaja kažkaip tai - „ché! ché!“, šitei. Sakau ar nusgundęs gal, ar kas kaip čia, nu ku gi, greitųjų iškvietėm. Atvažiava greitoji tai sesela tuoj pasakė, saka yra anas durnaropių (Datura stramonium L.) privalgys.*¹⁶³ Šis fragmentas labai svarbus, nes rodo, kad simptomų stebėjimo dėka etnopsichiatrijoje buvo nustatoma ligos priežastis, o tai galbūt lėmė gydymo priemonių parinkimą (apie tai plačiau – 4. *Tradiciniai gydymo būdai*). Kalbėdami apie priemetį pateikėjai nurodo nevaldomą drebulį, kretėjimą: *(Išgąstį žinot tokį daiktą?) Žinau, tai sakydavo - priemetys. Sakydava krata ir vaikų užkrata priemetys. Nu persgūsta ir tadū saka krata šitei priemetys. Sakydava mama mana*¹⁶⁴; *(Kas gal atsitikt nuo išgąščio?) Nu tai pradeda saka drebėti, kreta, kreta žmogus. Kreta visas nebesuvalda.*¹⁶⁵ Galbūt sunkesnė šio priemečio forma pasireiškia traukuliais, smulkiu paralyžium (galimas ryšys su širdies veikla buvo aptartas 3.1 *Išgąstis*): *Kas nuo išgąščio? Viskas – ir sutraukia, anūkas trūkčioja*¹⁶⁶; *Gal ką išsigando – galvytė trūkčiot pradėjo*¹⁶⁷; *(Kas paskui pasdarė kai išsigandot?) Negalėjau miegot ir buva lyg tai kiek mana veidas nukreiptas*¹⁶⁸; *Nuo išgąščio kojas pritysia.*¹⁶⁹ Minimasis mikčiojimas, sunku pasakyti ar tai priemečio simptomas ar visgi atskiras sutrikimas, nors ir panašus į drebulį, traukulius: *Mikčiojimas nuo išgąščio atsiranda*¹⁷⁰; *Kad buvo nusgundus ir pradėjo užsikirst mergytė.*¹⁷¹

¹⁶² Levi-Strauss C. Drogi masek. Łódz, 1985. p. 92-93

¹⁶³ VDU ER 2180 (19) G. Baukienė, Degesių k. Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁶⁴ VDU ER 2180 (214) Moteris, Kaimynų k. Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁶⁵ VDU ER 2180 (14) G. Baukienė, 74 m., gyv. Degesių k. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁶⁶ VDU ER 2180 (151) p. 23 Moteris, Butiškių k. Utenos r. Užr. R. Petkevičius, 2010 m.

¹⁶⁷ VDU ER 2180 (132) p. 22 J. Milienė – Rukšėnaitė, Butiškių km., Utenos r. Užr. R. Petkevičius, 2010 m.

¹⁶⁸ VDU ER 2180 (367) p. 48 B. Ubavičienė, Gyv. Utenos pensionate. Užr. R. Petkevičius, 2010 m.

¹⁶⁹ LTR 4111 (41) J. Petrikas, Petrikų k., Gervėčių apyl. Užr. Įvairūs rinkėjai, 1970 m.

¹⁷⁰ VDU ER 2180 (679) G. Navikienė, Kėpių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁷¹ VDU ER 2180 (113) Z. Kononova, Mažeikiškės k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

Simptomų panašumas (traukuliai) vertė tyrinėtojus (Petkevičaitė 1911; Šurkus 1960) susieti priemetį ir kitą gan dažną sutrikimą - *nuomarį*. Šis požiūris turi ir trūkumų, kurie gan plačiai aptarti bakalauro darbe.¹⁷² Traukulių ir nuomario tapatinimo etnografinėje medžiagoje tikrai yra: *Mana broliui buvo na, nežinau 13 gal 10 metų jam sumušė akmeniu kiti mokiniai galvą tai paskiau pradėjo traukti kažkaip, net nežinau pavadinti tokios ligos ir veidą kreipt baisiai, ir pirštus labai baisiai... (Gaidienė) Tai tik jau nuomaru jau išeina...*¹⁷³ Priemečio, priepuolio ir nuomaro pavadinimų gretinimas gali atrodyti kaip paprasčiausias painiojimas ar netiksli informacija, tačiau atidžiau sekdami pateikėjų minties eigą matome, jog greta bendrinio, sutrikimų grupę ar negalios tipą žyminčio termino *priemėtis*, nuomaro kontekste vartojamas žodis *priepuolis*. *Kai šitas priepuolis numeta daug kartų teka (matyt). Žmonas vyrų ištraukiau, kai numetė nuomaris. Vandenia nuveja, saka Vladas jau baloj guli kniūbsčias*¹⁷⁴; *(Kai naktį šoka, dreba kaip vadinas?) Išgąsčiu vadindava. (O priemetį girdėję tokį pavadinimą?) Tai priemėti vadindava kur nuvirsta visaip, jei nuvirsta ir guli kaip lavonas, va ėja ir nuvirta. Kauliniokas taksai irgi priemečiu ir dar priemėtis matai kaip buvo tiem Kauliniokam ir Kaulinaitėm, buvo langas atadengtas ir kaimynas ėja pro šalį ir vaikai buvo ant suola sustoji ir lungan va šitaip (išgąsdino) ir visi nuvirta ir pradėjo nuomaras. (Susimąsto) Nuomaras. (Nuomaru vadina?) Nuomaras arba priemėtis. (Pauzė) Nuomaras! (Apsisprendžia)*¹⁷⁵ Tai reikšminga aplinkybė, leidžianti kelti prielaidą, kad veikiausiai šio tipo *priemėtis* (kurį atskirdami du simptomais skirtingus sutrikimus galime sąlyginai įvardyti *priepuoliu*) tam tikromis aplinkybėmis (laiku negydant, silpna širdis ar kt.) virsdavo *nuomaru*.

J. Šurkus į etnopsichiatrijos sutrikimų grupę įtraukia ir nužiūrėjimo blogomis akimis reiškinių, kurio simptomai dažnai primena išgąsčio sukeltus.¹⁷⁶ Tai akivaizdu etnografiniuose aprašuose: *Nuo blogų akių, kada drebulys, karštis, vemi*¹⁷⁷; *Padyvas – gyvulys neramus, spardosi, neduoda pieno, neduoda melžti.*¹⁷⁸ Kaip ir išgąsčio atveju, blogų akių liga suseraga ne visi: *Blogų akių bijo ne visi. Kaip kurių žmonių ar gyvulių jos neveikia.*¹⁷⁹ Svarbu tai, kad kalbant apie blogų akių ligos kilmę akcentuojama baimė, išgąstis. Nužiūrėtam *rankos, kojos pasidarys nesavos, kas labai blogai.*¹⁸⁰ Būtent tokie simptomai nurodomi ir apibūdinant išgąstį.¹⁸¹ Šie blogų akių aspektai dar nėra nagrinėti, tačiau

¹⁷² Petkevičius R. Proto negalia XX-XXI a. Rytų Lietuvos kaimo bendruomenėje, Bakalauro darbas, VDU, 2009. p. 10-11

¹⁷³ VDU ER 2180 (196) V. Gaidienė, Butiškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁷⁴ VDU ER 2180 (799) J. Debrėga, Gaižiūnų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁷⁵ VDU ER 2180 (741) G. Šileikienė – Surgailytė, Gaigalių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁷⁶ Šurkus J. Psichiatrijos vystymasis Lietuvoje, Disertacija, Kaunas, 1960, p. 267

¹⁷⁷ ES 1181 p. 3 C. Girdziušaitė-Girdziušienė, Paliesių vnk., Tverėčiaus apyl. Užr. A. Mozūraitė, 1985 m.

¹⁷⁸ LTR 4111 (278) I. Katkauskienė, Knistuškių k., Gervėčių apyl. Užr. Įvairūs rinkėjai, 1970 m.

¹⁷⁹ LTR 4111 (45) J. Petrikas, Petrikų k. Gervėčių apyl. Užr. Įvairūs rinkėjai, 1970 m.

¹⁸⁰ LTR 4111 (65) I. Katkauskienė, Knistuškių k., Gervėčių apyl. Užr. Įvairūs rinkėjai, 1970 m.

¹⁸¹ 2010 m. rugsėjo 8 d. seminare *Gydymas Datura stramonium L. (durnarope) etninėje Rytų Lietuvoje: archyviniai ir lauko tyrimų duomenys* (LLTI Tautosakos archyvo skyriaus seminarų ciklas *Iš lietuvių tautosakos archyvo*,

būtų gan pagrįstas teiginys, kad kaimo bendruomenėje susidūrimas su asmenimis, kuriems yra priskiriamos pavojingos maginės galios galėjo sukelti stiprius baimės išgyvenimus, o šie savo ruožtu – nervinius ir somatinius sutrikimus. Blogų akių fenomeną dera priskirti etnopsichiatrijai ir nagrinėti jos kontekste.

3.2.2 Baimė

Greta traukuliais, drebuliu pasireiškiančio priemečio randame dar vieną formą, kuriai būdingas ilgai trunkantis, stiprus baimės jausmas: *Aš buvau išsigandus va čia susiedė buva atajus ir ana matai už durų mes su vyrų laukėm kada ana įeis ir neįėjo, išeinu gi žiūrėt kad ana neįeina guli aukštelnika jai nuomaras buva. Ir žinai tuo kartu kaip aš persigundau nigdi nemačius tai gal bent savaity net tvartan sava bijodavau. Labai jau bijojau, aš labai išsigandus buvau, man akys matydavos.*¹⁸² Ši sutrikimą dažnai lydi nemiga, galbūt košmariški sapnai atspindintys patirtą baimę: *Mana brolis išsiganda šunia, būdava naktį šoka iš miega ir rėkia (verkia)*¹⁸³; *Buva užpuoli banditai labai pergąsdina tai negalėdava net miegot*¹⁸⁴; *Priemetis – nemiegi*¹⁸⁵; *Kai išgąsdina stipriai vaikai šoka naktį. Kaimyno kieme berniukas ėjo ir užmetė juodą kirmėlę, ir naktį šoko iš miego (dukra). Po paros kitos nebešoko, o pirmą naktį kalbini, akis išvertus rėkia.*¹⁸⁶ Vienas iš simptomų – galvos skausmas: *Ašei buvau labai išsigandus gaisra, kad skaudėja galvu ir baisiai bijojau naktį.*¹⁸⁷ Įvairūs skausmai - svarbus faktorius etnopsichiatrijoje, galintis tapti rimtų psichikos sutrikimų priežastimi.¹⁸⁸ Tai gali paaiškinti kai kurių priemonių naudojimą gydant ir skausmą, ir nervinius sutrikimus.

Ši priemečio forma kartais praeina savaime: *Ale bet praėja, norėjau in daktarus eit kur, bet be nieka praėja man tos baimės.*¹⁸⁹ Tačiau taip pat kaip ir traukulių atveju, gali kilti itin skaudžių pasėkmių. *Kaip persgundis per kelias valandas gali suirt nervai.*¹⁹⁰ Gana daug įvairių regioninių pavadinimų variantų: priedikis,¹⁹¹ priedvaras¹⁹² ir kt. Įdomus vienos pateikėjos paminėtas pavadinimas: *Intvaras vadindavo. (O kaip pasireiškia?) Žmogus bijo labai.*¹⁹³ Galbūt šie vardai ne tik patvirtina priemečio ir priepuolio atskirumą, bet ir nurodo kitas, jau išnykusias sutrikimų sampratas. Svarbu tai,

---

<http://www.lli.lt/lt/2010/>). Seminaro garso įrašas saugomas Tautosakos rankraštyno skaitmeniniam archyve (NR), video įrašas – asmeniniam autoriaus archyve. *Aut. past.*

¹⁸² VDU ER 2180 (195) V. Gaidienė, Butiškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁸³ VDU ER 2180 (741) G. Šileikienė – Surgailytė, Gaigalių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁸⁴ VDU ER 2180 (354) B. Ubavičienė, Gyv. Utenos pensionate. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁸⁵ VDU ER 2180 (171) V. Gaidys, 79 m., Butiškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁸⁶ VDU ER 2180 (775) O. Vaškelienė, Gaigalių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁸⁷ ES 198 p. 27 J. Berniūnienė, Puteikių k., Zarasų r. Užr. Įvairūs rinkėjai, 1965 m.

¹⁸⁸ Šurkus J. Psichikos sutrikimai, sergant reumatu // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Medicina. Vilnius, 1966. T.VII. p. 33-37

¹⁸⁹ VDU ER 2180 (195) V. Gaidienė, Butiškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁹⁰ VDU ER 2180 (361) Bronė Ubavičienė, Gyv. Utenos pensionate. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁹¹ LMD I 660 (109) Švenčionių aps. Užr. A. Bielinis, 1927 m.

¹⁹² LMD I 911 (57) Panėvežio aps. Užr. J. Slančiauskas, apie 1891 m.

¹⁹³ VDU ER 2180 (126) G. Mierkienė, Mažeikiškės k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

kad šio priemečio kontekste randame simptomus, kurie anksčiau buvo įvardijami atskiru *naktinyčių*¹⁹⁴ (lunatizmo) sutrikimu: *Kaimynų piktas šuva nutrūko, aš labai išsigundau. (...) Mano mamytė parūkė. Aš nustojau bijoti ir naktimis vaikščioti. Mamytė sakydavo, kad aš vaikščioju naktimis.*¹⁹⁵

Priemečių – priepuolių terminologijos painiava gali būti nulemta a) tradicijos erozijos ir žinijos sistemos nykimo, b) perdavimo iš vienos kultūrinės grupės į kitą metu keičiantis semantinėms prasmėms. Tačiau analizuojant etnografinius duomenis pastebima tendencija elgesio pokyčių turinčius išgąščio sukeltus sutrikimus vadinti priemečiais, o fiziologinių, motorikos pokyčių – priepuoliais. Galime kalbėti bent apie dvi priemečių grupes 1) būdingi traukuliai, drebėjimas, smulkus paralyžius, mikčiojimas, komplikacijų atveju gali virsti *nuomariu* (priepuoliu, prasidėt priepuoliai), 2) būdingas baimės jausmas, galvos skausmas, vaikščiojimas naktimis, sutrikimas gali trukti labai ilgai ir virsti pasimaišymu (nervų suirimu). Abiem šioms grupėms būdingi miego sutrikimai, emocinis nestabilumas, o tokie simptomai kaip mikčiojimas, galvos skausmas, naktinyčios galėjo būti laikomi atskirais sutrikimais.

3.2.3 Nuomaras

Išgąstis dažnai minimas nuomaro priežastimi: (*Kokios ligos nuo išgąščio?*) *Nuomaras, brolis vyro sirgo, nusgando beganydamas, pradėjo sirgti.*¹⁹⁶ Reikšminga nuoroda į išgąščio gydymą siekiant išvengti nuomaro: (*O nuomaras, žinot ligą?*) *Sako nuomaru miršta. (O nuo ko atsiranda?) Sako nuo išgąščio (Gydydavo gal nuomara?) Pačio nuomaro tai ne, tik nuo išgąščio plaukų kirpdava ir rūkydavo.*¹⁹⁷ Akcentuojamas širdies vaidmuo: (*O nuo ko nuomaras būna?*) *Tai vat ir nežinau, ar paveldėjimas, ar širdis jų gal.*¹⁹⁸ Nuomaras tai sunkus, nenuspėjamas sutrikimas, semantiškai prilyginamas mirčiai. *Nu tai nuomaras užaina kada žmogus nukrenta tam kartui*¹⁹⁹; *Sako nuomaru miršta*²⁰⁰; *Esu mačius nuomaru numirusį žmogų. Krata, traukuliai, seilės bėga.*²⁰¹ Pavojingomis aplinkybėmis nuomaris gali tapti mirties ar sunkaus sveikatos sutrikimo priežastimi: *O berniokas ėja iš kaimyna pavasarį kaip jį numetė ir prigėrė vandenį. Tai va, nuomaras*²⁰²; *Buvo stipriai apsidegęs, laužų kūreno ir krito tuo kartu ir apsidegino.*²⁰³

¹⁹⁴ Basanavičius J. Medega musu tautiszkai vaistinykystai. Shenandoah, 1898. p. 16

¹⁹⁵ ES 198 p. 35 P. Maskoliūnienė, Jasų k., Žukliškių apyl. Zarasų r. Užr. Įvairūs pateikėjai, 1965 m.

¹⁹⁶ VDU ER 2180 (935) S. Stukas, M. Stukienė Šeimyniškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁹⁷ VDU ER 2180 (890) O. Rožytė, Kėpių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁹⁸ VDU ER 2180 (196) V. Gaidienė, Butiškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

¹⁹⁹ VDU ER 2180 (323) Moteris, Kaimynų k. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁰⁰ VDU ER 2180 (890) O. Rožytė, Kėpių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁰¹ VDU ER 2180 (270) Moteris, Kaimynų k. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁰² VDU ER 2180 (741) G. Šileikienė – Surgailytė, Gaigalių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁰³ VDU ER 1884 (14) p. 44 Moteris, Varėnos r. Užr. R. Petkevičius, 2008 m

Svarbus nuomaro raidos faktorius yra girtavimas. Įdomu tai, kad skirtinguose regionuose šiai aplinkybei teikiama nevienoda reikšmė. Pietryčių Lietuvoje ypač pabrėžiamas alkoholizmo vaidmuo atsirandant šiai ligai, nuomariu sergantiems jokių būdų negalima vartoti alkoholio: *tam žmogui negalima gert degtinės, griežtai*²⁰⁴ Pateikėjai nurodo augančią nuomaro epidemiologiją, kuri gali būti susijusi ir su didėjančiu alkoholio vartojimu: *Dabar daugiau, nei seniau jų, labai daug yra*²⁰⁵; *Vo aną savaitę Komunų šitų, kur vadina, nu tai jo nesvaide niekados, o dabar vat sviedė ji, tai sakė valandą laiko tik mėlynas pasidarė, tik baltas, tik saka putai eina, tai kraiposi.*²⁰⁶ Tuo tarpu Utenos rajone alkoholizmas, kaip ir pats nuomaris minimi gerokai rečiau, o tai leidžia spėti esant skirtingą alkoholio vartojimo laipsnį įvairiuose regionuose, bei daro girtavimą vienu iš svarbių nuomario kilmės XXI a. faktorių.

Pateikėjai nesutaria ar nuomaras kūno, ar dvasios liga.²⁰⁷ Dažniausiai kūno ligoms nuomari priskiria aukštesnį išsilavinimą turintys asmenys, vadinasi jų nuomonė gali būti paveikta gamtos mokslų sampratų. Pateikiamos ir kitos nuomario priežastys, kurios žmonių sąmonėje galėjo išsiskirti dėl literatūros, bei biomedicinos įtakos: *(O priemetis?) Priemetis čia iš gimimo, būna kai meta, šniokšt ir numes. (Čia maž nuomaras?) Nuomaras... Čia sunku pasakyti čia reikia skaityti ir...*²⁰⁸ Kita vertus, tokios išvados galbūt daromos, nes dažnai nuomariu sergančiam asmeniui nebūdingi elgsenos sutrikimai: *Epileptikų yra labai sveiko proto žmonių, nebūtinai psichinių.*²⁰⁹ *Kad psichinė sakyti ne, jis yra sveikas žmogus. Jį tiesiog meta.*²¹⁰ Akivaizdus nuomario kildinimas iš išgąščio visgi įtraukia šį sutrikimą į etnopsichiatrijos lauką, juo lab, kad XXI amžiui būdinga etiologija susieja šį sutrikimą su alkoholizmu, kuris taip pat yra laikomas ir kūno, ir psichikos liga.²¹¹

3.2.4 Rožė

Apie nervinius sutrikimus rašė J. Šurkus, bei E. Šimkūnaitė, taip pat kiti tradicinės medicinos klausimus nagrinėję autoriai sutelkdami dėmesį į elgsenos sutrikimus, neakcentavo rožės nervinės kilmės. Tačiau akivaizdu, kad šis sutrikimas yra neatsiejama etnopsichiatrijos dalis, o jam atsirasti didžiausią reikšmę turi nerviniai faktoriai: *Rožė žinok nuo nervų, persgundimą, ir nuo sunkaus darbo. A daugiausia kas nervuojas labai, nuo nervų puola rožė.*²¹² Rožės simptomai – paraudimas, tinimas, aukšta temperatūra. *Mano tėtė išsigando kaip pasakyti, gegužės mėnesį skraida tokie vabalai ir nuvėja*

²⁰⁴ VDU ER 1884 (4) p. 15 Moteris, Švenčionių r. Užr. R. Petkevičius, 2008 m.

²⁰⁵ VDU ER 1884 (15) p. 47 Vyras, Varėnos r. Užr. R. Petkevičius, 2008 m.

²⁰⁶ VDU ER 1884 (3) p. 9 Moteris, Švenčionių r. Užr. R. Petkevičius, 2008 m.

²⁰⁷ VDU ER 1884 (5, 11, 16) p. 19, 36, 54 Ignalinos r.; Švenčionių r. Užr. R. Petkevičius, 2008 m.

²⁰⁸ VDU ER 2180 (799) J. Debrėga, Gaižiūnų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁰⁹ VDU ER 1884 (7) p. 25 Moteris, Švenčionių r. Užr. R. Petkevičius, 2008 m.

²¹⁰ VDU ER 1884 (4) p. 15 Moteris, Švenčionių r. Užr. R. Petkevičius, 2008 m.

²¹¹ VDU ER 1884 (1, 4, 5, 10-13, 17, 18) Molėtų r.; Švenčionių r.; Ignalinos r.; Varėnos r. Užr. R. Petkevičius, 2008

²¹² VDU ER 2180 (441) Z. Vaškelienė, Bajorų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

majavon ir tiesiai kakton, nusgunda, sutina akis ir rožė. Kasmet maž kas – kartojasi tėtėi, temperatūra pakildavo, užtindavo.²¹³ Skiriamos skirtingos rožės sutrikimo raidos galimybės: Čia toks pijokas buvo, žmoną daužydavo, pasodina parų, atėja kaiminystėj pas mum, atsisėda – peilis išlinda. Jėzau, ką aš žinau, gali papjaut... Nuėjau darban i pradėjau tint. Saka reikia vežt Utenon, raudonligė tau. O Jėzau, aš supratau, kad rožė. (Tai čia iš išgąščio buvo?) Ale Jėzau kaip išsigandau. Man gerai, reiškia, kad išėja į viršų sakė va teip, tas išgąstis į viršų tai reiškia rožė kyla, o jeigu smegenys tai būtų silpnaprotystė ar teip kas nors buvo. Būna teip. Ale jau kaip išsigandau, kad aš atsiguliau toj nakty, jį išsivedė kaimynai norėja padegt tas žmogelis, aš viena likau vaikeliuk i ryte nuvejau jau užtinus visa buvau. Tai man išgydė Vaškelienė²¹⁴ Etnografinėje literatūroje minima „kiauroji rožė“, sunkiausia rožės forma, įvairių autorių dažnai sieta su vėžiniais susirgimais. Rožė neišgydoma jei neužkalbėt, kojas prakiurdavo.²¹⁵ Tarp išgąščio sukeliamų sutrikimų minimas vėžys, kuris gali būti sunkiausia rožės forma: Man atroda kad nuo išgąščia vėžiai, daugiau niekas. Aš daugiau sprendžiu – tik nuo išgąščia. Vežimas kai buvo, kavojos pamatė skrebai ateina ir nualpa (žmogus). Dvi valandas gulėja (...) aš, sakė maniau, kad mane norėja nušaut. Ir pusantrų metų praėja ir pradėja sirgt.²¹⁶

3.3 Pergyvenimas, nervai

Nervai taipogi universali psichikos sutrikimų samprata, veikiausiai atsiradusi dėl biomedicinos poveikio tradicinių kultūrų terminologijai. Lotynų Amerikos bendruomenėse atlikti tyrimo rodo, kad *nervios* dažniausiai siejamas su nerimu ir dirglumu, tačiau apima labai platų psichinių problemų spektrą nuo depresijos iki šizofrenijos. Low (1985) pažymi, kad *nervios* terminas ir samprata daugiau būdinga miesto / lotynų populiacijai, kai tuo tarpu kaimo / indėniškoje bendruomenėje šis sutrikimas vadinamas *susto*. Mokslininkės teigimu yra ryšys tarp siekio įgyti miesto gyventojų, lotynų identitetą ir *nervios* termino pasirinkimo atsiribojant nuo kaimo kultūros.²¹⁷ Naujausi darbai (Baer 2003 ir kt.) rodo, kad tai skirtingi sutrikimai nors ir siejami bendrų simptomų ir priežasčių.²¹⁸ Baer (2003, 2008; Weller 2008 ir kt.) pažymi, kad nors *susto* ir *nervios* abu yra siejami su stresu ir *depresija*, *nervios* nurodo chronišką, ilgai išliekančią sutrikimo formą.²¹⁹ Lietuvoje biomedicinos terminas *nervai* turbūt taipogi išstumia tradicinius, o nervų kategorija tampa labai plati, apibendrinanti. Taip pat kaip ir išgąščio, priemečio atvejais nervai tuo pat metu žymi 1) negalią sukeliančią priežastį ir 2) pačią negalią. Priežasties atveju

²¹³ VDU ER 2180 (760) G. Šileikienė – Surgailytė, Gaigalių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²¹⁴ VDU ER 2180 (582) K. Svilienė, Užpalių mst., Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²¹⁵ VDU ER 2180 (115) Z. Kononova, Mažeikiškės k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²¹⁶ VDU ER 2180 (748) G. Šileikienė – Surgailytė, Gaigalių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²¹⁷ Weller S.C., Baer R.D., de Alba Garcia J.G., Glazer M., Trotter R., Pachter L., Klein R.E. Regional variation in latino descriptions of Susto // Culture, Medicine and Psychiatry Vol. 26, 2002. p. 469

²¹⁸ Weller S., Baer R., Garcia de Alba J., Salcedo Rocha A. Susto and Nervios: Expressions for Stress and Depression // Culture, Medicine and Psychiatry Vol. 32, 2008. p. 407

²¹⁹ Ten pat., p. 410

kalbama apie neigiamas emocines būsenas, tuo tarpu negalios tradicinė terminologija yra sunkiau nustatoma ir veikiausiai siejasi su nerimo, pykčio ir pamišimo kategorijomis. Lietuvių tradicinėje medicinoje ryški tendencija neigiamas emocines būsenas (liūdesį, pyktį ir kt.) laikyti atskirais sutrikimais.

3.3.1 Nerimas, liūdnumas

Dr. J. Basanavičius (1898) liūdnumą nurodo atskiru sutrikimu, bei nurodo, kad ligonis dažnai *pats sau galą pasidaro*.²²⁰ J. Šurkus (1960) atskiru sutrikimu įvardija ir neramumą.²²¹ Nerimas, liūdnumas greičiausiai yra sutrikimas šiandienai įvardijamas biomedicininis depresijos terminu ir kuriam būdingas polinkis į savižudybę: *Jinai sirga depresija, seniau nevadindava depresiju. Rudeny ir pavasari. Pavasari visalaik jinai pasiima virvę eina kartis. (...) nuveži į daktarus pasižiūri saka sveika nieko*.²²² Tačiau nuoroda į nerimą išlieka pačioje sutrikimo sampratoje. Pavyzdžiui, pateikėja apibūdina asmenines patirtis: *(O kaip kilo liga, gal kokia nelaimė?) Nieka ne nelaimė, būdava sūnų ir dukrų turiau, tai būdava kaip ir pergyvenu biški, tai išgerdavo smagiai, dabar gal dešimt metų metė, suvėjo razuman. (...) man buvo, tris metus, bet žinokit, kad kažkaip dabar matai daug savižudžių, man tai nebuvo tas, kalbėdavau meldavuos poterių. Sakydava daktarai kad su savim reikia kovot, duodava vaistus būdava ligoninėj pabūnu dvi savaites ukolus laisdava, ai nusilpnina. (O tai kas Jums darėsi?) Tai nieko labai, kad aš nemėgstu būdava, nei žmonių mėgstu, nei televizoriaus mėgstu nieko. Nenusišneku taip, ir Vilniuj buvau, ir Naujoje, ir Vasaros ligoninėj. (O prasidėjo kaip?) Prasidėjo neramumas toks va, negera ant krūtinės bloga, kažkaip nieko neskauda. (...) Nu neramu. Aisiu dirbt pasilenkus dirbt, padirbsiu ką, nu bloga pasidara jėgas atajema nebegaliu dirbt. Tadu pagulėsiu, atsigulu da blogiau, kažkoks kelmas... nu sunku, tiesiog, žiauri liga. (...) Bet dėkui Dievui dabar jau kokie penki metai nebėr, net nesapnuoju, bijau, kad nepasikartotų, ne duok Dieve protą, kad neatimtų*.²²³ Pabrėžiama nerimo, neramumo būsena ir mintys apie savižudybę, į kurią gali pastūmėti staigus emocinis sukrėtimas: *Nesisekdava mokslas labai, gal dešimties metų ir anas turėja tėvas šautuvų. (...) mokytojas pabarė ar sušėrė jam, tėvas vėl pabarė, baras, a jis bagotas nori, kad vaikas išsimokintu. Un pečiaus užlipė šitas šautuvas pasiimtas ir nusišauta. Silpnų nervų vaikas jam susideda. (O dėl ko tie nervai taip paslobę pas žmonės?) Nu kitas iš prigimties gal paveldėjimų turi koki, gal kitas labai jautrus žmogus, dėl jautrumo, kad labai jautrus*.²²⁴

²²⁰ Basanavičius J. Medega musu tautiszkai vaistinykystai. Shenandoah, 1898. p. 14

²²¹ Šurkus J. Psichiatrijos vystymasis Lietuvoje, Disertacija, Kaunas, 1960. p. 115

²²² VDU ER 2180 (222) Moteris, Kaimynų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²²³ VDU ER 2180 (320) T.p.

²²⁴ VDU ER 2180 (325) T.p.

3.3.2 Piktumas

Irzlumas, piktumas yra specifinis *nervų* bruožas (*Kas anam buva nutiky?*) *Nu teip... panarvuotas buva. (Panarvuotas?) Nu dabar dabar gi vaikai bendrai narvuoti. (A kodėl kaip Jum atroda?) Nu aš nežinau, kad dabar vaikai... irzlūs takie; Su nervam... (...) ana matai su nervom. (A kas jai?) Su nervam serga. Su ja matai nebesušnekėsi jau... ana su nervam.*²²⁵ Nervuotumas ir piktumas – tapatinami: *Mūsų tatula tokia buvo ana nepasakysi, kad nervuota, kad ana pikta ar ką.*²²⁶ Tai, kad pyktis galėjo būti laikomas atskiru sutrikimu, ar bent jau pavojingu faktoriumi, kuriam reikia užkirst kelią rodo tai, kad jis buvo gydomas: *Valerijoną duodavau (nuo piktumo)*²²⁷; *Kanapių (Cannabis sativa L.) grūdus, kai pikta darosi.*²²⁸ Dar vienas argumentas šios prielaidos naudai – pyktis minimas priepuolių kontekste: *Vat toks pykčio priepuolis, daužyc pradeda i mušcis.*²²⁹

Žodžiui *dušnas* Lietuvių kalbos žodynas priskiria dvi reikšmes: 1. kvailas, neišmintingas ir 2. piktas, negeras, pasiutęs.²³⁰ Autorius bakalauro tiriamojo darbo metu mėginęs atskleisti Pietryčių Lietuvos kaimo bendruomenei būdingą požiūrį į protinę negalią, nustatė, kad dažnai sutrikusio proto statusas žmogui suteikiamas šiam nevaldant neigiamų emocijų, atliekant veiksmus griauinančius socialinio moralę, svarbiausias kurių – piktas būdas arba tiesiog pyktis.²³¹ Kalbant apie nervinių sutrikimų etiologiją svarbus aspektas yra lietuvių tradicinėje medicinoje, bei folklore akivaizdus velnio ir piktumo ryšys, o neigiamos emocinės būsenos greičiausiai buvo laikomos velnio raiška šioje tikrovėje.²³² Šiam kontekste svarbi yra visoje Lietuvoje paplitusi sakmė apie velnio ir moters giminingumą, kurioje dieviškos būtybės (Kvaraba dievaitis, Jėzus, ponas Dievas, bei jo pakeleiviai – tarnas, Petras ir Jonas, Povilas)²³³ sutikusios besipešančius moteris ir velnius juos nužudo, o kai nusprendžia atgaivinti supainioja galvas: moteriškos tenka velniams, o velnių – moterims. Absoliučioje daugumoje variantų „velnio galva“ aiškiai nurodo neigiamas psichikos ir charakterio savybes: (87) *Katrom bobom pakliuvo velnių galvos, tos ir nesgadnos – pasiutę*²³⁴; *Boba pasiutesnė už velnią*²³⁵; *Boba, parėjusi namo su velnio galva, visa mislija kaip velnias. Nuo tos bobos ir paplito bedievybė: ji*

²²⁵ VDU ER 2180 (52, 41) S. Stanislovėnienė, Degesių k. Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²²⁶ VDU ER 2180 (698) G. Navikienė, Kėpių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²²⁷ VDU ER 2180 (222) Moteris, Kaimynų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²²⁸ LTR 4111 (334) R. Šimienė, Girių k., Gervėčių apyl. Užr. Įvairūs pateikėjai 1970 m.

²²⁹ VDU ER 1884 (14) p. 46 Moteris, Varėnos r. Užr. R. Petkevičius 2008 m.

²³⁰ Petkevičius R. Proto negalia XX-XXI a. Rytų Lietuvos kaimo bendruomenėje, Bakalauro darbas, VDU, 2009 p. 16

²³¹ Ten pat., p. 26

²³² Petkevičius R. Velnias ir žmogus lietuvių etnopsichiatrijoje, *Žmogaus pasaulis baltų mitologijoje ir religijoje*, Pranešimų tezės, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2011, p. 8

²³³ Įdomus variantas (Balys J. *Raštai*. t. III, V., 2001. (93) p. 291), kuriame Liucipierius siunčia savo tarną – velnią. *Aut. past.*

²³⁴ Balys J. *Raštai*. t. III, V., 2001. (87) p. 290 / Šaltinis LTR 978 (204) Zarasų r.

²³⁵ Balys J. *Raštai*. t. III, V., 2001. (88) p. 290 / Šaltinis LTR 449a (114) Seinų apyl.

*pradėjo gundyti savo vaikus ir kitus žmones, kad netikėtų į Dievą.*²³⁶ Kituose variantuose, kur moterį pakeičia kitatautis, „velnio galvos“ teikiamos naujos psichinės savybės – išlieka: (95) nuo to laiko lenkai yra blogi ir klastingi²³⁷; Tai dar guogas (marijampolietis, kapsas) ka velnias: visur jo turi lankcis.²³⁸

Svarbus pasiutimo pavadinimas. Analizuodamas tradicinę psichikos ligų terminologiją autorius nustatė, kad daugelis pavadinimų Pietryčių Lietuvoje – slavizmai (pvz. durnas, glūpas ir kt.).²³⁹ Savaimė suprantame kilo poreikis pamėginti ieškoti lietuviškų atitikmenų. Lyginant su kaimyninių lenkiškai ir baltarusiškai kalbančių teritorijų duomenimis randame terminą *szaleny*²⁴⁰, kuris pagal daugelį požymių atitinka lietuvišką siutą, dūką t.y. pasiutimą ar padūkimą. Aptartos aplinkybės yra svarbios etnopsichiatrijos tyrimams, iki šiol nenagrinėtos ir leidžia kelti prielaidą, kad kadaise neigiamos emocinės būsenos, bei jų sukelti nerviniai sutrikimai buvo tikėjimo piktųjų ligos dvasių apsidėmu dalis.

3.3.3 Apsėdimas

Etnopsichiatrijos ir lietuvių mitologijos kontekstuose velnio apsidėmo reiškiniai įgauna naują prasmę: *(O kodėl iš proto išeina?) Iš gyvenimo, matai kaip, kam gi kabina, sveika žmogaus nesikabins, maž užėina koks velniava. (O velnias gali apsėsti?) Gali viso būt, ir tikiu, ir netikiu. (Gal atvejų žinot?) Seniau visokių, seniau iš žemės visa randa, velniai vaikštineja, ko seniau buva tai nebėr, ant žemės vaikštineja.*²⁴¹ Nykstant tikėjimui velnio apsidėmo galimybe, piktumo ir velnio gretinimas išlieka: *(Žmonės kalbėdava, kad ten gali velnias apsėst žmogų ar panašiai?) Nu tai gi, cha... taipgi yra šneka gi visa kaip jau, „gal velnias apsėda“ va kadu tai, ar supyka kas su kuo: „tai gal jį velnias apsėda, kad anas toks“. Va toks pasakymas. Ė, kad toksai va būtų kažkas asmeniškai tai ne, nežinau tiktai pasakymas toks. Ale supyka kadu kas saka aaa tai gal velnias jį apsėda.*²⁴² Lietuvių velnias (J. Balio požiūriu, kurio argumentai yra labiau pagrįsti etnografinė medžiaga, nei N. Vėliaus) siejamas su piktuoju numirėliu ir gamtos dvasiomis panašiomis į skandinavų trolius.²⁴³ Svarstant apsidėmo sampratą įdomus XXI a. tikėjimas personifikuotos gamtos įtaka formuojantis neigiamiems charakterio bruožams, kuris gali būti ankstesnių pažiūrų atgarsis: *(Tai anūkeliui kas, maž išsigandęs ko buva ar*

²³⁶ Balys t. III (93) p.291-292 Ut. LTR 421 / 40

²³⁷ Balys J. *Raštai*. t. III, V., 2001. p. 292 / Šaltinis LTA 445 (34) Sienų apyl. (Kaimyniame tyrimų arealui Lazdijų vls. 1933 m. užrašytas ir laikytinas to meto „politiniu“ naujadaru. Parodo, kad išlieka sakmės modelis: velnio galva = blogos charakterio savybės. *Aut. past.*)

²³⁸ Balys J. *Raštai*. t. III, V., 2001. p. 292-293 / Šaltinis LTA 774 (78) Alytaus r.

²³⁹ Petkevičius R. Proto negalia XX-XXI a. Rytų Lietuvos kaimo bendruomenėje, Bakalauro darbas, VDU, 2009. p. 13-20

²⁴⁰ Jakubczyk M. Czy Polskie gwary mówią o szaleństwie? // Literatura ludowa. Nr. 3 (53), Wrocław, 2009. p. 15-22

²⁴¹ VDU ER 2180 (883) J. Gaučienė, Galinių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁴² VDU ER 2180 (23) G. Baukienė, Degesių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁴³ Balys J. *Raštai*. t. I, V., 1998. p. 35-38

taip tik, kad narvuots sakot?) Teip narvuotas. (A ką darydava?) Nu taks piktas, irzlus. (Atsikalbinėdava?) Atsikalbinėt tai ne, teip toks piktas... Nors vaikai ir teip, piktai vaikai ir tokie, pikti jau dabar vaikai. (A kaip Jum atrodo kodėl?) Nu nežinau. (Anksčiau buva taip?) Nebūdava. (Ir rusa laikais nebūdava?) Nebuva, nebuva. (Tai kas čia pasdari dabar?) Ai nežinau, ar čia, ar gamta? (Gamta?) Sakau gal gamta. Gal dar gamta bišku dara. Gal biški ir gamta... Ir gamtai negerai.²⁴⁴

Raktu šiai dilemai yra unikalūs, Dzūkijoje užrašyti, N. Vėliaus minimi²⁴⁵, tačiau atidžiau neanalizuoti velnių ir Perkūno mitologinio masyvo sakmių variantai, kuriuose velniai yra aiškiai įvardijami psichikos sutrikimų pavadinimais: *girdi jis laumę šnekant: „Nerimai, Nerimai! Papūsk Priepuolį!“* – „*Nėra Nerimo, Dundulis užmušė!*“ – *atsako kažkoks jos vaikas.*²⁴⁶ Šių sakmių mitologiniuose variantuose vyrauja tikėjimas, kad Perkūnas persekiodamas velnius, trenkia žmogų, nes prie jo pristojęs ar šalia slepiasi (gyvena namuose) velnias, piktoji dvasia, aitvaras. Ne mitologiniuose variantuose pažymima, kad griausmas trenkia blogus žmones, uždega jų namus, tuo tarpu gerų – ne. Namų uždegimo atveju piktoji dvasia yra sunaikinama arba tai rodo, kad ji buvo trenkimo vietoje. Jei namai neužsidega velnių nebuvo arba jų nepavyko užmušti. Šis piktosios dvasios žūties ženklas taip pat varijuoja: užmuštas žmogus, nudžiūvęs medis, tuo tarpu nepavykus – šių reiškinių nėra.²⁴⁷ Šie duomenys įdomiai atsispindi išgąščio gydymo sampratoje: jei ligonis suvalgęs durnadagio (*Datura stramonium* L.) grūdų vemia, tai geras ženklas, nes išgąstis eina lauk, o jei ne – ligos nebuvo.²⁴⁸ Velnio ir nervinių sutrikimų ryšį rodo ir jiems gydyti skirtų augalinių priemonių vadinimas *Velnio arbata*.²⁴⁹ Lietuvių tradicinei medicinai gan būdingas konkrečioms ligoms skirtų augalų įvardijimas šių ligų vardu²⁵⁰: pvz. trūkažolės nuo patrūkimo²⁵¹, diegliažolės, diegliažolynai nuo dieglių²⁵², drugiažola nuo drugio²⁵³, kerėdžolė nuo apkerėjimo²⁵⁴ ir pan.

²⁴⁴ VDU ER 2180 (61) Stefanija Stanislovėnienė, Degesių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁴⁵ Vėlius N. Mitinės lietuvių sakmių būtybės. V., 1977.

²⁴⁶ Balys J. Raštai. t. IV. V., 2003. p. 144 Merkinės apyl.

²⁴⁷ Balys J. Raštai. t. I, 1998. p. 60-74

²⁴⁸ 2010 m. rugsėjo 8 d. seminaras *Gydymas Datura stramonium* L. (durnarope) etninėje Rytų Lietuvoje: archyviniai ir lauko tyrimų duomenys (LLTI Tautosakos archyvo skyriaus seminarų ciklas *Iš lietuvių tautosakos archyvo*, <http://www.llti.lt/lt/2010/>). Seminaro garso įrašas saugomas Tautosakos rankraštyno skaitmeniniam archyve, video įrašas – asmeniniam autoriaus archyve. Aut. past.

²⁴⁹ LTR 4111 (84) P. Mockienė, Galčiūnų k., Gervėčių apyl. Užr. Įvairūs pateikėjai 1970 m. / Šiuo konkrečiu atveju minimas augalas – velnio barzda (*Dryopteris filix mas* (L.) Schot.) ir iš jo išgąščiui gydyti skirta, užkalbant paruošta arbata. Aut. past.

²⁵⁰ Šį aspektą dar XIX a. gale pastebėjo A. Pabrėža Žemaitijoje atlikęs tuo metu unikalų, vieną pirmųjų Rytų Europoje *emic* požiūriu paremtą etnobotaninės klasifikacijos tyrimą. (U. Pabrėža. rankraštis) Aptariami principai būdingi ir kitose Lietuvos regionuose surinktai medžiagai. Apie šį aspektą etnopsichiatrijoje yra kalbėjęs ir šio darbo autorius (konferencija). Aut. past.

²⁵¹ LMD III 67 (5) Švenčionių r.; LTR 1555 (134¹⁵⁸) Trakų r. ir kt.

²⁵² LMD I 378 Panėvėžio r., LTR 1277 (102) Zarasų r. ir kt.

²⁵³ LTR 1693 (493) Zarasų r. ir kt.

²⁵⁴ LTR 1405 (377) Trakų r. ir kt.

Perkūnas trenkia velnius, o šie slepiasi prie žmonių. Nors kliūna ir geriems, dažniausiai trenkiami blogai besielgiantys, kurių elgsena, vadovaujantis jau aptarta logika greičiausiai ir yra velnio įtakota: (710) *jaunikaitis M. nuo pat mažens be galo buvo pripratęs keiktis. (...) Mažiausias nepasisekimas ar pyktis, ir tuoj „Kad tave velniai, kad tave griausmas!“ (...) žmonės kraipė galvomis sakydami „tikrai jį kada griausmas ar Perkūnas nuneš“*. [Per audrą paimamas į dangų, po 12 metų pareina žilas senelis]²⁵⁵ Nusižengusių bendruomenės normoms kontakto su velniais pasekmė – mirtis arba dažniausiai, - proto sutrikimas.²⁵⁶ Ši tema - labai plati, o dėl darbo apimties autorius plačiau jos negvildens. Svarbu akcentuoti tai, kad aptarti pasakojimai daugiau ar mažiau atspindi magijos ir gydymo praktikose, todėl juos galima laikyti didaktiniais, tam tikru tradicinės medicinos žinių perdavimo būdu. Z. Libera kalbėdamas apie tradicinę mediciną pabrėžia, kad daugelis elementų ir netgu ištisos apeigos aiškiai nurodo „pirmąją dvikovą“ tarp Griausmo Dievo ir Gyvatės – Drakono, todėl svarbu atkreipti dėmesį į konkrečios ligos ir atitinkamų gydymo priemonių, bei būdų mitologines savybes.²⁵⁷ Kadangi tam tikro veiksmo atlikimas yra nulemtas kosmologijos, šis veiksmas pats yra kosmologijos raiška, nes tradicinėje kultūroje nėra aiškos ribos tarp medicininės ir mitologinės žinijos, tarp terapinės praktikos ir maginių – apeiginių veiksmų.²⁵⁸ Įvertinę šias aplinkybes galime daryti kol kas gan drąsų prielaidą, kad tradicijoje išliko ištis senų, galbūt pagonybės (kurios pėdsakai Lietuvoje gan ryškūs ir XVIII a. I pusėje)²⁵⁹ laikus siekiančių elementų, tačiau tai – atskiro, didelio tyrimo klausimas.

3.3.4 Pasimaišymas, išdurniavimas

Pamišimo, vadinamo – pasimaišymu, pasipylimu smegenyse priežastys gan įvairios. Minimas išgąstis: *Šuo šoko (...) Išprotėjo berniukas vežė į invalidų namus (...) baisiai persigando šuns ir pasipylė jam smegenyse viskas. Nusišnekėt (pradėjo), ateidavo parduotuvėn tai sako aš va dabar piešiu, vienodai kartoja, visą seriją piešinių, va taip kalbėjo*²⁶⁰; *Sūnus buva klojime bunkery ir ten šaudė. Ir anai pridėja. (Kas jai pasdarė?) Nuo išgąščia prasideja, kad eina nežinia kur, nepažįsta žmogų*²⁶¹; *(Protas pasimaišyt gali iš baimės?) Buvo atvejis, pažįstamai Liepakalny pasirodė du velniukai, pradėjo bijot.*²⁶² Protas pasimaišo ir nuo fizinių sukrėtimų, kurių atveju vėlgi, nemenką reikšmę gali turėti išgąstis, emocinis sukrėtimas: *Tai gal pamušė, ana nesisakė (Užpuolė?) Mes taip*

²⁵⁵ Balys J. Raštai. t. III, V., 2001. p. 480 Utenos r.

²⁵⁶ Balys J. Raštai. t. III, V., 2001. p. 522 / Šaltinis LTR 1420 (25) Zarasų r.

²⁵⁷ Libera Z. Medycyna ludowa, chłopski rozsądek czy gminna fantazja? Wrocław. 1995. p. 279

²⁵⁸ Ten pat., p. 280

²⁵⁹ Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai (XVIII a.). Sudarė N. Vėlius. t. IV, V., 2005.

²⁶⁰ VDU ER 2180 (166) Moteris, Butiškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁶¹ VDU ER 2180 (748) G. Šileikienė – Surgailytė, Gaigalių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁶² VDU ER 2180 (126) G. Mierkienė, Mažeikiškės k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

*sprendėm*²⁶³; (Nuo ko nervai sutrinka?) Bobom nuo gimdymo. Degesiuos yra gyvena po gimdymo sutriko, vežioja į beprotnamį, nušneka.²⁶⁴ Minimas ir nervinis išsekimas: (O jaunam žmogui nuo ko gali galva pasimaišyti?) Nu nuo protą, nuo mokslą gal jauniem, išprotėja kitas sako besmokindamas. Kas ty daros, bet būna, kad vaikai saka nuo mokslą.²⁶⁵

Tačiau jei vėl atkreipsim dėmesį į priedą Nr. 1 pateiktas lenteles, matysime, kad skirtingai nuo priemečio ir priepuolio išgastis nėra dažniausiai minima išprotėjimo priežastis. Kur kas reikšmingesnis faktorius yra *pergyvenimas*, sielvartas, dar vadinamas savigrauža. (t.y. jau aptartos neigiamos emocinės būsenos): (*Dėl ko protas pasimaišo?*) Iš *pergyvenimą*. Ir iš gimtės būna ale daugiausia iš *pergyvenimą*²⁶⁶; Jeigu labai išsigąsta arba pergyvena labai kas iš kažko tai būna pergyvena, irgi pasimaiša²⁶⁷; Kaip čia dar vyras žuva tai tadu jai visiškai pasimaišė²⁶⁸; (A kas jam atsitiko?) Tėvas numirė, motina viena liko ir anys buva šeši vaikai, anas sielojas, sielojas ir išprotėja²⁶⁹; Sūnus išejo aukštąjį mokslą ir darbą turėjo ir buvo gal jau 35 metų ar kiek ir susirgo gal vėžiu ar kuo ir mirė. Tai mama pasistatė jo paveikslą, žvakes sudegdavo ant stalo šalia, per naktį degino ir pagaliau išprotėjo pati, vat nuo šito pergyvenimo, kad sūnus toks jaunas mirė išprotėjo.²⁷⁰ E. Šimkūnaitė (1982) nurodo, kad žinoti du „padūkimai“ – tykus ir agresyvus.²⁷¹ Agresyvus elgesys, piktumas atskiria pasimaišymą (kuriam dažniausiai būdingas keistas, tačiau nepavojingas aplinkiniams elgesys) nuo kitos išprotėjimo formos – išdurniavimo, išdūkimo. (*Gal žinot apylinkėj atvejų, kad žmogus išprotėtų iš piktumo?*) Tai piktumai matai prie ruso kiršinos ir kiršinos, tėvas sūnų, sūnus tėvų skunde²⁷²; (Išprotėja nuo) piktumą ar kaks atsitikimas baisus.²⁷³ Abejonių dėl žmogaus beprotybės nekyla, kuomet jo elgesys tampa pavojingu aplinkiniams, agresyviu, erzinančiu ar jis įgyja pikto žmogaus reputaciją. (*Ką jinai darydavo?*) Išdurniuoja, taigi saka su peiliu, da tėvas kai gyvena. Tai sakydava, kad peilį pa padušku turi (...) Būdava kai labai jau išdūksta sakydava „Gėnė išdūka“ (...) Saka, aš bijau ir neužsikabinys ir miegot, saka žinai su peiliu²⁷⁴; Kad depresija kokia tai aš nesistebiu, bet tiesiog protas maišytis, kad va prie vyro su peiliu puola, išprotėjo²⁷⁵; Bet va tokį piktumą turėja, nervinį sutrikimą. (...) pastoviai

²⁶³ Ten pat.

²⁶⁴ VDU ER 2180 (943) S. Stukas, M. Stukienė Šeimyniškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁶⁵ VDU ER 2180 (197) V. Gaidienė, Butiškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁶⁶ VDU ER 2180 (800) J. Debrėga, Gaižiūnų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁶⁷ VDU ER 2180 (23) G. Baukienė, Degesių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁶⁸ VDU ER 2180 (22) T.p.

²⁶⁹ VDU ER 2180 (217) Moteris, Kaimynų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁷⁰ VDU ER 2180 (197) E. Subatavičienė, Gyv. Utenos pensionate. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁷¹ Šimkūnaitė E. Liaudies medicina ir psichinės ligos // Mokslas ir gyvenimas. 1982. Nr. 3. p. 23 / *Dūkimas, padūkimas* labiau tinka apibūdinti agresyvių išprotėjimo tipui, nes siejasi reikšme su *siutas, pasiutęs. Aut. past.*

²⁷² VDU ER 2180 (363) B. Ubavičienė, Gyv. Utenos pensionate. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁷³ VDU ER 2180 (361) T.p.

²⁷⁴ VDU ER 2180 (22, 35) G. Baukienė, 74 m., gyv. Degesių k. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁷⁵ VDU ER 2180 (197) V. Gaidienė, Butiškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

reiškia ieškodava kabliukų, kažką išprovokuot paprasčiausiai. (O kaip vadindavo žmonės tokį elgesį?) Durnas, kaipgi vadinsi...²⁷⁶

3.3.5 Girtavimas

Svarbia priežastimi sukeliančią proto sutrikimus yra alkoholis: (O vat gyvenime dėl ko protas gali pasimaišyt?) Protas, nuo arielkas gali pasimaišyt, alkagolikam šitiem, gali gi pasimaišyt a kaip gi²⁷⁷; (Dėl ko protas pasimaišo?) Nu kad gi dabartiniais laikais nuo alkoholio. (...) mano pusbrolis anas nepasakysi, kad visai durnas, bet su protu kažkas, sakydava jaunas pradėja gerti.²⁷⁸ Pernelyg didelis alkoholio vartojimas sukelia nervinius sutrikimus ne tik pačiam alkoholikui, bet ir jo šeimos nariams: Gėrimas – visų ligų liga. Su girtu žmogum gyventi 50 metų pasidarai pats durnius. Paprastas ar mokslo žmogus pasidaro vienodi durniai. Jinai padaro durnu žmogų. Su girtu blaiviam gyventi – kitos palūžta ir pradeda gerti. Iš proto? Tikrai gali išvart. Ne tik girtas bet ir blaivas durnas, lastelės žūsta keikvieną pasigėrimą. Nusišneka, nemiga (...) Vyras girtas lakstė su mašinom va čia tai nervai, net vaistai nebepadeda kai indūksti tai viskas, nei vaistai, nei žolės nepadeda (...) galima augint devynis vaikus bet kad vyras melstusi ir negertų.²⁷⁹ Kita vertus dažnai žmonės pradeda intensyviai gerti slopindami vidinę įtampą, pergyvenimus, vadinasi alkoholizmas patenka į jau aptartą ligos kilmės schemą, kuomet pergyvenimai sukelia pamišimą. Tapatinant girtavimą ir išdurniavimą lemiamą reikšmę matyt turėjo alkoholikui būdingi pykčio prieuoliai: Dar sveikiausias žmogus pasgeria ir beprotis tampa²⁸⁰; Nu kai neišgėręs kai su juo gražiai, tai viskas gerai, o kai išgeria tadū baisiai.²⁸¹ Girtavimas pats yra laikomas liga ir šios pažiūros pakankamai senos. Jau 1857 m. S. Kušeliauskas vaizdžiai aprašo arielkos sukeliamus elgsenos sutrikimus: arielkos truczina guldama ant smegenu atimdama prota najkin pometi, kalba daros neaiszki. Zmogus nusigeres padabnas pabludusem tikram warijotuj tautij wisokius niekus, walandomis daros linksmas, juokas, dajnuo, kožna buczuo, mil arba prieszingaj piksta, uparojes, kersztaudams, kejkdam, jeszka priezastes ant musztiniu: musza pacze, wajkus, dauza indus, langus, akise jo rodos wisokies bajdikles, bajsumaj. Kartais wisiszka trotij prota, toki pabludusi suriszta lajka.²⁸² Tarpukario archyvinis šaltinis nagrinėjęs J. Šurkus (1960) pastebi, kad mūsų liaudis neretai į alkoholizmą žiūrėjo kaip į rimtą ir sunkią ligą, jos gydymui vartojamos ir

²⁷⁶ VDU ER 2180 (222) Moteris, Kaimynų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁷⁷ VDU ER 2180 (23) G. Baukienė, Degesių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁷⁸ VDU ER 2180 (679) G. Navikienė, Kėpių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁷⁹ VDU ER 2180 (161, 163, 136) Moteris, Butiškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁸⁰ VDU ER 1884 (14) p. 45 Moteris, Varėnos r. Užr. R. Petkevičius 2008 m.

²⁸¹ VDU ER 1884 (14) T.p.

²⁸² Kušeliauskas S. Zinia apie gidima ligu kuno ir duszes. Vilnius, 1857. p. 41

vaistažolės.²⁸³ Panašūs ir socialinio elgesio su pamišusiu ir išgėrusiu žmogumi principai: *Reikia gražiai, o jei išgėris tai jo nenervuot reikia.*²⁸⁴

Apibendrinant galima kalbėti apie preliminarą, hipotetinę nervinių sutrikimų klasifikavimo schemą, kurią bus galima ateityje patikslinti toliau tęsiant lietuvių etnopsichiatrijos tyrimus. Nervinių sutrikimų priežastys išsiskiria į dvi grupes 1) sukeltas staigaus emocinio išgyvenimo (išgąščio) ir 2) ilgai trunkančio (įtampos, nervinio išsekimo, nerimo, sielvarto). *Išgąščio* sukeltų sutrikimų grupėje įvardijamoje priemečiais arba priepuoliais, matome du ryškius tipus, sukeliančius 1) traukulius 2) baimės jausmą. *Pirmasis* tipas, kuris dėl pateikėjų nurodomo ryšio su nuomaru veikiausiai laiku negydomas juo ir virsta, gali būti įvardytas *priepuoliu*.²⁸⁵ *Antrasis*, siejamas su baime, neigiamomis emocinėmis būsenomis, nemiga, negydomas ar sunkiai išgyventas, esant silpnam organizmui, virsta pasimaišymu, sudurniavimu, bei gali būti įvardijamas *priemečiu*, *intvaru*. Matome ir du skirtingus gyvenimo eigoje įgyto pamišimo tipus 1) ramų (blūdiėjimas, nušnekėjimas) ir 2) piktą (sudurniavimas, padūkimas). Šiuos sutrikimus, atitinkamai, sukelia staigūs ir ilgai trunkantys emociniai išgyvenimai, pastarieji problemiški klasifikavimo požiūriu, nes turi ir priežasties (nerimas, pavydas, baimė), ir atskiros sutrikimo požymių (gydoma nuo piktumo). Veikiausiai dera pergyvenimus laikyti tarpine būsena tarp pirminio juos sukėlusio staigaus emocinio išgyvenimo ir baisiausios galimos pasėkmės (išdurniavimo, išdūkimo) t.y. į save ar aplinkinius nukreiptos agresijos. Senatvinių elgsenos sutrikimų atveju svarbūs ir naturalūs organizmo veiksniai. Emociniai sukrėtimai sukelia gausių somatinių sutrikimų. Iš jų dažniausias rožė, negydoma ši gali virsti vėžiniais susirgimais arba beprotybe (greičiausiai tai ir yra Basanavičiaus nurodytas priepuolis einantis į kaulus). Pastebėta tam tikra visiems sutrikimams būdinga trinarė sutrikimų struktūra, susidedanti iš priežasties, tarpinės būklės ir galimos komplikacijos. Galbūt ji susijusi su minėtais negalios sunkumo laipsniais ir išgijimo galimybėmis.

4. TRADICINIAI GYDYMO BŪDAI

Bakalauro tyrimo metu autorius nustatė, kad galima apibrėžti dvi etnopsichiatrijos strategijas 1) išankstinio apsaugojimo ir 2) kovos su negalia.²⁸⁶ Dauguma profilaktinių priemonių siekiama išvengti įgimtos negalios pasireiškimo, tačiau tokioms priemonėms galima priskirti ir įvairias nervams stiprinti skirtas augalines priemones. Kovos su nerviniais sutrikimais priemonės autorius grupuoja pagal jų naudojimo būdą: 1) kvėpavimas 2) užkalbėjimas 3) prausimas 4) gėrimas. Toks skirstymas metodologiškai pagrįstas ir atspindi lietuvių etninę psichologiją, kadangi pateikėjų paklausus apie

²⁸³ Šurkus J. Psichiatrijos vystymasis Lietuvoje, Disertacija, Kaunas, 1960. p. 129

²⁸⁴ VDU ER 1884 (15) p. 47 Vyras, Varėnos r. Užr. R. Petkevičius 2008 m.

²⁸⁵ Žodis priepuolis vartojamas nurodant ir ūmų ligos pasmarkėjimą, pasireiškimą. *Aut. past.*

²⁸⁶ Petkevičius R. Proto negalia XX-XXI a. Rytų Lietuvos kaimo bendruomenėje, Bakalauro darbas, VDU, 2009.

gydymą, pirmiausiai nurodomas būdas (rūko, prausia, atkalba), o tik po to – konkrečios priemonės. Visos tyrimo metu nustatytos etnopsichiatriinės gydymo priemonės ir jų naudojimo kontekstas išsamiai pateikiamos lentelėse (Žr. Priedą Nr. 2), kurias autorius sudarė remdamasis savo atliktų lauko tyrimų duomenimis (VDU ER 1884; 2180), Istorijos instituto Etnologijos skyriaus tikėjimų kartoteka, bei LLTI archyvinėmis bylomis (ypatingai aprašu LTR 4111), bei J. Muszynskio (1927) atliktu Vilniaus Joninių žolių turgaus tyrimu. Taip siekta retrospektyviai parodyti tyrimo arealui būdingų gydymo priemonių naudojimo kontekstus.

Bendri augalų rinkimo, žaliavos ruošimo ir vartojimo principai artimi kituose Lietuvos regionuose surinktai medžiagai. Žaliavą stengiamasi rinkti toliau nuo automobilių kelių, didesnė gydomoji galia teikiama laukinėms augalo rūšims. Dažnai augalai pasisodinami arčiau namų. Žaliava džiovinama pavėsyje, gerai vėdinamoje vietoje, o paruošta laikoma drobiniuose maišuose arba stikliniuose induose (2 – 6 pav.). Pabrėžiama, kad plastmasinė talpa netinka žaliavai saugoti. Seniausiu saugojimo būdų laikytinas kabinimas t.y. augalo džiovinimo vieta yra ir jo saugojimo: *Surišta gi pundeliai šluotelytės ir kabodava an aukšta.*²⁸⁷ Valerijono šaknų atveju taip būtina daryti: *sudžiovint negalima dėl katinų, suėda, kočiojas, kniaukia.*²⁸⁸ Autorius iš vaikystės atsimena, kad katinai sugėbėdavo pasiimt šią žaliavą, net iš uždarytų spintelių.

Sovietų valdžios laikotarpiu psichikos sutrikimų turintys asmenys gydyti psichiatriinėse ligoninėse, bei biomedikų priemonėmis, tuo tarpu tarpukariu juos dar gydė burtininkai, žolininkai. (*Ar anksčiau pas čeraunykus veždava, kur su nervais kam blogai? Veždava. Dagi seniau veždava. Nežinau kur, žinau tik šnekėdava.*²⁸⁹ Kai kur šios praktikos gyvuoja iki šiol ar bent jau patvirtinamos gyvavusios XX a. II pusėje.²⁹⁰ Pateikėjai minėjo sėkmingus išgijimo atvejus. *Nu tai kad nuo priemečia tai tikrai išgydydava*²⁹¹; *Nežinau tai toks kaip sakydavo, kad burtininku vadindavo ar kaip, tai išgydė.*²⁹² Labai ryškus nervinį sutrikimą turinčio asmens socialinės adaptacijos ir tolerancijos kontekstas, kurį autorius analizavo bakalauro tyrimo metu.²⁹³ Sutampa elgesys su pamišusiais ir išgėrusiais.

4.1 Kvėpavimas

4.1.1 Rūkymas (smilkymas)

Lietuvoje smilkymas ilgą laiką etnologų ir farmacininkų klasifikuotas kaip maginio poveikio priemonė, ir platesniam gydymo kontekste nenagrinėtas. J. Šurkus smilkymą augalais (vingirykščiais,

²⁸⁷ VDU ER 2180 (32) G. Baukienė, Degesių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁸⁸ LTR 4111 (498) A. Ravaitienė, Gervėčiai. Užr. Įvairūs rinkėjai 1970 m.

²⁸⁹ VDU ER 2180 (766) G. Šileikienė – Surgailytė, Gaigalių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁹⁰ VDU ER 1884 (4, 13) p. 17, 41 ir kt. Švenčionių r., Varėnos r.

²⁹¹ VDU ER 2180 (354) B. Ubavičienė, Gyv. Utenos pensionate. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁹² VDU ER 2180 (196) V. Gaidienė, Butiškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

²⁹³ Petkevičius R. Proto negalia XX-XXI a. Rytų Lietuvos kaimo bendruomenėje, Bakalauro darbas, VDU, 2009.

bijūno žiedais, dagiais ir kt.) įvardija *grynai magiškais veiksmis*.²⁹⁴ Pasaulyje dėmesys racionaliems smilkymo aspektams taip pat nėra senas. 2006 grupė Irano mokslininkų farmacininkų pirmieji apibendrino 265 augalų vartojamų smilkymui 50 valstybių tyrimų rezultatus. Tyrimo metu paaiškėjo, kad dažniausiai nurodomos medicininio smilkymo priežastys tai kvėpavimo (23.5%) ir neurologinės (21.8%) problemos. Net 70 augalų rūšių veikia nervų sistemą labai skirtingais būdais – nuskausmina, ramina, stimuliuoja, migdo, narkotizuoja ir pan. Tyrinėtojai nustatė tris gydymo būdus: 1) įkvėpiant, 2) nukreipiant juos į kūno dalį, 3) dūmai ore (patalpų smilkymas). Mokslininkai akcentuoja, kad iš visų medicinai žinomų veikliosios medžiagos perdavimo į smegenis būdų smilkymas yra pats greičiausias ir efektyviausias, bei kviečia smilkymą tradicinėmis priemonėmis įtraukti į šiandienos medicinos praktiką.²⁹⁵ Deja jų pateiktame žemėlapyje buvusi Sovietų Sąjunga ir Rytų Europa lieka balta dėmė.

Smilkymas (rūkymas) gan specifinis etnopsichiatrijai būdas, nes gydymo tikslais smilkoma daugiausiai nuo nervinių sutrikimų.²⁹⁶ Ne medicininis smilkymas tai apsauga nuo perkūnijos ar gyvulius saugant nuo burtų, tuo tikslu naudojamas ęglis (*Juniperus communis L.*) ir įvairūs Oktavos, Žolinių metu pašventinti augalai.²⁹⁷ Įdomu tai, kad Perkūno, bei tam tikrų piktuųjų ligos dvasių mitologija yra susijusi. Artimas velnių ir neigiamų emocinių būsenų ryšys jau buvo aptartas kalbant apie nervinių sutrikimų tipus. Tos pačios šventintos žolės naudojamos smilkant nuo perkūnijos ir nuo išgąščio, priemečių. Dalis jų raminančio poveikio, o visos Lietuvos mąstais tuo tikslu naudotų augalų įvairovė gali priblokšti, todėl namų smilkymas nuo perkūnijos interpretuotinas kaip raminamoji priemonė. Artėjant griautiniui išsigąstama, jaučiama baimė, kuri tiesiogiai ir yra prie žmogaus besislepiančio velnias. Svarbios ir kitos, tuo metu jaučiamos ir bendruomenės neigiamomis laikomos emocijos. Vyrauja tikėjimai, kad velnias slepiasi po žlasčiu (pykčiu), pavydu, o gero žmogaus žaibas neužmuša ir nesudegina.²⁹⁸ Taigi namų apsaugą nuo griautinio smilkant švestomis žolėmis dera suvokti ne kaip Perkūno „atbaidymo“ veiksmą, o namuose besislapstančios piktosios dvasios, velnio, išvaramą, nepaliekant priežasties atsitikti stichijos sukeltai nelaimei, kurią traukia neigiamos žmogaus emocijos.²⁹⁹

²⁹⁴ Šurkus J. Psichiatrijos vystymasis Lietuvoje, Disertacija, Kaunas, 1960. p. 102

²⁹⁵ Mohagheghzadeh A., Faridi P., Shams-Ardakani M., Ghasemi Y. Medicinal smokes. // Journal of Ethnopharmacology. Vol.108, 2006. p. 161-184

²⁹⁶ Žr. Priedą Nr. 2 Aut. past.

²⁹⁷ VDU ER 2180 (116,154,453) Utenos r. Užr. R. Petkevičius, 2010 m.

²⁹⁸ Balys J. Raštai, t. I, V., 1998. p. 60-70

²⁹⁹ Petkevičius R. Velnias ir žmogus lietuvių etnopsichiatrijoje, Žmogaus pasaulis baltų mitologijoje ir religijoje, Pranešimų tezės, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2011, p. 8-9 / Plačiau šie klausimai buvo nagrinėjami pranešimo metu, šiuo metu rengiama publikacija apie tikėjimuose piktosiomis dvasiomis atsispindinčias etnopsichiatrines sąvokas. Aut. past.

Dažniausiai pateikėjai mini smilkymą išgašdinusio žmogaus ar gyvūno plaukais: *Nuo ko nusgunda, degina plaukus ir rūko*³⁰⁰ Greta smilkymo plaukais minimos augalinės priemonės, dažniausiai – švystos (šventintos) žolės: *Atseit išsigunda tai jau raikia parūkyt. Jau švystam šitam žolytėm.*³⁰¹ Įvairių religinių švenčių metu šventintos žolės – atskira ir plati tema, etnomedicinos požiūriu menkai tyrinėta. Ypač reikalingas dėmesys Oktavos (Devintinės) ir Žolinės, Ašpažios (Marijos dangun ėmimo) švenčių laikui, kuomet šventinamos įvairios vaistažolės. *Lauko tyrimų metu užfiksuoti pivenijos (Paeonia officinalis L.), vasylkų (Centaurea cyanus L.), joninių (Hypericum perforatum L.), lelijų (Lilium sp.), gvazdikų (Dianthus sp.), diamedžio (Artemisia abrotanum L.) šventinimo atvejai. Ašpažios žolynai pamačeni nuo visų ligų (...) švinčia marijažolinys, kviecys, avižos, miežiai, bacviniai, seklos, vosylkos, sodų žolynai: jurginiai, gvazdikai, medeckos, rateliai, dziemedzys, baltuciai, žirniukai, broleliai, čebateliai, pelūnas, metos.*³⁰² Augalai naudoti ir jų nepašventinus, ar bent jau archyvinėje medžiagoje neminimos jų šventinimo aplinkybės. Tokius atvejus mini ir pateikėjai: *Rūkydava nuo išgusčio (...) Tokie balti pūkeliai, pievaj balti pūkeliai viršūnėn buva. (Neidentifikuotas augalas Aut. past.) Tai pas mus rūkydava vaikus nuo išgusčia.*³⁰³

Tyrimas liudija bendrą augalinių ir apeiginių priemonių naudojimą gydant smilkymu: *(Girdėjot kad rūkytų nuo ligos kokios dūmais?) Tai matai sakau, tiktai nuo nusgandima, jei šuvo inkanda tada žinok ją, kryžiavai plaukų nukirpai, ir kryžiavai vaikų peržegnok degink ir rūkyt reikia. (O žolėm?) Žalėm, tiktai šitų Žolininės tik gali rūkyt žalėm. (Tai į tas Žolines gal dėdavo kokią žolę nuo išgusčio kur padeda?) Taigi sakau gi nuo išgusčio daugiausia šitom žolininės ža... gėlėm rūka. (Tai ten sakot daug vaistažolių?) Tai aišku, kad esti. Sakau gi būdava visa ką, ir pivenijas prisiskini. Nu da saka pivenija gerai raudonoja ne rūžava, ne baltoj, a raudonoja labai gerai.*³⁰⁴ XX a. I pusėje etnografinėje medžiagoje matome dar į sudėtinės dalis neskilusią, vieningą tradicinę gydymo praktikos schemą, patikslinančią XXI a. duomenis: *Nutai jeigu kurios kaimynkos vaikas išgundino, tai nuvieina to ir prošo, kad duotu to vaiko iš galvos plaukų iškirpti kuris išgundino, tai iškerpa križmai po biški iš koktos ir iš pakaušio, iš kairio smilkinio ir iš dešinio smilkinio (...) rūkydavo plaukais tu no kuriu išsigundo vaikas: žmogaus, šunies, katas. Pridada švįstų žolaliu ir puodan ugnies supilia viską. Pastoto ties tom aukštinių kur dūmai aina. Apgaubia vaiku moršku, tai net čiauda no dūmų. Ir soko, kad močija.*³⁰⁵

³⁰⁰ VDU ER 2180 (941) S. Stukas, M. Stukienė Šeimyniškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³⁰¹ VDU ER 2180 (30) G. Baukienė, Degesių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³⁰² LMD I 660 (177) Tverečiaus par., Švenčionių aps. Užr. A. Bielinis, 1927 m.

³⁰³ VDU ER 2180 (367) B. Ubavičienė, G. Bagdonavičienė, Gyv. Utenos pensionate. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³⁰⁴ VDU ER 2180 (453) Z. Vaškėlienė, Bajorų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³⁰⁵ LTR 2385 (185) V. Petruilienė, Rudikų k., Kupiškio v. Užr. 1940 m.

4.1.2 Pagalvės

Įdomi nemigos kontekste minima gydymo priemonė – įvairiomis žolėmis kimštos pagalvės. Tokių pagalvių gamybai naudoti labai įvairūs, taip pat ir raminančio poveikio, ir kitų nervinių sutrikimų gydyme sutinkami augalai. *Nori ramaus miego apynių spurgų, net ir pagalves galima pasidaryt raminančias.*³⁰⁶ Šios pagalvėlės siejasi su ritualiniu kontekstu, kadangi mirusiam po galva į karstą buvo dedama pagalvė iš švęstų vaistažolių. *Kai miršta pagalvėn padeda, anksčiau dėdavo, prisimenu*³⁰⁷; *Iš darželio ir laukų gėlių pagalvėlė po galva mirusiam*³⁰⁸; *Jau buvo pririnkta ty jonažolių, ty marijažolių, ty visokių pririnkta jau. Jai paduškelaj kai numirsiu, kad būtų indėt tų žolių pridėt vysas kur jas surinktas buvo. Tai paskiau kai ana jau teip sakė tai kai numirė sudėjam gi paduškelaj.*³⁰⁹ Kaip jau minėta poskyryje 4.1 Smilkymas šventintos žolės naudojamos nerviniams sutrikimams gydyti, apsaugai nuo perkūnijos, o taip pat dedamos į kapą. Ar tarp šių paskirčių yra ryšys? Velnio išvymo sampratą namų saugojimo nuo Perkūno kontekste jau aptarėme. Nervinių sutrikimų gydymas suvoktas taip pat kaip piktosios ligos dvasios išvymo veiksmas, tai nurodo ir tyrinėtojai.³¹⁰ Matyt poveikiu į mirusiuosius, bei įvairias dvasias aiškintinas ir šis pagalvėlių naudojimo įkapėse paprotys. Prasminga tai, kad koreliuoja nemigai ir nerviniams sutrikimams gydyti skirtos ir mirusiam įduodamos priemonės (žr. priedą Nr. 2). Pažiūra į miegą kaip mirties formą yra labai archaiška, tuo tarpu velnių išvymui skirta priemonė (šventintos žolės) dedamos į karstą veikiausiai žymi ne ką kitą, o apsaugos nuo anapusinio pasaulio gyventojų sampratą. J. Balys nurodo, kad lietuvių tradicijos velnias, bei kitos piktosios dvasios (slogučiai, vaiduliai) yra mirę kadaise piktavaliai, blogi žmonės³¹¹, o kovos su velniais folkloras atspindi nervinių sutrikimų gydymui skirtas priemones, bei sampratas.³¹² Todėl ši prielaida gali būti teisinga, bei dar kart patvirtintų nuomonę, kad tarp šventintų žolių galime rasti daug augalų kuriais gydyti nerviniai sutrikimai.

4.2 Užkalbėjimas

D. Vaitkevičienės (2008) užkalbėjimai tai maginę paskirtį turinčios žodinės formulės, kuriomis siekiama paveikti fizinę ir psichinę realybę – pagydyti ligą, sužadinti meilę, pagausinti derlių, prišaukti lietu ir t.t. Jų gyvavimas remiasi prielaida, kad žodis turi ypatingą dvasinę galią, kuri gali paveikti žmones, mitines būtybes, ligas, daiktus ar gamtos reiškinius. Lietuvių užkalbėjimai visų pirma sieti su

³⁰⁶ VDU ER 2180 (823) A. Salemonaitė, Gaižiūnų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³⁰⁷ VDU ER 2180 (912) O. Rožytė, Kėpių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³⁰⁸ VDU ER 2180 (155) Moteris, Butiškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³⁰⁹ VDU ER 2180 (32) G. Baukienė, Degesių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³¹⁰ Šurkus J. Psichiatrijos vystymasis Lietuvoje, Disertacija, Kaunas, 1960.; Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės. Parengė D. Vaitkevičienė., LLTI, V., 2008

³¹¹ Balys J. Raštai t.III, V., 2001

³¹² Petkevičius R. Velnias ir žmogus lietuvių etnopsichiatrijoje. // Žmogaus pasaulis baltų mitologijoje ir religijoje. Pranešimų tezės, LLTI, Vilnius, 2011.

sveikatos ir gydymo sritimi. Maginė intencija atsispindi užkalbėjimo tekste, tuo pačiu metu atliekant maginį veiksma t.y. užkalbėjimai – žodį ir veiksma jungiantis sinkretinis žanras. Užkalbėjimai kaip ir maginiai veiksmai gali gyvuoti ir visiškai savarankiškai, tokiu atveju maginė intencija reiškiamą tik tekstu ir užkalbėtojo susitelkimu siekiant tikslo.³¹³

Autoriaus surinkta medžiaga rodo užkalbėjimus buvus ir neatsiejama bendro augalinio – apeiginio komplekso dalimi t.y. greta maginio veiksmo atliekamas gydymas augalinėmis priemonėmis. Užkalbėtojų teigimu skirtingų tipų rožė užkalbama vienodai: *(Tai gal ir gydyt skirtingai reikia?) Vienodai, vienodai.*³¹⁴ Dažnai minimas rožės gydymo būdas – augalinių priemonių kompresai naudojami drauge su užkalbėjimais ar malda: *Galiniuos buva tokia Kazakevičienė, apdėjo ruginiais miltais kojų, poterį sukalba, mėlynu popierį ir per dieną sugyja, gal ruginiai miltai traukia karštį? (...) apibarstai miltais ir apidedi popieriu. (Maldu kalbėjo?) Bet nemokino nei žodžio.*³¹⁵ Svarbu tai, kad šiuo būdu gydydavo ir specialistai (užkalbėtojai), ir patys žmonės: *Nuo rožės būdava, mana mama ištinsta burna, tai ana mėlyna popieriaus būdava ir ruginiais miltais pasibarsto, dar poterius sukalba. (Tai ana pati užsidėdava tą popierį?) Pati, pati. (O mama gal užkalbėt mokėjo?) Mama ne. (O vaistažoles mama žinojo?) Žinodava, vaistažoles tai žinodava.*³¹⁶ Vietoje mėlyno popieriaus naudotos augalinės priemonės: *Nuo rožės mana dėdienė kalbėjo Apolanija Geležienė. Močakalapiais seniau kur vadindava, šalpusnia lapais dėdava ir atleidžia rožį (...) (O katru puse?) Ta kur pasišiaušus ir apriša (...) dėjau ir ant kojas buvau susimušus. (Tik lapą ar dar ką?) Kai rožė tai sakyč miltais dar ruginiais, a kai koji sumušiau tai nieka lapais apdėja apirysė*³¹⁷; *Tai ranka, tai koja sutino, tris kartus būdavo, viena vienoj dienoj, kitoj ir atslūgsta. Kalbėdava maldelį, uždėdava lapų, turi atsinešt kas ateina miltus. Miltų tur užbarstyt, lapą iš kleva, sukalba maldelį ir apriša rankų. (...) Džiovytą lapą, kiek aš mačiau.*³¹⁸ Dalis šių augalų tradicinėje medicinoje naudojami panašioms sutrikimams (tinimui, skausmui) gydyti (žr. Priedą Nr. 2): *Varnalėša tai pat kaip šalpusnis, bet šalpusnis labiau padeda kai sutinį, ir skauda*³¹⁹; *Močakalapiai kai uždegimas, įkandus vabalui, paraudus*³²⁰; *(O šalpusnius?) Nuo kosulio. Virdavo arbatėlę. (O lapą dėdavo?) Lapai karštį traukdavo. Dėdavo šalpusnio lapus, juodalksnio. Ant sutinusios vietos.*³²¹ Augalų naudojimas gali būti pirminis tradicijos pavidalas. Įdomu kaip imtas naudoti pats popierius? Kokie faktoriai (senoji vaistinininkystė, atsitiktinumas) lėmė tai, kad

³¹³ Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės. Parengė D. Vaitkevičienė., LLTI, V., 2008 p. 9-10

³¹⁴ VDU ER 2180 (441) Z. Vaškelienė, Bajorų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³¹⁵ VDU ER 2180 (877) J. Gaučienė, Galinių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³¹⁶ VDU ER 2180 (307, 308) Moteris, Kaimynų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³¹⁷ VDU ER 2180 (532) V. Rožytė, Juškonų k. Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³¹⁸ VDU ER 2180 (898) O. Rožytė, Kėpių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³¹⁹ VDU ER 2180 (533) V. Rožytė, Juškonų k. Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³²⁰ VDU ER 2180 (832) Aldona Salemonaitė, Gaižiūnų k. Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³²¹ VDU ER 2180 (652) Vanda Kuliešienė, Užpalių mst. Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

jis keitė augalus? Tai klausimai farmacijos istorijai.³²² Vietoj miltų taip pat dažnai naudojamos ir kitos augalinės kilmės priemonės (pvz. plaiskanių, vyriški kanapių - *Cannabis sativa* L. žiedai).³²³ Užkalbėjimams būdingos vyraujančios atlikimo nuostatos (pvz. geriausia užkalbėti saulei tekant arba leidžiantis)³²⁴ sutinkamos ir augalinių priemonių vartojime, bei aiškiai motyvuojamos: *ant nakties, kada visas spakainas, nei vėjas nevaikšto, nieks nestošija*.³²⁵ Labai reikšminga tai, kad užkalbėjimams būdingos formulės (ypač užkalbėjimų tipas *Nei vienas, nei du*)³²⁶ reglamentuoja augalo dozavimą: *Privirti tris kartus po devynis pirščiukus* (velnio barzda – *Dryopteris filix mas* (L.) Schot.), *skaičiuojant ne vienas, ne du... Taip skaičiuoti tris kartus. Gerti tris stiklines*.³²⁷ Ši informacija verčia manyti, kad dažnai receptuose minimas gydymo priemonių vartojimas 3 kartus į dieną (žr. Priedą Nr. 2) yra lemtas apeiginių, o ne vien farmakologinių aplinkybių. Tai rimtos prielaidos kalbėti apie bendrą apeiginių ir augalinių priemonių kompleksą tradicinėje lietuvių medicinoje.

Užkalbėjimų tyrimams svarbu tai, kad greta D. Vaitkevičienės minėtų užkalbėjimo funkcijų, užkalbėtojai nurodo, kad žodinė formulė nukreipiama ne tik į gamtos reiškinius, ligą (ką byloja pačios žodinės formulės) bet ir į gydymui naudojamas priemones: *Ruginius miltus, tai anys reikia ir popieris atkalbėt, ir ruginiai miltai atkalbėt ir tadu dėt un kojų*.³²⁸ Jei ši prielaida teisinga, tai užkalbėjimo kontekstą dera papildyti nauja funkcija, o būtent – užkalbėjimas kaip apeiginė priemonė, sutvirtinanti ar sakralizuojanti kitų gydymui naudojamų priemonių veikimą. Ši koncepcija turi ryšį su keliomis antropologijos teorijomis. Funkcionalizmo kūrėjo B. Malinowskio teigimu magija naudojama tik tuose situacijose, kurių baigtis nėra aiški³²⁹, todėl galbūt tokia užkalbėjimo paskirtis galėtų būti specifiška etnopsichiatrijai, kurios sutrikimų gydymas yra sudėtingas ir neprognozuojamas tiek tradicinės, tiek ir biomedicinos priemonėmis. Van Gennepo (1909) perėjimo ritualų (pr. rites de passage) teorija teigia, kad bet kuris ritualinis veiksmas susideda iš trijų komponentų: atskyrimo, liminalinės fazės ir suvienijo, o liminalinės fazės esmė – profaniškų (pasaulietinių) elementų pavertimas šventais.³³⁰

Užkalbėjimai ir malda artimi, tačiau skiriasi jų funkcijos – užkalbėjimų siekiama pakeisti susiklosčiusią nepalankią padėtį arba išlaikyti nepažeistą tvarką, malda skirta sakralinei komunikacijai

³²² Svarbu tai, kad abiem atvejais vartojamos panašios priemonės, o tai dar kart patvirtina išgąščio ir griausmo vengimo būdų panašumą. Pvz. gretimuose rajonuose: *Nuo išgūščia rūka ruginiais miltais*. LTR 1487 (44) Nariūnų k., Salako vls., Zarasų r.

³²³ LTR 4111 (1144) U. Augulienė, Rimdžiūnų k., Gervėčių apyl. Užr. Įvairūs rinkėjai 1970 m.

³²⁴ Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės. Parengė D. Vaitkevičienė., LLTI, V., 2008. p. 39

³²⁵ LTR 4111 (79, 94) ir kt. Gervėčių apyl. Užr. Įvairūs rinkėjai 1970 m.

³²⁶ Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės. Parengė D. Vaitkevičienė., LLTI, V., 2008. p. 384-408

³²⁷ LTR 4111 (83) P. Mockienė, Galčiūnų k., Gervėčių apyl. Užr. Įvairūs rinkėjai 1970 m.

³²⁸ VDU ER 2180 (440, 441) Zofija Vaškelienė, Bajorų k. Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³²⁹ Collings P. Cultural anthropology // Encyclopedia of Anthropology. Editor H. James Birx, Sage, 2006. p. 154-155

³³⁰ Jedrej M.C. Time and space // Encyclopedia of culture and social anthropology p. 824-825

ir iš esmės orientuota į žmogaus ir dievybės santykį, o ne į praktinius rezultatus.³³¹ Užkalbėjimas ir malda dažnai keičia vienas kitą, tai sietina su bažnyčios poveikiu į vietinę užkalbėjimo tradiciją, jos persekiojimu ir kultūriniais mainais. Kultūrinių kontaktų keliu buvo keičiamasi ne tik krikščioniškais, netgi musulmoniškais, žydiškais užkalbėjimais, bet ir iš senosios baltų ir slavų tradicijos paveldėtomis formulėmis.³³² Pateikėjai pažymi, kad burtai (užkalbėjimai) kai kuriuose vietovėse būdavo lenkiški.³³³ Mokslininkai pastebi, kad Europos užkalbėjimų žodinė formulė dažnai krikščioniška, tuo tarpu pati apeiga išlieka pagoniška (sinkretizmas). Šiaurės Europoje po krikščionybės įvedimo buvo adaptuota vietinė užkalbėjimų tradicija. IX-XI a. germanų rankraščiuose ir anglo-saksų medicininiuose traktatuose „Leechbook“, „Lachnunga“ išlikusiuose užkalbėjimuose minimi senieji germanų dievai ir mitinės būtybės – Odinas (Wodan), Baldras (Balder), Frėja (Friia), žemės motina (eorphan modor), elfai ir kt.³³⁴ Nuo IX a. Vakarų Europoje pasirodo daug krikščioniškų užkalbėjimų lotynų kalba. Nuo XII a. V. Europoje imami kurti ir užrašomi užkalbėjimai nacionalinėmis kalbomis. Net nuo XIII a. Bažnyčiai pradėjus kovą su erezijomis užkalbėjimai nors ir su didelėmis išlygomis buvo toleruojami. Inkvizitorių nuostatose buvo nurodoma, kad užkalbėjimai nėra draudžiami jei atitinka nustatytas sąlygas – minimi tik šventųjų vardai, nevartojami nesuprantami žodžiai, neskelbiamos erezijos ir t.t.³³⁵

Užkalbėjimas ar (ir) malda gali būti taikomas drauge su bet kokiais kitais gydymo būdais (pvz. prausimu). *Irgi tas pats vonios tenai, savo būdais. (O iš ko tas vonias darė nežinot?) Vandens paprasčiausiai šilto ir meldėsi, viskas. Tris sveika Marija man rodos ar, reikia sukalbėt neįkvėpus oro. Vienu žodžiu, kiek aš atsimenu, sakė. Ir viskas. (O į tą vonią žolių kokių dėjo?) Nu, kad aš mažas buvau, neatsimenu. (Bet buvo taip, kad vonią darė ir meldėsi?) Nu. Ir jokių daktarų nieko nereikėjo išgijau kuo puikiausiai.*³³⁶ Tikintys pateikėjai labai akcentuoja maldos vaidmenį kaip efektyvios gydymo priemonės. *Ir suprantat kas yra, meldiesi ir kiek to uždarbio ten yra, kiek tavo įdirbio yra nežinai, duodi vaistus žmonėms. (...) padeda, ant tiek tas vaistas, gal ta malda, net daugiau, negu vaistas padeda. (...) vaistas yra ta pusė kita, kur nematoma, labai svarbi.*³³⁷ Kartais maldos tiesiog pridedamos prie užkalbėjimo, dažniausiai pasitaiko tris kartus kartojama „Sveika, Marija“.³³⁸

Vadinasi užkalbėjimas ir malda gydymo kontekstuose daug kuo panašūs, galbūt tapatūs. Žmonės naudoja atskirus tradicijos elementus ar sinkretiškai juos derina (kalba poteries atlikdami praktikas susietas su senaisiais užkalbėjimais), kas iš esmės yra senosios užkalbėjimo tradicijos tęsa

³³¹ Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės. Parengė D. Vaitkevičienė., LLTI, V., 2008. p. 12

³³² Ten pat., p. 16, 18

³³³ LTR 4111 (45) J. Petrikas, Petrikų k. Gervėčių apyl. Užr. Įvairūs rinkėjai, 1970 m. ir kt.

³³⁴ Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės. Parengė D. Vaitkevičienė., LLTI, V., 2008. p. 16

³³⁵ Ten pat.

³³⁶ VDU ER 2180 (606) J. Karosas, Užpalių mst. Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³³⁷ VDU ER 2180 (618, 632) T.p.

³³⁸ Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės. Parengė D. Vaitkevičienė., LLTI, V., 2008. p. 43

(forma) t.y. gydymui naudojama malda lietuvių etnomedicinos tradicijos kontekste laikytina užkalbėjimu, maginiu veiksmu kurio vienas tikslų sakralizuoti profaniškas gydymo priemones. Pavienės žodinės formulės, kaip ir botaninių priemonių vartojimo be sakralaus konteksto atvejai gali būti laikomi vėliausiais tradicijos erozijos etapais, tačiau šis aspektas reikalauja atskiro tyrimo. Jei ši autoriaus prielaida teisinga laikantis šios analogijos tikėtina, kad Lietuvoje paplitę užkalbėjimai ant duonos ar vandens gali būti panašios kompleksinės tradicijos reliktas.

Svarbu pažymėti, kad daugelis etnografiniuose aprašuose gan retokai minimų užkalbėjimų nuo išgąščio greičiausiai yra skirti išgąščio sukeltai rožei gydyti. Tai rodo Užpalių pavyzdžiai, kur pateikėjai kalbėdami apie vieną ir tą pačią praktiką, laisvai vartoja žodžius „nuo išgąščio“ ir „nuo rožės“. Išgąščio užkalbėjimų, kaip atskiros klasifikacijos kategorijos, gali ir nebūti, kadangi jau aptarta rožės užkalbėjimo tradicija rodo šiuos užkalbėjimus nesant vien psichoterapine ar sugestyvine priemone nukreipta į vien tik neigiamos emocinės būklės (išgąščio) šalinimą, o drauge naudojamos etnobotaninės priemonės skirtos gydyti jau atsiradusį somatinį sutrikimą (rožę). Taip pat galima teigti, kad apeiginių ir augalinių priemonių naudojimas susijęs su ligos raidos etapais. Pvz. kalbant apie nužiūrėjimo (blogų akių) gydymą pažymima, kad *jeigu spėji reikia užkalbėti, jei ne, reikia krapinti šaltu vandeniu per sieta*.³³⁹ Į aptartus užkalbėjimų ir augalinių priemonių naudojimo aspektus svarbu atkreipti dėmesį etnologinių klasifikatorių sudarytojams, ši problema reikalauja tikslinimo ir platesnių tyrimų.

Įdomus užkalbėjimams priskiriamas veiksmas – *miestavimas, mieravimas*, kurį gan tipišškai nusako šis aprašas: *Nuo išgąščio mieruoja: eitie nuo rankos didžiojo piršto iki peties, grįžti per kitą koją, siūlą atplėšti. Mieruoti iš priekio 2 kartus, iš užpakalio 2 kartus ir vėl iš užpakalio 2 kartus. Pradėt nuo dešinės. (Gaunas) 6 siūlai, uždeda ant galvos, peržegnoja, siūlus 3 kartus pertraukia virš galvos, susuka į gniužuliuką. Vaikas turi triskart spjaut ant siūlų ir tada – atgalia ranka į ugnį. Miestuoti reikia mažiausia triskart. Vakare saulei leidžiantis ir ryte. Gali miestuoti tik vyriausias ir mažiausias. Daugiausiai pamiestuoti reikia 12 kartų*.³⁴⁰ Atliekant šiuos veiksmus kalbėtos ir žodinės formulės³⁴¹ pvz. užkalbėjimo tipas³⁴² *Jeį Marija tu padėsi, tai ir aš padėsiu*. Miestavimo kontekste taip pat kartu, dažniausiai smilkant, naudojami augalai.³⁴³ Svarbu tai, kad užfiksuoti augalinių priemonių naudojimo vietoj siūlų atvejai, dažniausiai tai medžių žievė. 2010 m. lauko tyrimų Gervėčių apylinkėje metu autorius fiksavo miestavimo variantą, kuriame kapinėse augančios drebulės žieve mieruojamas

³³⁹ LTR 4111 (45) J. Petrikas, Petrikų k. Gervėčių apyl. Užr. Įvairūs rinkėjai, 1970 m.

³⁴⁰ LTR 4111 (209) J. Petrikienė, Petrikų k. Gervėčių apyl. Užr. Įvairūs rinkėjai, 1970 m.

³⁴¹ LTR 4111 (277) I. Katkauskaitė, Knistuškių k., Gervėčių apyl. Užr. Įvairūs rinkėjai, 1970 m.

³⁴² Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės. Parengė D. Vaitkevičienė., LLTI, V., 2008 p. 578

³⁴³ 4111 (139) A. Laurinavičienė, Galčiūnų k., Gervėčių apyl. Užr. Įvairūs rinkėjai, 1970 m.

išsigandęs asmuo, o vėliau ši žievė nunešama ir paliekama kapinėse.³⁴⁴ Šis aspektas, turint omeny jau aptartą akivaizdų velnio, pikto linkinčių mirusiųjų ir tam tikrų nervinių sutrikimų ryšį itin svarbus gydymo praktikų prasmų analizei.

4.3 Prausimas

Taip pat gan specifiškas etnopsichiatrijai būdas, kuriuo gydomas išgąstis, odos ligos (spuogai) ir galūnių skausmai (remiantis skyriuje 3. *Nerviniai sutrikimai* analizuojamais duomenimis galima teigti, kad skausmas ir odos sutrikimai siejasi su etnopsichiatrija). Prausimui nuo išgąščio naudojama nemaža augalų grupė: čižmas (*Tanacetum vulgare* L.), juodasis serbentas (*Ribes nigrum* L.), pivenija (*Paeonia officinalis* L.), diamedis (*Artemisia abrotanum* L.), tuja (*Thuja* sp.), šalteknis (*Frangula alnus* L.), našlaitės (*Viola arvensis* L.) ir kt. Augalo nuoviras kartais geriamas. Dauguma augalų - gan nuodingi, suvokiama silpnos dozės butinybė: *Sakydava nuprausia tai tadu miega vaikas. Raminantis. (Prausdava?) Prausdava tujų indėjų bent šakelį. (...) (O gert duodavo?) Nu tai gal tokį gert jau pavojinga gal jau... Gal lapelį maž ir indėdavo. Kad silpnas žinau*³⁴⁵; *Jei labai stiprūs, galima nusinuodyti mažą lapelį ant stiklinės*³⁴⁶ (*O nuo ko diamedis?*) *Nuo visokių, nuo nusgandimų, nuo visokių, kad spuogų nebūtų. Paėmei šiltan vandenį pamerkei ir vaikų prausia. (Daug pamerkt jo reikia?) Nu tai pamerkt kokių keletą šakelių. (...) gali jų pašutinte ir kai prausi tan vandenin įpilt supranti, skysčia šita diamedžia.*³⁴⁷ Literatūra nurodo³⁴⁸, kad šviežia šalteknio (*Frangula alnus* L.) žievė sukelia vėmimą. Stengiantis išvengti apsinuodijimo žaliava specialiai paruošiama. *Nu tai nuskuta šitų juodą žievi, o šitų baltų išdžiovinama ir geria. Kad būtų balta. Tadų boltų šitų sudžiovinama ir ger, čia irgi nuo išgąščio duodava vaikams*³⁴⁹; *Nuskutus žieveles, požiovio žieves džiovint, pavirinti.*³⁵⁰ Kalbant apie paruošimo būdų tipologiją būtina pažymėti, kad kartais augalai dedami tiesiog į vandenį, jų neverdant³⁵¹, turbūt taip pat siekiant išvengti saugios dozės viršijimo. Pasitaiko įdomių, tiesiogiai su gydymu nesiejamų priemonių ir jų vartojimo aiškinimų: *Vaikams į vonią deda ir duonos plūčiukę, kad vanduo būtų minkštesnis.*³⁵² Prausimo kontekste pasitaiko ir rečiau sutinkamų, tačiau arbatos forma nuo nervinių sutrikimų itin dažnai vartojamų augalų, kas gali būti aiškinama pasiteisinusių priemonių

³⁴⁴ 2010 m. rugsėjo 8 d. seminaras *Gydymas Datura stramonium* L. (*durnarope*) etninėje Rytų Lietuvoje: archyviniai ir lauko tyrimų duomenys (LLTI Tautosakos archyvo skyriaus seminarų ciklas *Iš lietuvių tautosakos archyvo*, <http://www.llti.lt/lt/2010/>). Seminaro garso įrašas saugomas Tautosakos rankraštyno skaitmeniniam archyve, video įrašas – asmeniniam autoriaus archyve. Aut. past.

³⁴⁵ VDU ER 2180 (221) Moteris, Kaimynų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³⁴⁶ LTR 4111 (48) I. Katkauskienė, Knistuškių k., Gervėčių apyl. Užr. Įvairūs rinkėjai, 1970 m.

³⁴⁷ VDU ER 2180 (452) Z. Vaškevienė, Bajorų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³⁴⁸ Ragažinskienė O., Rimkienė S., Sasnauskas V. Vaistinių augalų enciklopedija, Lututė, Kaunas, 2005

³⁴⁹ VDU ER 2180 (412) B. Ubavičienė, gyv. Utenos pensionate. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³⁵⁰ LTR 4111 (89) P. Mockienė, Galčiūnų k., Gervėčių apyl. Užr. Įvairūs rinkėjai, 1970 m.

³⁵¹ LTR 4111 (438) S. Kuckienė, Girių k., Gervėčių apyl. Užr. Įvairūs rinkėjai, 1970 m. / Kalbama apie pievinę bajorę (*Centaurea pratensis* Thnill.).

³⁵² LTR 4111 (439) T.p.

vartojimu įvairiais būdais ar asmenine inovacija, improvizacija: *Žiedai, vaikų prausė nuo išsigundima kokią tai. Raudonoji, ne rūžavoji, bet raudonoji*³⁵³; *Našlaitės. Anos skaitos nuo nusgundimą. Ir arbatą išgert, arba praust gerai. Bet laukinės, a ne kaip dabar sėja. Jos lauky būdava, pievoj.*³⁵⁴

Vienas iš etnobotanikos tyrimų uždavinių yra galimo praktinio tradicinių priemonių taikymo šiandienos medicinoje būdų, bei mokslinio pagrindimo ieškojimas. Todėl svarbu mėginti atsakyti į klausimus kodėl ir nuo kokių sutrikimų buvo prausiama?³⁵⁵ Įvertinant gydymo praktikas būtinas tarpdisciplininis bendradarbiavimas. Prausimas išviršinė priemonė, o turint omeny ugnies – vandens opozicijas tradicinėje kultūroje, tai savotiškas smilkymo antipodas. Augalų naudojimo atveju veikliosios cheminės medžiagos įsisavinamos per odą vyksta gerokai lėčiau, nei smilkymo atveju. Įdomus būtų medikų komentaras: ar prausiant gan aktyviomis medžiagomis įmanoma paveikti raumenis, bei atpalaiduoti įsitempusį, emociškai sukrėtą žmogų. Jei taip, tuomet prausimas ir maudymas gali būti skirtas gydyti būtent išgąščio sukeltų traukulių (priepuolio) atvejams.

Svarbu pažymėti, kad nuostata „ir gert, ir praust“ sutampa su Lietuvoje dažna užkalbėjimo ant vandens schema, kuomet magiškai apdorotu vandeniu taipogi prausiamasi ir jis geriamas.³⁵⁶ Į šį semantinį lauką patenka įvairūs apsisaugojimo nuo išgąščio būdai, kuriuose naudojami skysčiai (seilės, vanduo, šlapimas, galbūt ir kraujas). Pavyzdžiui seilėmis taipogi prausiama: *Išgąsčiu sergantį vaiką prausdavo vandeniu, palaikytu burnoje ir apšluostydavo sijono padelkom, kad velnią nuo akių nupraustų.*³⁵⁷ Prausiama šlapimu: *Jeigu nužiūrėjo bloga akis, apsiprausti savo šlapumu, arba nors patrinti marškinių padalka.*³⁵⁸ Svarbu pažymėti, kad šlapimas (o taip pat seilės, kraujas) iki šiol laikytas išimtinai magine praktika ir interpretuotas kaip 1) analogija su pastebėtų kai kurių gyvūnų (avių) šlapinimusi nusigandus³⁵⁹ ir 2) tikėjimu, kad išgąstis (ligos dvasia) pabūgęs šlykščių priemonių, iš kurių dažniausiai ir naudojamas šlapimas, apleis ligonio kūną.³⁶⁰ Deja, visai neatkreiptas dėmesys, kad šlapimas tradicijoje laikomas karštį ištraukiančia priemone³⁶¹, o dalis etnopsichiatrijoje naudojamų augalų taipogi pasižymi šia savybe (pvz. varnalėša, močakalapiai, ruginiai miltai ir kt.).³⁶² Taip pat šiam kontekste reikšminga aplinkybė, kad tradicijoje *karščiu* vadinama temperatūra (*ramunėlių arbatą*

³⁵³ VDU ER 2180 (435) Z. Vaškelienė, Bajorų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³⁵⁴ VDU ER 2180 (444) T.p.

³⁵⁵ Taip pat - smilkoma ar (ir) užkalbama. *Aut. past.*

³⁵⁶ LTR 4111 (110) J. Lukaitienė, Galčiūnų k., Gervėčių apyl. ir kt.

³⁵⁷ ES 1157 p.2 Minčios k., Utenos r. Užr. 1986 m.

³⁵⁸ LTR 4111 (65) I. Katkauskienė, Knistuškių k., Gervėčių apyl. Užr. Įvairūs rinkėjai 1970 m.

³⁵⁹ *Šurkus J.* Lietuvių liaudies medicina apie susirgimus dėl išgąščio // // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Medicina. Vilnius, 1964. T.VI. p. 6

³⁶⁰ Ten pat., p. 7

³⁶¹ *Labai atitraukia karštumą.* // LTR 4111 (158) Gervėčių apyl. ir kt.

³⁶² VDU ER 2180 (652, 877) ir kt. Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

geria kai karštis)³⁶³, kuri yra vienas iš išgąščio sukeliama, ypač rožei būdingų simptomų (apie tai jau kalbėta poskyryje 3.4 Rožė). Todėl dalies neturinčių stipriai išreikštų nervus raminančių savybių tačiau etnopsichiatrijoje naudojamų augalų vartojimą galima aiškinti karščio ištraukimo funkcija, o ypač tai aktualu prausimo kontekstuose. Aiškinantis šlapimo naudojimo aplinkybes verta svarstyti prielaidą, kad jeigu išgąščiui, nužiūrėjimui (padyvui) šalinti naudojamos priemonės paprastai skirtos gydyti sumušimams, jų pasėkoje atsiradusiam tinimui, karščiui, tai ir žmogaus ar gyvūno sukeltas išgąstis galėjo būti suvokiamas kaip trauma, kad ir netyčinis užpuolimas, psichologinis „sumušimas“. Šie ir kiti panašūs aspektai reikalauja tolimesnių nuodugnių tyrimų, kurie galbūt padės suvokti tikrąsias daugelio iki šiol iracionaliais laikytų gydymo būdų ir priemonių prasmes, bei atsakyti į klausimus ar pavienių „maginių“ prausimo ir apiplovimo praktikų atsiradimui ir plitimui galėjo turėti įtakos ankstesnio apeiginio – augalinio komplekso erozija ir fragmentacija.

4.4 Gėrimas

Geriamos įvairios priemonės: nepaprastas vanduo (užkalbėtas, šventintas arba pasemtas iš stebuklingo ar mitologinio šaltinio), tačiau dažniausiai vartojami įvairių augalinių priemonių nuovirai ir antpilai. Būtent jiems bus skirtas dėmesys šiame poskyryje, nes su vandeniu, bei gyvulinės kilmės skysčiais susijusius aspektus jau aptarėme poskyryje 4.4 Prausimas. Svarbu įvertinti ir krikščionybės įtaką atsirandant panašiam vandens naudojimui. Išsigandus apšlakstomas šventintu vandeniu.³⁶⁴

4.5.1 Nuovirai

Tai labiausiai paplitęs vaistinių medžiagų vartojimo būdas. Arbatos ir antpilai šiuo metu yra veik praradę apeiginį kontekstą³⁶⁵, tačiau kaip jau aptarėme buvo drauge vartoti ir iki šiol naudojami prausiant, užkalbant ar smilkant.³⁶⁶ Arbatos ruošiamos įprastai, dažniausiai žaliavą užplikant karštu vandeniu. Įdomus nuoviro ruošimas įkepant duonoje: *jinaĩ kažkokių žolių trunką darė. Butelį kažkokių žolių ir kepė duonoj. Reiškia tam tikroį temperatūroj. Ir iškepė to trunko, skysčio. Ir aš gėriau, labai skanus buvo. Ir reiškia mane prigirdė tais žolynais ir aš neberėkdavau naktį.*³⁶⁷ Arbatos ruošama ir krosnyje pastatym puode.³⁶⁸ Atskiros augalo dalys ruošiamos skirtingai: *šaknis verda ilgai 1/3 nuvirt vandens, lapai, žiedai – trumpai.*³⁶⁹ Žinoti ir augalų mišiniai, tačiau nervinių sutrikimų kontekste jų

³⁶³ VDU ER (798) p. 92 J. Debrėga, Gaižiūnų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³⁶⁴ Šurkus J. Psichiatrijos vystymasis Lietuvoje, Disertacija, Kaunas, 1960 p. 92 / Šaltinis LMD I 199 (1⁹⁹) Panevėžio r.

³⁶⁵ Išimtis arbatoms naudojamos šventintos žolės. Taip pat įdomios XXI a. inovacijos, vienas pavyzdžių Užpaliuose užfiksuotas valerijonų šaknų plovimas šventame Krokulės šaltinyje siekiant suteikti joms gydomosios galios (VDU ER 2180 (342)). Šis veiksmas yra lokali, nauja apeiginė tradicinės medicinos praktika iš esmės atitinkanti ankstesnėms laikams būdingas sampratas. *Aut. past.*

³⁶⁶ Žr. priedą Nr. 2

³⁶⁷ VDU ER 1884 (7) p. 27 (Švenčionių r.)

³⁶⁸ VDU ER 2180 (590) K. Svilienė, Užpalių mst., Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³⁶⁹ Kušeliauskas S. Zinia apie gidima ligu kuno ir duszes. Vilnius, 1857. p. 4

sutinkama mažai.³⁷⁰ Kita vertus kaip mišinį galima vertinti skirtingų augalų naudojimą vienu metu skirtingais gydymo būdais (pvz. smilkant augalu A, po to geriant augalo B arbata, arba prasiant augalu A ir geriant augalo B arbata ir pan.) Vėlgi, reikalingas etnofarmacinių dėmesys ir komentaras įvertinant šiuos derinius. Vartojimo trukmė atskirais atvejais konkretizuojama, tačiau vyrauja nuostata vartoti kol *geriau pasidaro, padaryt pertrauką, po to vėl gerti*.³⁷¹ Veikiausiai gydymas nutraukiamas kuomet išnyksta ligos simptomai, *nustoja skaudėti* ir pan.³⁷²

Arbatų grupėje matome tikrai didelę augalų įvairovę. Šios priemonės vartojamos nuo skirtingų, ne tik nervinių sutrikimų (plačiau – priedas Nr. 2). Pagal lentelėje pateiktus duomenis specifiškiausiomis psichiatrijai laikytinos Valerijonas (*Valeriana officinalis* L.), cikorija (*Cichorium intybus* L.), joninės (*Hypericum perforatum* L.), šaltekšnis (*Frangula alnus* L.), tujos (*Thuja* sp.), pivenija (*Paeonia officinalis* L.), mėtės meškų liežuviai (*Mentha* sp.), melisa (*Melissa officinalis* L.), nuomariukai (*Chrysosplenium alternifolium* L.), pupalaiškis (*Menyanthes trifoliata* L.), našlaitės (*Viola arvensis* L.), diamedys (*Artemisia abrotanum* L.), varinčius (*Lycopodium annotinum* L.), apyniai (*Humulus lupulus* L.), dagys (*Carduus* sp.), aguonos (*Papaver* sp.), čižmas (*Tanacetum vulgare* L.), drignė (*Hyoscyamus niger* L.), durnaropė (*Datura stramonium* L.), perluotis (*Anthyllis vulneraria* L.), ramunėlės (*Matricaria chamomilla* L.), rūtos (*Ruta graveolens* L.), velnio barzda (*Dryopteris filix mas* (L.) Schot.), kietis, černobilis (*Artemisia vulgare* L.).

Daug priemonių vartojamos ir nuo aiškiai nusakomų nervinių sutrikimų, bei tuo pat metu su jais susijusių ligų (galvos skausmo, reumato ir kt.). Svarbu tai, kad kai kurie nuo nervinių sutrikimų vartojami augalai su galvos sritimi siejami ir kitais semantiniais ryšiais (ajeru, ramunėlėmis, varnalėša plaunama galva, kad sustiprinti plaukus³⁷³, merginos Velykų rytą prie apynyno šukuodavo plaukus, kad kasos garbanotųsi kaip apyniai³⁷⁴ ir kt.) Tai reikšminga aplinkybė, kuri galbūt atlikus platesnę analizę paaiškina nuo galvos nukirptų plaukų naudojimą smilkant.

4.5.2 Antpilai

Nerviniams sutrikimams gydyti labiausiai paplitę valerijono (*Valeriana officinalis* L.) spiritiniai antpilai. Valerijono tinktūrą dažnai vartoti pataria vaistininkai, gydytojai, slaugytojai³⁷⁵, o tai iš dalies lėmė šios priemonės populiarumą ir skatina gamybą namie. Pabrėžiama alkoholio kokybės svarba ruošiant užpiltines. *Dar ką užpilt reikia turėt, gerą daiktą, užpils valdiška tai neišeina nieko užtai, kad ten 40 laipsnių ir ta nežinia kokia. (...) valdiškos degtinės, jos nevirškina organizmas. Švariausia atseit,*

³⁷⁰ P vz. Pivenija su dagiliu nuo išgąščio *Aut. past.* // LTR 4111 (155) Gervėčių apyl.

³⁷¹ LTR 4111 (74) P. Mockienė, Galčiūnų k., Gervėčių apyl. Užr. Įvairūs rinkėjai 1970 m.

³⁷² LTR 4111 (78) T.p. ir kt.

³⁷³ Dažnai minima. Žr. priedą Nr. 2 *Aut. past.*

³⁷⁴ VDU ER 2180 (644) p. 79-80 V. Kuliešienė, Užpalių mst., Utenos r. Užr. R. Petkevičius, 2010 m.

³⁷⁵ VDU ER 2180 (148,162,356) Utenos r. ir kt.

valdiška reklamuoja, bet nuo jos galva skauda, o nuo ruginės neskauda, net jei perdozuoji. (...) Jeigu ant žolių tai dar ne tiek, bet jei ant uogų pili tai gausis kompotas, atsiskiedžia ir viskas.³⁷⁶ Nuovirus ir antpilus iš esmės galima laikyti tapačiomis priemonėmis (ekstraktais) juo lab, kad tradicijoje pastebima tendencija vieną pakeisti kitu, neprisirišant prie konkrečios ekstrakto formos: užpili degtine arba, jei negali gerti, užplikyti vandeniu.³⁷⁷

4.6 Kiti būdai ir priemonės

Plinta biomedicinos ir mokslo pripažintos priemonės. Daug kas nurodė nuo galvos skausmo sovietmečiu imtą vartoti citramoną, Utenos rajone vadinamą *gaidžiuku*. Sakyk, *mama kokį dar gaidžiuką gerdavo? (...) buvo nupieštas gaidžiukas (...) milteliais buvo*.³⁷⁸ Galvos skausmo kontekste pasitaiko pavadinimas *ropelės: (Ropelėm vaistus vadino?) (...) čia skaitau tarmės reikalas. (...) užėik vaistinėn nupirksi ropelių nuo galvos*.³⁷⁹ Įdomu tai, kad gaidžiuko pavadinimas prigijo dėl ant citramono pakuotės pavaizduoto gaidžio. Ar ropelės taip pat gali byloti panašų istorišką senosios vaistinininkystės ir liaudies tradicijos kontaktą? Bendras požiūris į chemines raminamąsias priemones išlieka skeptiškas, remiasi asmeninėmis patirtimis: *Duodava vaistus būdava ligoninėj pabūnu dvi savaites ukolus laisdava, ai, nusilpnina*.³⁸⁰

Bakalauro tyrimo metu autorius nustatė, kad psichikos sutrikimų asmuo kaimuo bendruomenėje buvo toleruojamas, jam suteikiama didelė veiksmų laisvė. Tyrimų Rytų Lietuvoje metu autorius aptiko socialiai integruotų psichoterapinių praktikų ir pažiūrų. Galima kalbėti apie tam tikrą elgsenos nervinio sutrikimo atveju kodeksą: *Reikia ramybės užsiėmimo – ką sugalvojau tą darau tai ir nervų nėra. Ką nori tą daryk – durniuok, kitoj dienoj šienauk kitoj kitą, o kai sako eik dirbk – čia nesveika*.³⁸¹ Ypač akcentuojama ramybė: *Reikia poilsia kai rožį serga*.³⁸² Pateikėjai akcentavo bendravimo vaidmenį gydant nervinius sutrikimus, teigiamą gamtinės aplinkos poveikį, bei kitus faktorius (žr. priedą Nr. 2).

³⁷⁶ VDU ER 2180 (601) J. Karosas, Užpalių mst., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³⁷⁷ LTR 4111 (142) A. Rinkevičienė, Galčiūnų k., Gervėčių apyl. Užr. Įvairūs rinkėjai, 1970 m.

³⁷⁸ VDU ER 2180 (889) M. Stasiškienė – Rožytė, Kėpių k., Utenos r. (gyv. Vilniaus mst.) Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³⁷⁹ VDU ER 2180 (889) O. Rožytė, Kėpių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³⁸⁰ VDU ER 2180 (320) Moteris, Kaimynų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³⁸¹ VDU ER 2180 (161) Moteris, Butiškių k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

³⁸² VDU ER 2180 (441) Z. Vaškelienė, Bajorų k., Utenos r. Užr. R. Petkevičius 2010 m.

IŠVADOS

Absoliuti dauguma Lietuvoje publikuotų tradicinės medicinos tyrimų rėmėsi mokslinei medicinai būdingomis ligų sampratomis, o medžiagai rinkti ir analizuoti taikyta farmacijos mokslo metodika. Tradicinė medicina tai įvairius religinio ir socialinio gyvenimo reiškinius apimantis kompleksinis kultūros fenomenas, kurio negalima niveliuoti vien tik į veikliųjų cheminių medžiagų analizės lygmenį. Etnologinė tyrimų metodika taip pat turi nemažai trūkumų, nėra pritaikyta sudėtingam reiškiniui, kuriuo yra tradicinė medicina, analizuoti. Todėl viena svarbiausių užduočių Lietuvos etnomedicinos tyrėjams yra naujai įvertinti XIX - XX a. surinktą etnografinę medžiagą, bei ją remiantis skelbtus tyrinėjimų rezultatus, kiek įmanoma patikslinti šiuos duomenys šiandieną atliekamais lauko tyrimais.

Visu aptariamu laikotarpiu senąją nervinių sutrikimų sampratą ženkliai veikia biomedicinos kategorijos (depresija, nervai) išstumiančios tradicinę terminologiją. Šiuo aspektu gali būti svarbus ir bendrinės lietuvių kalbos įsigalėjimo poveikis tarmėms. Tradicija labai sinkretiška, derinanti ne tik senuosius, bet ir modernius metodus, o jos raidai įtakos galėjo turėti ir kitų etninių grupių (slavų, totorių, čigonų, žydų) kultūra. Pastebimos gan lokalias, natūraliai susiformavusios praktikos, bei išsaugojusios archaiškų gydymo sampratų pėdsakus ir kurių raidos lūžio tašku galime laikyti XIX a. II pusę, kuomet biomedicina griežtai atsiribojo nuo socialinių, religinių ar kitų su tradiciniais tikėjimais susietų ligos kilmės ir gydymo aspektų. Paliudyta priešprieša tarp valdžios diegiamos biomedicininės infrastruktūros, bei tradicinės medicinos žinijos. XXI a. didžiulį poveikį turi fitomedicininė literatūra, žiniasklaidos priemonėmis plintanti informacija, tai - viena iš tradicijos erozijos priežasčių. Svarbus išlieka šeimos, artimo draugų rato vaidmuo perimant senuosius gydymo būdus, kuriais labiau pasitikima. Akivaizdi ilgai trunkanti priešprieša tarp biomedicinos ir tradicijos, daug jos požymių išlieka ir šiandien, o tai nurodo, kad senoji tradicija vis dar gyvybinga. Remiantis užsienio mokslininkų atliktais tyrimais galima teigti, kad lietuvių tradicija globalizacijos kontekste išgyvena panašią transformaciją kaip ir kitos pasaulio tradicinės medicinos sistemos. Tačiau tradicine medicina dar plačiai naudojama, jos priemonės laikomos veiksmingesnės, nei biomedicinos, vadinasi lietuvių tyrinėtojų teiginiai, kad XX a. 7 dešimtmetyje žmonės atsisakė tradicinės medicinos yra nepagrįsti.

Nepaisant nemenko biomedicinos koncepcijų poveikio tradicinei etiologijai ir terapijai, nervinių sutrikimų gydymo atveju išlieka esminės tradicinės medicinos struktūros, kurios lengvai adaptuoja naujas priemones. Galime kalbėti apie tradicinės diagnostinės sistemos pėdsakus, kuriais remiantis galima mėginti rekonstruoti hipotetinį etnopsichiatrinės klasifikacijos modelį, kurio esminiai bruožai:

1) staiga ir ilgai truncančio emocinio išgyvenimo sukeliama skirtingi sutrikimai, kurie 2) negydomi vystosi iš lengvesnės į sunkią formą ir 3) kova su priežastimi ir pasekme turi skirtingą strategiją, naudojamos kitos priemonės. Pastebėtas ryšys tarp Perkūno – Velnio mitologijos ir etnopsichiatrijos sampratų ir gydymo būdų, šis aspektas reikalauja nuodugnesnio tyrimo ir sėkmės atveju gali patvirtinti kai kurių tradicijos elementų iki-krikščionišką kilmę. Nustatę daugelį simptomais ir komplikacijos galimybėmis besiskiriančių sutrikimų, regime, kad šie savo ruožtu gali būti gydomi taipogi skirtingais būdais ir priemonėmis. Apeiginės ir augalinės priemonės yra derinamos ne chaotiškai, o sudaro tam tikrus modelius, kurie veikiamiausiai susiję su skirtingų sutrikimų gydymu, pastebima tam tikra gydymo būdų diferenciacija (smilkymas naudojamas nuo išgąščio, priemečių, tuo tarpu užkalbėjimas labiau būdingas rožės gydymui).

Analizuojant gydymo priemones nustatyta, kad:

- 3) Smilkymas yra gan specifiška išgąščio gydymo priemonė, o dėl jam dažnai naudojamų augalų laikytina racionalia, o ne išimtinai magiška kaip lyg šiol.
- 4) Akivaizdus bendras augalų ir apeiginių veiksmų naudojimo kompleksas, kurį patvirtina smilkymo išsigandus ir užkalbėjimo nuo rožės etnografinė medžiaga. Panašių struktūrų pėdsakų randame ir prausimo nuo išgąščio praktikoje.

Smilkymas ir užkalbėjimas – archaiškos sakralinės gydymo tradicijos, gyvasis reliktas. Šiandien apeiginės prasmės gerokai platesnės, sinkretiškos (naudojamos šventintos Oktavos ir Žolinės žolės), tačiau struktūra išlieka seniausia: maginiai veiksmai atliekami tam, kad sustiprinti botaninių priemonių veikimą. Nervinių sutrikimų gydymo atveju tai ne tik simbolinis gestas, bet būtina sąlyga, turinti psichoterapinį poveikį ir keičiantį sveikatai grėsmingą emocinę būseną. Laikantis tokios prielaidos, gausi etnografinė užkalbėjimų ir smilkymo medžiaga laukia analizės, ieškant daugiau augalų ir apeigų bendro naudojimo patvirtinimo, bei ryšių. Visa tai verčia permąstyti iki šiol priimtą lietuvių etnomedicinos, bei magijos klasifikavimą griežtai skirstant objektus į racionalius ir maginius.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Šaltiniai

1. *Balys J.* Raštai. T. 1-5. Vilnius, 1998-2004
2. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai (XVIII a.). Sudarė N. Vėlius. t. IV, V., 2005.
3. Čiulba ulba sakalas, P. Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė / Sudarė D. Krištopaitė ir N. Vėlius. Vilnius, 1983
4. Juodoji knyga / Surinko J. Basanavičius, parengė K. Aleksynas, L. Sauka. LLTI, Vilnius, 2004
5. *Kuliešienė V.* Utenos apskr. Daugailių valsč. Nodėgulių kaimo istorija. Rankraštis, autorės nuosavybėje. 2006
6. Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštynas
7. Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus tikėjimų kartoteka
8. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas
9. *Pabrėža A.*, Uwagi tyżące się ułożenia doskonalej Flory Zmudzkiej. Rankraštis, Lietuvos medicinos ir farmacijos muziejaus biblioteka, Kaunas
10. Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros rankraštynas
11. Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės. Parengė D. Vaitkevičienė., LLTI, V., 2008

Literatūra

1. *Balys J.* Lietuvių liaudies pasaulėjauta tikėjimų ir papročių šviesoje. Čikaga, 1966.
2. *Balkutė R.* Gelvonų apylinkių liaudies medicina // Gelvonai. Versmė, Vilnius, 2009. p. 935-946
3. *Balvočiūtė N.* Liaudies medicina Tauragnų apylinkėje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje // Tauragnai. Versmė, Vilnius, 2005. p. 964-967
4. *Bańkowski C., Kuźniewski E.* Ziołolecznictwo ludowe. Warszawa, 1980.
5. *Basanavičius J.* Medega musu tautiszkai vaistinynkystai. Shenandoah, 1898.
6. *Bever E.* The Realities of Witchcraft and Popular Magic in Early Modern Europe: Culture, Cognition and Everyday life. Palgrave, 2008.
7. *Brzezińska A.* Healing at the Jagiellonian Court // Witchcraft mythologies and persecutions. Edited by Klaniczay G., Pócs É., Csonka-Takác C. Budapest, 2008. p. 184-196
8. *Collings P.* Cultural anthropology // Encyclopedia of Anthropology. Editor H. James Bix, Sage, 2006.
9. *Čiubrinskas V.* Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos. Kaunas, 2007.
10. *Damskytė V.* Senoji liaudies medicina // Dieveniškės. Vilnius, 1968. p. 170-176

11. *Edwards S., Nebel S., Heinrich M.* Questionnaire surveys: Methodological and epistemological problems for field-based ethnopharmacologists // *Journal of Ethnopharmacology*. 2005. Vol. 100. p. 30-36
- Encyclopedia of Medical Anthropology: Health and Illness in the World's Cultures* / Edited by C.R. Ember, M. Ember. NY, 2004.
12. *Evans S.* Changing the knowledge base in Western herbal medicine // *Social science & medicine*. 2008. Vol. 67 p. 2098-2106
13. *Gailienė D.* Jie neturėjo mirti. Savižudybės Lietuvoje. Vilnius, 1998.
14. *Gaines A.D.* Ethnopsychiatry // *Encyclopedia of Anthropology* / Editor J. H. Birx. NY, 2006. p.862-863
15. *Gaines A.D.* Ethnomedicine // *Encyclopedia of Anthropology* / Editor J. H. Birx. NY, 2006. p. 859-861
16. *Gaines A.D.* Ethnopharmacology // *Encyclopedia of Anthropology* / Editor J. H. Birx. NY, 2006. p. 861-862
17. *Gribauskaitė V.* Liaudies medicinos bruožai. // *Papilė. Versmė*, Vilnius, 2006. p. 117–123
18. *Gribauskaitė V.* Ligų etiologijos Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos kaime XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje // *Liaudies kultūra*. 2008. Nr.6 (123). p.26-30
19. *Gritėnienė A.* Augalų pavadinimai Panemunėlio šnektoje. // *Lietuvos lokaliniai tyrimai*. Interneto prieiga: http://www.llt.lt/pdf/panemunelis/augalu_pav.pdf Žiūrėta: 2011 05 10
20. *Hoppal M.* Shamans and traditions. *Bibliotheca shamanistica*. Editor M. Hoppal. Vol. 13, Budapest, 2007.
21. *Jakubczyk M.* Czy Polskie gwary mówią o szaleństwie? // *Literatura ludowa*. Nr. 3 (53), Wrocław, 2009. p. 15-22
22. *Jedrej M.C.* Time and space // *Encyclopedia of social and culture anthropology*, Edited by A. Bernard, J. Spencer, Routledge, 2002. p. 824-825
23. *Quinlan M.B.* Ethnomedicine and ethnobotany of fright, a Caribbean culture-bound psychiatric syndrome // *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 2010, Vol. 6. p. 1-50 Interneto prieiga: <http://www.ethnobiomed.com/content/6/1/9>
24. *Kalašaitytė L.* Liaudies medicinos priemonės // *Gervėčiai*. Red. pirm. N. Vėlius. Vilnius, 1989. p. 204-219
25. *Keshavjee S.* Bleeding Babies in Badakhshan: Symbolism, Materialism, and the Political Economy of Traditional Medicine in Post-Soviet Tajikistan // *Medical Anthropology Quarterly*. Vol. 20. Number 1. 2006. p. 72–93

26. Kušeliauskas S. Zinia apie gidima ligu kuno ir duszes. Vilnius, 1857.
27. Levi-Strauss C. Drogi masek. Łódź, 1985.
28. Lévi-Strauss C. Laukinis mąstymas. Vilnius, 1997.
29. Libera Z. Medycyna ludowa, chlopski rozsadek czy gminna fantazia? Wroclaw, 1995.
30. Libera Z. Wielka niemoc // Literatura ludowa. Nr. 3 (53), Wroclaw, 2009. p. 29
31. Littlewood R. Ethnopsychiatry // Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology / Edited by A. Barnard, J. Spencer. NY, 2002. p.303-308
32. Littlewood R. Mental health and intellectual disability: culture and diversity // Journal of intellectual disability research. 2006. Vol. 50. Part 8. p. 555-560
33. Martin G.J. Ethnobotany. A methods manual. Earthscan, London. 2004.
34. McKenzie D. The Infancy of Medicine: An Enquiry into the Influence of Folk-Lore upon the Evolution of Scientific Medicine. London, 1927.
35. McKie R. Herbal remedies banned as new EU rules take effect. Interneto prieiga: <http://www.guardian.co.uk/uk/2011/may/01/new-eu-rules-on-herbal-remedies> Žiūrėta: 2011 05 01
36. Mekas T. Gyvūninės kilmės medžiagų, naudotų lietuvių liaudies vaistinėse, įvertinimas. Daktaro disertacija. Kaunas, 2003.
37. Mohagheghzadeh A., Faridi P., Shams-Ardakani M., Ghasemi Y. Medicinal smokes. // Journal of Ethnopharmacology. Vol.108, 2006. p. 161-184
38. Muszyński J. Wileńskie zioła ludowe // Wiadomości farmaceutyczne. V., 1927. Nr. 21-22. p. 469-476
39. Muszyński J. Roślinne leki ludowe. Warszawa, 1956.
40. Pastusiak K. Pogranicze Polsko-Białorusko-Ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin. Warszawa, 2007.
41. Paukštytė-Šaknienė R., Savoniakaitė V., Svidinskaitė D., Šaknys Ž., Šidiškienė I. Lietuvos etnologijos šaltinių klasifikacija // Liaudies kultūra. 2005. Nr.1 (100). p. 14-27
42. Petkevičaitė G. Материалы по народной медицине литовцевъ // Живая старина. Peterburgas, 1911. Nr. 2. p. 167-177
43. Petkevičius R. Velnias ir žmogus lietuvių etnopsichiatrijoje // Žmogaus pasaulis baltų mitologijoje ir religijoje. Pranešimų tezės. LLTI, Vilnius, 2011, p. 8-9
44. Petkevičiūtė Ž., Savickienė N., Savickas A., Bernatoniene J., Šimaitienė Z., Kalvenienė Z., Pranskūnas A., Lazauskas R., Mekas T.A. Urban ethnobotany study in Samogitia region, Lithuania // Journal of Medicinal Plants Research Vol. 4 (1), 2010. p. 64-71

45. Shamanism: An Encyclopedia of World Beliefs, Practices and Culture / Edited by *Walter M.N., Fridman E.J.N.*, Oxford, 2004.
46. *Slonimskis S.* Материалы по истории медицины в Литве. // *Tauta ir žodis*. Red. Krėvė-Mickevičius V. Kaunas, 1928. p. 511-561
47. *Srithi K., Balslev H., Wangpakapattanawong P., Srisanga P., Trisonthi C.* Medicinal plant knowledge and its erosion among the Mien (Yao) in northern Thailand // *Journal of Ethnopharmacology* Vol. 123. 2009 p. 335-342
48. *Šimkūnaitė E.* Senoji zervyniškių liaudies medicina // *Zervynos* Vilnius, 1964. p. 91-96
49. *Šimkūnaitė E.* Liaudies medicina // *Ignalinos kraštas*. Vilnius, 1966. p. 137-140
50. *Šimkūnaitė E.* Liaudies medicina ir psichinės ligos // *Mokslas ir gyvenimas*. 1982. Nr. 3. p. 22-23
51. *Šurkus J.* Psichiatrijos vystymasis Lietuvoje. Disertacija medicinos mokslų kandidato laipsniui gauti. Kaunas, 1960.
52. *Šurkus J.* Lietuvių liaudies medicina apie susirgimus dėl išgąščio // *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai*. Medicina. Vilnius, 1964. T.VI. p. 5-12
53. *Šurkus J.* Psichikos sutrikimai, sergant reumatu // *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai*. Medicina. Vilnius, 1966. T.VII. p. 33-37
54. *Šurkus J.* Psichiatrinė pagalba buržuazinėje Lietuvoje // *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai*. Medicina. Vilnius, 1971. T.XIII. p. 143-148
55. *Šurkus J.* Lietuvių liaudies medicinos tyrinėjimų apžvalga // *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai*. Medicina. Vilnius, 1973. T.XIV p. 33-45
56. *Trimakas R.* Liaudies medicinos tradicijos // *Širvintos. Versmė*, Vilnius, 2000. p. 537-541
57. *Trimakas R.* Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai XIX a. pab. – XX a. I p. Vilnius, 2008.
58. Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės. Parengė *D. Vaitkevičienė.*, LLTI, V., 2008.
59. *Voeks R.A., Leony A.* Forgetting the forest: assessing medicinal plant erosion in eastern Brazil // *Economy Botany* Vol.58. 2004 p. 294-306
61. *Weller S., Baer R., Garcia de Alba J., Salcedo Rocha A.* Susto and Nervios: Expressions for Stress and Depression // *Culture, Medicine and Psychiatry* Vol. 32, 2008. p. 449-472
62. *Weller S., Baer R., Garcia de Alba J., Salcedo Rocha A.* Susto and Nervios: Expressions for Stress and Depression // *Culture, Medicine and Psychiatry* Vol. 32, 2008. p. 406-420

SANTRUMPOS

ES – Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštynas

MJ Wzl - *Muszyński J.* Wileńskie zioła ludowe // Wiadomości farmaceutyczne. V., 1927. Nr. 21-22. p. 469-476

LKŽe – Lietuvių kalbos žodynas T. I–XX, 1941–2002. Vyr. redaktorė G. Naktinienė. Elektroninio varianto I leidimas. Lietuvių kalbos institutas, 2005. Interneto prieiga: www.lkz.lt

LMD – Lietuvių mokslo draugijos tautosakos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas

VDU ER – Vytauto Didžiojo universiteto etnologijos ir folkloristikos katedros rankraštynas

PRIEDŲ TURINYS

Priedas Nr. 1 XX-XXI a. Aukštaitijos ir Dzūkijos etnopsichiatrijai būdingi nerviniai sutrikimai ir jų priežastys

Priedas Nr. 2 XX-XXI a. Aukštaitijos ir Dzūkijos arealui būdingos nervinių sutrikimų gydymo priemonės ir jų naudojimo farmakologiniai, bei apeiginiai kontekstai

Priedas Nr. 1 XX-XXI a. Aukštaitijos ir Dzūkijos etnopsichiatrijai būdingi nerviniai sutrikimai ir jų priežastys (Sud. R. Petkevičius)

1 lentelė. 2010 m. lauko tyrimų Utenos rajone duomenys (VDU ER 2180)

	Išgąstis	Pergyvenimas	Paveldėjimas	Gamtos faktoriai	Kūno faktoriai	Burtai	Trauma	Alkoholis	Pastabos
Priemėtis (Baimė, Intvaras)	12								
Intvaras	1								
Nemiga	2	1			1			1	
Priemėtis (Traukuliai, Priepuolis)	4						1		<i>Panašūs simptomai kyla dėl traumos.</i>
Mikčiojimas	2								
Nuomaras	3	1	4		1				
Rožė	4	1		1	1				
Kvailumas			4						
Pasimaišymas (Piktas)	2	8	1		1	1	1	3	
Pasimaišymas (Nušneka)	4	3			2	1		1	
Blūdiėjimas		1			1				<i>Blūdiėja nuo senatvės; iš pergyvenimo.</i>
Irzlumas (Piktumas)			3			1			<i>Agresiją gali sukelti blogos akys.</i>
Depresija (Nerimas)		1		1	1			1	<i>Saulė, vėjas; Pavasaris, ruduo.</i>
Vėžys	1	1							<i>Galbūt laikytas sunkiausia rožės forma.</i>
Gelta	1								
Galvos skausmas				1			1		
Širdis		1							

2 lentelė. 2008 m. lauko tyrimų Ignalinos, Molėtų, Švenčionių, Varėnos rajonuose duomenys (VDU ER 1884)

	Išgąstis	Pergyvenimas	Paveldėjimas	Gamtos faktoriai	Kūno faktoriai	Burtai	Trauma	Alkoholizmas	Pastabos
Išgąstis (drebulys)	1								<i>Griausmo sukulto gaisro išgąstis.</i>
Kvailumas (nedakepės, iš gimto)	3		13		1		3		<i>Nėščios moters išgąstis labai pavojingas vaisiui.</i>
Pamišimas (pavažiuoja stogas, sutrinka protas, pasimaišė galva, ramus) navatnas, nevisas	3	12			3	1	3	2	<i>Sunki liga (pvz. vėžys) kaip kūno faktorius ir pergyvenimas.</i>
Išdurniavimas (Piktumas, nervai, šizofrenija)	1	9	4	2				15	
Senatvinė (kaltinimai, paranoja)		3			8			1	<i>Visi pagyvenę žmonės tampa savotiški.</i>
Nerimas (depresija)				1					<i>Gamtos faktoriai (oro permainos) įtakoja paūmėjimą.</i>
Nuomaras (svaido, meta)	1	1			3		2	5	<i>Trauma sukelta girtos stovio.</i>
Nemiga				1					<i>Kai pilnatis, tai nemiega.</i>
Nediferencijuoti psichikos sutrikimai (psichiškai nesveikas)	2	2		2	5	3	4	6	<i>Liga kaip faktorius jautriam žmogui; yra jautresni ir ne tokie jautrūs; liga paveiktą protą gali; Mėnulio fazę ar ant mainų, ar ant seno, ar jauno negaliu pasakyti, seniau sakė.</i>
Savižudybė								2	<i>Piktas būdavo kai girtas.</i>
Rožė	2								

Priedas Nr. 2 XX-XXI a. Aukštaitijos ir Dzūkijos arealui būdingos nervinių sutrikimų gydymo priemonės ir jų naudojimo farmakologiniai, bei apeiginiai kontekstai (Sud. R. Petkevičius)

Lotyniškas pav.	Vietinis pav.	Sutrikimas	Dalis	Ruošimas / vartojimas	Pastabos	Šaltinis / vietovė / metai
<i>Acorus calamus L.</i>	Ajeras	Nerimas	Šaknys	Nuoviras, gerti.	-	VDU ER 1884 (1); Molėtų r.; 2008 m. LTR 4111 (444); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Arylis	Plaukų augimas	T.p.	Plauti galvą.	Labai kvepia, minkštas vanduo, gražūs plaukai.	MJ Wzl p. 472; 1927 m.
	Air	T.p.	T.p.	T.p.	Adstringens, aromatico- tonicum	VDU ER 2180 (607); Utenos r.; 2010 m.
<i>Anthyllis vulneraria L.</i>	Perluotis, pšeliotas	Išgąstis	Žolė	Nuoviras	-	MJ Wzl p. 472; 1927 m.
<i>Arctostaphylos uva-ursi Spr. (?)</i>	Przelot	Kaltūnas	Žolė	-	-	VDU ER 2180 (739); Utenos r.; 2010 m.
	"Bruknienojai" ³⁸³ , arkliauogė (?)	Galvos skausmas	Žolė	Nuoviras, gerti	Gydė ubagė moteris atėjusi per Kalėdas.	VDU ER 2180 (241); Utenos r.; 2010 m. LTR 4111 (298, 421); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Šlapimo takų uždegimas	T.p.	T.p.		
	Mučėinos, arkliauogė	Inkstai, širdis	T.p.	T.p.	Kai žmogus brinksta. (...) kai myžimas susitūri.	VDU ER 2180 (704,831); Utenos r.; 2010 m.
<i>Arctium lappa L.</i>	Varnalėša	Tinimas, sąnarių skausmas	Lapas	Kompresas. Lapas dedamas pūkuota puse.		VDU ER 2180 (644); Utenos r.; 2010 m.
		Plaukų augimui skatinti	Šaknys	Prausti	-	
	Lipukai	Galvos skausmas	Lapai	Kompresas. Dėti ant galvos, aprišti skara ant viršugalvio ir laikyti kol sudžius.		LTR 4111 (78); Gervėčių apyl. 1970 m.

³⁸³ Bruknių lapai, kurie labai primena arkliauogės taip pat vartojami nuo pūslės uždegimo, akmenligės, galimas painiojimas. VDU ER 2180 (26, 437, 542) *Aut. past.*

		Kurtumas	Sėklos	-	Tuos guzikėlius, labai neskanūs.	LTR 4111 (309); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Lapukai	Plaukų augimui skatinti	Šaknys	Nuoviras, prausti		LTR 4111 (160); Gervėčių apyl. 1970 m.
<i>Artemisia abrotanum L.</i>	Diemedys	Išgąstis	Žolė	Nuoviras, prausti. <i>Keletą šakelių. Pašutinte ir kai prausi tan vandenin įpilt</i>	.	VDU ER 2180 (452); Utenos r.; 2010 m.
		Išgąstis	T.p.	Smilkyti	Pašvęst Oktavoj, naudojama mišiniuose su įvairiom žolėm.	VDU ER 2180 (434); Utenos r.; 2010 m.
		Rakštis, votis	Lapai	Mišinys, kompresas. <i>Diemedžia ir taukų sudarei uždėjai ant ten kur keliasi, laikyt kol sudžius ir pajuoduos, tada dėt naujus, kol iškels.</i>		VDU ER 2180 (255); Utenos r.; 2010 m.
	Bože drzewko	Spuogai Mėnesinės (skatina)	T.p.	T.p.	T.p.	VDU ER 2180 (452); Utenos r.; 2010 m.
			Žolė	-	Emmenagogum	MJ Wzl p. 472; 1927 m.
<i>Artemisia vulgare L.</i>	Černobilis	Nervai, nemiga	-	Nuoviras, gerti.	Kai miego nenori, galvą skauda. Gerti ant nakties. Bet gal ji labiau gydoma ne vaistais aš manau. Kažkoku bendravimu. Reikia bendraut daugiau su jais, užsiimt Jam reikia daugiau užuojautos, daugiau švelnumo, jau reikia daugiau aukoc dėl jo Reikia gražiai su juo, o jei piktuoju tai jis nervus turi jau.	LTR 4111 (286); Gervėčių apyl. 1970 m. VDU ER 1884 (2); Švenčionių r.; 2008 m. VDU ER 1884 (13); Varėnos r. VDU ER 1884 (14) Varėnos r. VDU ER 1884 (15) Varėnos r.
	Bendravimas					

(?)	Blokatas	Danties skausmas	-	Rūkyti. ³⁸⁴		LTR 4111 (763, 788); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Briedis	Išgąstis, nuomaras	Ragai	Paskust, nuoviras, gerti.		VDU ER 2180 (581); Utenos r.; 2010 m.
<i>Briza media L.</i>	Łezki, konopielka, mietliczka	Drebulys	Žiedai	-	Symphaticum.	MJ Wzl p. 472; 1927 m.
<i>Cannabis sativa L.</i>	Kanapė	Piktumas, pilvo skausmas	Grūdai	Valgyti. Pačius grūdus kramtyti.		LTR 4111 (334); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Jaknos	T.p.	Antpilas (vandens) gerti. Grūst ir gert tą pieną nuo jaknų.		LTR 4111 (804); Gervėčių apyl. 1970 m.
		(?)	Žiedai	Rūkyti. <i>Kūryt kanapių žiedus, liulkas daryt.</i>	Net girtos būdavam	LTR 4111 (804); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Dantų skausmas	Žiedai	T.p.		LTR 4111 (1144); Gervėčių apyl. 1970 m.
<i>Carduus sp.</i>	Dagys, dagilis	Išgąstis	Žolė	Nuoviras, gerti		VDU ER 2180 (820); Utenos r.; 2010 m.
				Nuoviras, gerti, smilkymas, kvėpuoti. Girdė 3 X d. visus metus ³⁸⁶ , saulei nusileidus, saulei netekėjus. 1-2 šakeles užvirti, 3-4 kartus dienon po stiklinę. Labai gerai parūkyt, dūmų užtįst ir užsikosti. Įdėjo į prosą žarijų ir parūkė 1 mėn. 3Xd. ³⁸⁷		
(?)	Čertopolokas ³⁸⁵ , badiklis	Išgąstis	T.p.			LTR 4111 (118,137); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Dagilis, badziuklis	Išgąstis	-	-		LTR 4111 (156); Gervėčių apyl. 1970 m.
(?)	Dagilis	Išgąstis	Žolė, žiedai	Nuoviras, gerti, prausti, smilkyti. <i>Voniai – išrauna su šaknim, tada</i>		LTR 4111 (316); Gervėčių apyl.

³⁸⁴ Turbūt turimas omeny rūkimas suktinėje, pypkėje. Žr. aguonų naudojimą. *Aut. past.*

³⁸⁵ Taip rusiškai vadinama varnalėša, o badiklio pavadinimas taikomas dagių rūšims. Augalai gali būti painiojami, šiam kontekste kaip rodo autoriaus lauko tyrimų patirtis pasitaiko ir durnaropė. *Aut. past.* // 2010 m. rugsėjo 8 d. seminaras *Gydymas Datura stramonium L. (durnarope) etninėje Rytų Lietuvoje: archyviniai ir lauko tyrimų duomenys* (LLTI Tautosakos archyvo skyriaus seminarų ciklas *Iš lietuvių tautosakos archyvo*, <http://www.llti.lt/lt/2010/>). Seminaro garso įrašas saugomas Tautosakos rankraštyno skaitmeniniam archyve, video įrašas – asmeniniam autoriaus archyve. *Aut. past.*

³⁸⁶ Pateikėja pažymi, kad šiuo būdu buvo pagydyta jos anūkė išgulėjus (galbūt paralyžuota?) dėl išgąščio 12 metų. *Aut. past.*

³⁸⁷ T.p.

				<i>jį išverda. Išmaudo ir išpila atgal dagilį ir vandenį. Eina išraut, kad niekas nematytų, kol gaidžiai negiedoję ir atgal neša ten pat – meta ten dagilį ir vandenį pila. Žiedus ant žarijų rūko. Smilkymas. Imti žiedelių tiek, kiek metų turi ir parūkyt ant žarijų. Ant blėkos žarijų, puodan dagiliukus, sėdi ant kėdės apsiklojęs, o puodas, rūkstantis, stovi šalia. Apkloja ir žmogų ir puodą. Rūkina, kiek gali išturėt.</i>		1970 m.
(?)	Dagiliukai	T.p.	Žiedai		<i>Miške yra maži dagiliukai, jie sausi, žiedeliai žilos spalvos (visuomet sausi). Šiame įrašė drauge minimas augalo vartojimas, mieravimas ir užkalbėjimas.</i>	LTR 4111 (316); Gervėčių apyl. 1970 m. LTR 4111 (425); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Badiklis ³⁸⁸	T.p.	-	-		MJ Wzl p. 472; 1927 m. VDU ER 2180 (); Utenos r.; 2010 m.
<i>Carlina vulgaris L.</i>	Pólnocnik	Išgąstis	Žolė	-		VDU ER 2180 (293; 517); Utenos r.; 2010 m.
<i>Carum carvi L.</i>	Kmynai	Raminantis	Sėklos	Nuoviras, gerti		VDU ER 2180 (742); Utenos r.; 2010 m.
		Spaudimas	T.p.	T.p.		VDU ER 2180 (414); Utenos r.; 2010 m.
		Kosulys	T.p.	T.p.		LTR 4111 (108); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Viduriai (užkietėję)	T.p.	T.p.	Vaikam.	LTR 4111 (152); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Trūkis, parūšenija ³⁸⁹	T.p.	Antpilas. [<i>arielką įpila.</i>		VDU ER 2180 (434); Utenos r.; 2010 m.
		Širdis	T.p.	Valgyti	Sausai valgyti.	VDU ER 2180 (436); Utenos r.; 2010 m.
<i>Centaurea cyanus L.</i>	Vasylkos	Išgąstis	Žolė	Smilkyti	Pašvęst Oktavoj, naudojama mišiniuose su įvairiom žolėm.	
		Plaučių uždegimas.	T.p.	Nuoviras, gerti.	Mišinys: Atgalinos, avižos, apyniai, <i>vosylkos</i> .	

³⁸⁸ Badiklio identifikavimas kelia tam tikrų problemų. Iki šiol buvo priimta badiklį sieti su dagių (*Carduus* sp.) šeimos augalais. Tačiau 2010 m. tyrimas Gervėčių apylinkėse parodė, kad badziūkliu vadinamas margainis (*Silybum marianum* L.), o badziūkšliu – aštrios sukatžolės (pustyrniko) (*Leonurus cardiaca* L.) dalys. *Aut. past.*

³⁸⁹ Kai pilvą spaudžia ir apačion spiria, kai žmogus pakelia ką nors. LTR 4111 (108)

		Viduriavimas	Žiedai, žolė	T.p.	Nepavojingos.	LTR 4111 (303); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Vosilkos	Sunkus šlapinimasis	Žiedai	T.p.		LTR 4111 (339); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Wasilki	T.p.	T.p.	-	Diureticum	MJ Wzl p. 472; 1927 m.
<i>Centaurea pratensis Thill.</i>	Skulnikas	Galva	-	Nuoviras, gerti, garinti. Šildo ausis su garais.	Nuo voties galvoje.	LTR 4111 (350); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Raudona vosilka	Profilaktika	Žolė	Prausti. Maudant nereikia plikyti – iš karto į vonią žoles dėti.	Maudo vaikus, kad kaulai stipresni būtų.	LTR 4111 (438); Gervėčių apyl. 1970 m.
<i>Centaurium erythraea L.</i>	Centurija	Galva	Žolė	Nuoviras, gerti.	Galvos skausmas.	VDU ER 2180 (645); Utenos r.; 2010 m.
		Širdis	T.p.	T.p.	-	VDU ER 2180 (393); Utenos r.; 2010 m.
	Serdečnykai, centūrija	Širdis (skausmas)	T.p.	Nuoviras, gerti. Arbatą gerti 2-4 kartus per dieną. Virti kiekvieną kart šviežią.	Nuo širdies sopės. Kaip diegia širdį.	LTR 4111 (2, 29, 175); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Skausmai	-	-	Kai sopa visur, diegliai visur.	LTR 4111 (391); Gervėčių apyl.; 1970 m.
<i>Chrysosplenium alternifolium L.</i>	Nuomariukai	Nemiga	Žolė, žiedai.	Nuoviras, prausti, gerti. Gerti silpną, tik 3 žiedus ir atskiest arbatą.	Vaikams	VDU ER 2180 (258); Utenos r.; 2010 m.
		Nuomaras	T.p.	T.p.	-	VDU ER 2180 (258); Utenos r.; 2010 m.
		Nervai	T.p.	T.p.	-	VDU ER 2180 (406); Utenos, Švenčionių r.; 2010 m.
		Išgąstis	T.p.	T.p.	-	VDU ER 1884 (2); Švenčionių r.; 2008 m.
<i>Cichorium intybus L.</i>	Cikorija, kilūnas	Nervai	Šaknys	Nuoviras, gerti.	-	VDU ER 2180 (636;639); Utenos r.; 2010 m.

		Skrandžio uždegimas.	T.p.	T.p.	-	VDU ER 2180 (808); Utenos r.; 2010 m.
		Širdis	T.p.	T.p.	-	VDU ER 2180 (613); Utenos r.; 2010 m.
Cukrus		Nemiga	-	Valgyti.	Pabarstyt ant duonos. Vaikams, kad greičiau užmigtų	V. Kuliešienės rankraštis p. 140; 2006 m.
Darbas		Senatvinė	-	-	<i>Darbas gelbsti, jina daro, jina užsimiršta.</i>	VDU ER 1884 (7) Švenčionių r.; 2008 m.
		Nervai	-	-	<i>Kad nedirbčiau tai iš proto išeičiau, ir aš kokias nervas turiu, a nė vaistų negeriu nieko, ainu dirbu.</i>	VDU ER 1884 (8) Molėtų r.; 2008 m.
<i>Datura stramonium L.</i>	Durnaropė, durnažolė	Išgąstis, nerimas.	Grūdai (sėklos)	Valgyti.	Vienas grūdelis.	VDU ER 2180 (776); Utenos r.; 2010 m.
		Skrandžio skausmas.	-	Nuoviras, gerti.		VDU ER 2180 (694); Utenos r.; 2010 m.
		Nervai	-	T.p.	<i>Prigirdyk ir guli kaip mauša. Tyčinio apnuodijimo atvejai. (...) vaikai įkalbinėdavo laikydami saujoje sakydavo pažiūrėk kokios didelės pas mus aguonos išaugo.</i>	VDU ER 1884 (4); Švenčionių r.; 2008 m.
		-	Sėklos	-	<i>Tyčinio apnuodijimo atvejai. Specialiai pirtin saka užpyla va iš šitą grūdelių ir išdurniava moterys, sakė bėgioja nuogas po laukus. Nu anys juokams.</i>	VDU ER 1884 (12); Varėnos r.; 2008 m.
		-	T.p.	-		VDU ER 2180 (228); Utenos r.; 2010 m.
		Išgąstis	-	Nuoviras, gerti (silpnas)	[arbatą dėti visai nedaug.	LTR 4111 (3); Gervėčių apyl.; 1970 m.

	Durnadagilis ³⁹⁰	T.p.	Grūdai	Valgyti. Paskaičiuot grūdelių ir duot kiek. Suaugusiam 29 grūdelius, vaikams 9.	Labai gerai padeda nuo išgosčio.	LTR 4111 (792); Gervėčių apyl.; 1970 m.
<i>Dianthus sp.</i>	Gvazdikas	Išgąstis	Žolė	Smilkyti	Pašvęst Oktavoj, naudojama mišiniuose su įvairiom žolėm.	VDU ER 2180 (434); Utenos r.; 2010 m.
		Vabzdžiai	Žiedai	-	Repelentas nuo skruzdžių.	VDU ER 2180 (251); Utenos r.; 2010 m.
<i>Dianthus deltoides L.</i>	Dymianka	Mėnesinės (skatina)	Žolė	-	-	MJ Wzl p. 472; 1927 m.
<i>Dryopteris filix mas (L.) Schot.</i>	Velnio barzda, -os	Išgąstis, paralyžius	Šaknys	Nuoviras, užkalbėjimas, gerti. Privirinti tris kartus po devynis pirščiuokius, skaičiuojant ne vienas, ne du... Skaičiuot tris kartus. Gerti tris stiklines. (...) Išplauna vandenį ir verda šaknis.	Nuo išgąsčio ir nuo vėjo, kai sukreipia. Vadinama – Velnio arbata. (...) Auga balose, drabnesnis už papartį. (...) kruglais lapiukais, susisukęs.	LTR 4111 (83,385,458, 484); Gervėčių apyl., 1970 m.
	Duona	Nemiga		Kramtyti, čiulpti suvyniotą į audeklą.	Pabarstyti cukrum. Vaikams kad greičiau užmigtų	V. Kuliešienės rankraštis p. 140 Utenos r. 2006 m.
		Rožė		Užkalbėti, suvalgyti		LTR 4111 (109); Gervėčių apyl. 1970 m.
<i>Glechoma hederacea L.</i>	Gamta				Kaimas daug ką daro, gydo. Erdvė, gamta kas daugiau.	VDU ER 1884 (9); Molėtų r.; 2008 m.
	Abložnikas	Galvos skausmas	-	Nuoviras, gerti.		LTR 4111 (353, 727); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Dantų skausmas	-	Kvėpuoti (garais).		LTR 4111 (764); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Gudravimas	Senatvinė, psichozė			Kuomet ligonė kaltina kaimynus, kad jie ateina ir vagia daiktus, dukra sako, kad tai ji paėmė ir taip	VDU ER 1884 (7) Švenčionių r. 2008 m.

³⁹⁰ Gydomo durnarope (*Datura stramonium L.*) specialistė Rimdžiūnų kaime (Gervėčių apyl.) pabrėžė, kad šis augalas vadinamas durnadagiu, durnadagiliu, tuo tarpu durnarepka – kita ty žolė. Žr. durnarepkos (*Scopolia carniolica Jacq.*) naudojimo komentarus priede Nr. 3. *Aut. past.* // 2010 m. rugsėjo 8 d. seminaras *Gydymas Datura stramonium L. (durnarope) etninėje Rytų Lietuvoje: archyviniai ir lauko tyrimų duomenys* (LLTI Tautosakos archyvo skyriaus seminarų ciklas *Iš lietuvių tautosakos archyvo*, <http://www.llti.lt/lt/2010/>). Seminaro garso įrašas saugomas Tautosakos rankraštyno skaitmeniniam archyve, video įrašas – asmeniniam autoriaus archyve. *Aut. past.*

nutraukia priepuolį.						
<i>Frangula alnus L.</i>	Šaltekšnis	Išgąstis	Uogos	Nuoviras, gerti.	Sukelia pykinimą	VDU ER 2180 (635); Utenos r.; 2010 m.
		Išgąstis, nuo priemečio.	Žievė	Nuoviras, prausti, gerti. <i>Nuskuta juodą žievę, o baltą išdžiovina ir geria</i> <i>Porą valgomų šaukštų litrai.</i> Nuoviras, gerti. <i>Užplikyti, leisti prisistovėti. (...) 2-3 šklankas ant dienos prieš valgį ir nakčiai (ant tuščios).</i>		VDU ER 2180 (412); Utenos r.; 2010 m. LTR 4111 (56,89,793); Gervėčių apyl. 1970 m.
<i>Hypericum perforatum L.</i>	Krušina	Kieti viduriai	Žievė, uogos		<i>Kai negali išeit į orą.</i>	VDU ER 2180 (52); Utenos r.; 2010 m.
	Joninės, jonažolė	Nervai	Žolė	Nuoviras, gerti.		VDU ER 2180 (434); Utenos r.; 2010 m.
		Išgąstis	T.p.	Smilkyti.	Pašvęst Oktavoj, naudojama mišiniuose su įvairiom žolėm.	VDU ER 2180 (434); Utenos r.; 2010 m.
		-	T.p.	Mirusio pagalvė. Mišinys su juozažole.	Pašvęst Oktavoj, (Žolinė).	VDU ER 2180 (32); Utenos r.; 2010 m. VDU ER 2180 (723; 824); Utenos r.; 2010 m.
		Nuo 9 (99) ligų Nuo 9 ligų, nerimo.	-	-	-	VDU ER 1884 (1); Molėtų r.; 2008 m. LTR 4111 (22); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Šventojanskos	Krūtinės skausmo.	Žolė	Arbata		LTR 4111 (30); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Žarnyno skausmai	-	-	Gydo vidurių sopulius. Neatsiras pas žmogų vėžys. (...) Kad vėžys nepristotų.	LTR 4111 (367, 784); Gervėčių apyl.; 1970 m. LTR 4111 (461); Gervėčių apyl.; 1970 m.
		Vėžio profilaktika	T.p.	Nuoviras, gerti. Karčios labai, gerti po truputį.		LTR 4111 (461); Gervėčių apyl.; 1970 m.
		Širdis, sklerozė	-	Nuoviras, gerti.		LTR 4111 (740); Gervėčių apyl.; 1970 m.
		Nervai	-	-		MJ Wzl p. 473; 1927 m.
	Šviętojańskie	Nuomaris	T.p.	-	-	

	ziede						VDU ER 2180 (854); Utenos r.; 2010 m.
<i>Hyoscyamus niger L.</i>	Drignė	Raminanti	-	-	-		VDU ER 2180 (823); Utenos r.; 2010 m.
<i>Humulus lupulus L.</i>	Apynys, apvynys	Nemiga	Spurgai	Pagalvė miegui.	-		VDU ER 2180 (644); Utenos r.; 2010 m.
		Plaučių uždegimas.	Spurgai	Nuoviras, gerti.	Mišinys: Atgalinos, vasilkos, avižos, apynys.		VDU ER 2180 (453); Utenos r.; 2010 m.
<i>Juniperus communis L.</i>	Ėglis	-	Šakelės	Smilkyti.	Pašvęst Velykų rytą apsaugai nuo perkūnijos. Mišinyje su pivenija naudojamas nuo išgąščio.		VDU ER 2180 (415); Utenos r.; 2010 m.
	Jałowiec	Inkstai Šlapimas (variantis)	Vaisiai	Nuoviras, gerti.			MJ Wzl p. 472; 1927 m.
			Vaisiai	-	Diureticum		
	Kraujas	Nuomaris	-	Tepti. Kas nė karto nematęs tų priepuolių, perpiauna dešinės rankos mažojo pirštelio galą kryžmai ir tuo krauju patept kaktą kryžmai (kryžiukus rašant) ir kartu peržegnoti.	-		LTR 4111 (510); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Dedervinė	-	Tepti.	Šviežiai papjauto gaidžio (...) Mažiausiai reikia tepti 3 kartus.		LTR 4111 (11); Gervėčių apyl. 1970 m.
<i>Leonurus cardiaca L.</i>	Sukatžolė	Raminanti	Žolė	Nuoviras, gerti.	-		VDU ER 2180 (604); Utenos r.; 2010 m.
		Širdis	T.p.	T.p.	Ramina širdį.		VDU ER 2180 (604); Utenos r.; 2010 m.
<i>Lilium sp.</i>	Lelija	Išgąstis	Žiedai	Smilkymas.	Pašvęst Oktavoj, (Žolinėj), naudojama mišiniuose su įvairiom žolėm.		VDU ER 2180 (434); Utenos r.; 2010 m.
<i>Lycopodium annotinum L.</i>	Varinčius	Išgąstis	Žolė	Nuoviras, gerti. Silpnas.	Sukelia pykinimą.		VDU ER 2180 (745); Utenos r.; 2010 m.
		T.p.	T.p.	T.p. Vieną šakutę plikyti ir gert savaitę po vieną šaukštelį tris kart dienoj.	Sakydavo diedukas, kad jeigu padauginsi haliucinacijos prasideda.		VDU ER 1884 (4); Švenčionių r.; 2008 m.
	Varenčius	T.p.	T.p.	T.p. Nuo jo vemia po daug			LTR 4111 (215);

					neduodi, 3-4 pirščiukus, užlieti stikline voru (verdančiu vandeniu) ir duot stogramovkų išgert dienai.	Gervėčių apyl. 1970 m.
	Pas Św. Wawrzyńca	Parazitai (utelės)	-	Nuoviras, praustis.		LTR 4111 (779); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Užkerėjimas	T.p.	-	-	MJ Wzl p. 473; 1927 m.
<i>Lycopodium selago L.</i>	Wroniec	Kaltūnas	Žolė	-	Antiparazitinė priemonė.	MJ Wzl p. 473; 1927 m.
	Malda	Depresija	-	-	Derinama su šventu vandeniu.	VDU ER 2180 (632); Utenos r.; 2010 m.
<i>Matricaria sp.</i>	Ramunėliai	Raminanti	Žiedai, žolė	Nuoviras, gerti.	-	VDU ER 2180 (607); Utenos r.; 2010 m.
		Išgąstis	Žolė	Smilkyti.	Pašvęst Oktavoj, (Žolinėj), naudojama mišiniuose su įvairiom žolėm. Jei privirinti daug tai sulaiko viduriavimą, o jei truputėlį, skystai – liuosuoja.	VDU ER 2180 (132; 746); Utenos r.; 2010 m.
		Viduriai	T.p.	Nuoviras, gerti.		VDU ER 2180 (207; 414); Utenos r.; 2010 m.
		Akių uždegimas.	T.p.	Nuoviras, kompresas.	-	VDU ER 2180 (798); Utenos r.; 2010 m.
		Peršalimas	T.p.	Nuoviras, gerti.	-	VDU ER 2180 (391;645); Utenos r.; 2010 m.
		Skrandis	T.p.	T.p.	Skrandy neramumas. Į karštą arbatą pripilt 100 (gr) degtinės, po to atsigult, gerai apsiklot.	VDU ER 2180 (145); Utenos r.; 2010 m.
<i>Matricaria chamomilla L.</i>		Peršalimas	T.p.	Nuoviras, gerti.		LTR 4111 (114); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Ramunės	Plaukai (slinkimas)	-	Nuoviras, prausti	Išplovus (galvą) praust ramunėm.	LTR 4111 (92); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Žaizdos (?)	-	-	Nuoviras, prausti, gerti, kompresas	Vaikams ir maudyti, ir gerti. Jei yra koks sopulys – atvirinti ir kompresą dėti.	LTR 4111 (187, 229); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Rumianek	Skrandis (skausmai)	Žiedai	-	Stomachico-tonicum	MJ Wzl p. 473; 1927 m.
<i>Melilotus officinalis L.</i>	Burkun	Išgąstis	Žolė	-	Sudėtyje yra kumarinų.	MJ Wzl p. 473; 1927 m.

<i>Melissa officinalis</i> L.	Melisa	Nemiga, nervai	Žolė	Nuoviras, gerti.	-	VDU ER 2180 (665); Utenos r.; 2010 m.
		Nerimas	T.p.	T.p.	-	VDU ER 2180 (1); Molėtų r.; 2008 m.
<i>Mentha</i> sp.	Mėta, meškų liežuviai.	Raminanti	Žolė	Nuoviras, gerti.	-	VDU ER 2180 (668); Utenos r.; 2010 m.
<i>Mentha crispa, piperata, silvestris</i> L.	Miėta	Skrandis (skausmai)	T.p.	-	Mentolo žaliava	MJ Wzl p. 473; 1927 m.
<i>Menyanthes trifoliata</i> L.	Pupalaiškis	Raminanti	Žolė	Nuoviras, gerti. Silpnas.	-	VDU ER 2180 (743); Utenos r.; 2010 m.
		Skrandis	T.p.	T.p.	...taip sveika išgert.	VDU ER 2180 (820); Utenos r.; 2010 m.
	Babounikas, babovnikas	Apetitas	-	-	Dėl apetito.	LTR 4111 (27); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Skrandis (žaizda)	Mišinys	Arbata, gerti. Čebačiukų žiedų dėti 10 į litrą vandens, babounikų visą saują ir gerti užplikius 10 dienų.	Nuo jėzvos.	LTR 4111 (38); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Peršalimas	-	-	Nuo krūtinės kai peršala.	LTR 4111 (177); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Džiova, kosulys	Žolė	Nuoviras, gerti. Labai stiprūs, įdėti 4 stiebelius (po 3 lapus vienas) ant 2 litrų. Po šaukštą 3 x dienoj. Gerti ilgai, net metus.	Tinka nuo skausmo krūtinėj, apetito.	LTR 4111 (291, 817); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Bobownik	Apetitas	Lapai, šaknys	-	Amarum	MJ Wzl p. 473; 1927 m.
	Miestavimas	Išgąstis, mėšlungis (?)	Siūlai		Nuo išgąščio kaip kojas pritysia. (...) Atveža sutrauktom kojom.	LTR 4111 (41, 237); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Išgąstis	Siūlai, žolės	Smilkymas. Kai išmiestuoja tų siūlų susuka ir rūko jį. Triskart pamiestuoja visus sąnarius, po to su žolėm parūko, gulasi pamiega.		LTR 4111 (139); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Mieravimas	T.p.	Siūlai	žr. Šiame darbe p. 46-47		LTR 4111 (209); Gervėčių apyl. 1970 m.

		T.p.	Siūlai, žemė	Smilkymas. Išrėžia kryžių ant grindų, ten pastato, sumieruoja, sutraukia siūlus virš galvos. Iš kryželio galų (ant grindų) išima žemės ir tą siūlą ir tą žemę rūko.		LTR 4111 (322); Gervėčių apyl. 1970 m.
<i>Nymphaea alba L.</i>	Dundulės	Baltosios (moterų liga)	Žiedai	Nuoviras, gerti. Galima daug, jos nestiprios.		LTR 4111 (292, 813); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Niksterėjimas, tinimas	Lapai	Kompresas, mišinys?	Tam pačiam įrašė minimi močakalapiai, upės maurai, molis ir rišimas siūlais užkalbant pagal tipą Ne vienas, ne du...	LTR 4111 (321); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Biala róža wodna	Rožė	Šaknys	-	Adstringens.	MJ Wzl p. 473; 1927 m.
<i>Nuphar luteum L.</i>	Žolta róža wodna	Rožė	Žiedai, šaknys	-	Flavonidai Nuo priemečio, mikčiojimo. Tinka raudoni žiedai.	MJ Wzl p. 473; 1927 m. VDU ER 2180 (113; 331;335); Utenos r.; 2010 m.
<i>Paeonia officinalis L.</i>	Pivonija	Išgąstis	Žiedai	Nuoviras		
		T.p.	Žiedai, žolė	Smilkyti.	Pašvęst Oktavoj, naudojama mišiniuose su įvairiom žolėm. Viena iš dažniausiai šventinamų.	VDU ER 2180 (434); Utenos r.; 2010 m.
		T.p.	T.p.	Nuoviras, prausti.	-	VDU ER 2180 (435); Utenos r.; 2010 m. LTR 4111 (5,418,500); Gervėčių apyl.; 1970 m.
		T.p.	Žiedai	Nuoviras, gerti.	Raudonos.	LTR 4111 (155); Gervėčių apyl.; 1970 m.
		T.p.	T.p.	Nuoviras, mišinys	Vaikams, arbatą duoda po šaukštėlį. Galima kartu su dagiliu.	LTR 4111 (216); Gervėčių apyl.; 1970 m.
		Nuomaris	Žiedai, šaknys	Nuoviras, gerti.		LTR 4111 (355); Gervėčių apyl.; 1970 m.
		Žr. pastabas	Žiedai	T.p.	Balta nuo baltųjų, raudona nuo padvėjaus.	LTR 4111 (355); Gervėčių apyl.; 1970 m.

		Menstruacijų skatinimas	Šaknis	T.p.	Kai nėra raudonųjų.	LTR 4111 (380); Gervėčių apyl.; 1970 m.
	Piwonia	-	Šaknys	-	-	MJ Wzl p. 473; 1927 m.
<i>Papaver sp.</i>	Aguonos	Nemiga	Dėžutė	Sultys	Išspausdavo į skudurėlį, čiulpti, kramtyti. Vaikams. <i>Nuodinga!</i>	VDU ER 2180 (654; 849); Utenos r.; 2010 m.
		Išgąstis	Stiebai, dėžutė	Nuoviras, gerti. Silpnas Kompresas, mišinys. <i>Sutrinti, perplauti pienu (pieno nedaug), skystis tinka egzemoms gydyti suaugusiam, vaikam prie žaizdų. Deda pamirkytus lopinukus.</i>	-	VDU ER 2180 (822); Utenos r.; 2010 m.
<i>Papaver somniferum L.</i>		Egzema, žaizdos	-			LTR 4111 (52, 246); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Nemiga	Sėklos	Valgyti	Vaikam šaukštelį nakčiai	LTR 4111 (72,342,378); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Galvai plauti Danties skausmas	Šarmas ³⁹¹ Galvutės (sausos) Sėklos (sausos)	Saujely su kotais. Rūkyti. ³⁹² Galvutes be grūdelių.		LTR 4111 (503); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Mak	Nemiga	(sausos)	-	Yra morfinų pėdsakų.	MJ Wzl p. 474; 1927 m.
<i>Phegopteris dryopteris Fée.</i>	Urocznik	Nužiūrėjimas	Lapai	-	-	MJ Wzl p. 474; 1927 m.
	Plaukai	Išgąstis		Iškirpt kryžiai iš žmogaus ar gyvūno, kurio išsigąsta. Uždengt marška ligonį, kad įkvėptų.	Derinta su šventintų augalų smilkymu.	VDU ER 2180 (30;741); Utenos r.; 2010 m.
		T.p.		Smilkydavo ir duodavo išgert pelenų.		VDU ER 1884 (2); Švenčionių r.; 2008 m.
		T.p.		Smilka prie nosies, kad įkvėptų.		VDU ER 1884 (5); Ignalinos r.; 2008 m.

³⁹¹ Šarmas ruošiamas sudeginus augalinę žaliavą (paprastai tam naudojami lapuočiai medžiai) ir užmerkus pelenus vėdenyje. *Aut. past.*

³⁹² Aguonos vartojimo atvejais jos nesmilkomos, bet tiesiogiai rūkomos (daromos suktinės ir pan.) *Aut. past.*

m.

<i>Ribes nigrum L.</i>	Serbentas, juodasis	Išgąstis	Šakos	Nuoviras, prausti	-	V. Kuliešienės rankraštis, p. 144; Utenos r.; 2006 m.
		Šanariai	Lapai	Nuoviras, gerti.	Nurodomas kaip vitaminų šaltinis	VDU ER 2180 (245); Utenos r.; 2010 m.
	Smorodinos	Spaudimas	Uogos	-	Nuo davlenijos.	LTR 4111 (336, 446); Gervėčių apyl. 1970 m.
<i>Ruta graveolens L.</i>	Rūta	Išgąstis	Žolė	Nuoviras, silpnas	-	VDU ER 2180 (931); Utenos r.; 2010 m.
		Raudonosios (menstruacijos, gausios)	T.p.	Nuoviras, gerti. Maža šakutė ant stiklinės.		LTR 4111 (295); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Žarnyno parazitai (lesnykai)	-	-		LTR 4111 (375); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Rutka	Skrandis	T.p.	-	Flavonidai ir aromatinės medžiagos	MJ Wzl p. 474; 1927 m.
Spiritus.	Samagonas	Nerimas			Tiem kurie nebuini nuo degtinės, kad ten ramiai	VDU ER 1884 (4); Švenčionių r.; 2008 m.
<i>Secale cereale L.</i>	Rugys, sėjamas	Rožė	Miltai	Atkalbėjimas, kompresas.	Apideda mėlynų popieriu. Naudojama ir be žodinės formulės (307).	VDU ER 2180 (215,307,440-441,877); Utenos r.; 2010 m.
		T.p.	T.p.	T.p.	Apideda augalų lapais (močakalapio, varnalėšos, juodalksnio, klevo). (...) karštį traukdavo.	VDU ER 2180 (532-533,652,898); Utenos r.; 2010 m.
		Dusulys	Daigai	Smilkyti Antpilas, gerti. Dygstančių rugių želmenis džiovinti po pečium, gerti su arielku užpilus.	Apsauga nuo perkūnijos, užkrečiamų ligų.	VDU ER 2180 (941); Utenos r.; 2010 m.
	Seilės	Išgąstis		Nusispjaut.	Paplitusi apsisaugojimo priemonė.	LTR 4111 (800) Gervėčių apyl. 1970 m.
<i>Seleranthus annuus L.</i>	Šimtmetinės samanos	Išgąstis	-	Smilkyti		VDU ER 2180 Utenos r.; 2010 m.
						LTR 4111 (483); Gervėčių apyl. 1970 m.

<i>Scopolia carniolica</i> <i>Jacq.</i>	Durnarepkas ³⁹³	-	Šaknis	Nuoviras (?), gerti	Kai galva durna, riekena tą bulvį ir vandenį geria. Labai daug negalima, sausa burnoje darosi.	LTR 4111 (181); Gervėčių apyl. 1970 m.
(?)	Durniaropė	Išgąstis	-	Nuoviras, gerti.		LTR 4111 (722); Gervėčių apyl. 1970 m.
<i>Succisa pratensis</i> <i>Moanch.</i>	Nasnyčios	Nemiga	-	Nuoviras, gerti, kvėpuoti	Padėti vaikui po galvyte. Apžiūrėtą kūdikį tuoj reikia apšluostyti jo sušlapintu vystyklu.	LTR 4111 (185); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Šlapimas	Nužiūrėjimas	Savas šlapimas	Prausti (apšluostyti)	Kai staiga negera, galva sukas – praustis savo šlapimu iš viršaus žemyn 3 kartus, galima ir daugiau.	LTR 4111 (15); Gervėčių apyl. 1970 m.
		T.p.	T.p.	T.p.		LTR 4111 (95); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Apsinuodijimas (arielka)	-	Gerti.	Apsinuodija, net ugnis mėlyna eina iš burnos. Priskasa molių, mižalų, sumaišom į koki terbelę ir ant kojos, - labai atitraukia karštumą.	LTR 4111 (269); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Mižalai	Sumušimas	-	Mišinys, kompresas		LTR 4111 (158,507); Gervėčių apyl. 1970 m.
<i>Tanacetum vulgare</i> L.	Čižmas	Išgąstis	Žolė	Nuoviras, prausti.	Vaikams	VDU ER 2180 (435); Utenos r.; 2010 m.
		Žarnyno parazitai		-	-	VDU ER 2180 (852); Utenos r.; 2010 m.
		Viduriavimas	Žolė	Nuoviras, gerti.	-	VDU ER 2180 (6); Utenos r.; 2010 m.
	Pižmas	Gelta, žarnyno parazitai.	Žiedai	Arbata	Galvelės nuo kirminų. (...) sutrinti guzikaičius su cukrumi ir duot.	LTR 4111 (26, 801); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Nuo 12 ligų,	T.p.	-	Vaikams nuo kirmėlių. (...)	LTR 4111 (33,409);

³⁹³ Autoriaus atlikti tyrimai rodo, kad šiandien Lietuvoje durnaropės vardu vadinamas augalas *Datura stramonium* L. etninėje Lietuvoje vadinamas labai įvairiai (*durnadagis*, *durnadagilis*, *durnagalvis*, *durnagėlė*, o LKŽ duomenimis Švenčionių raj. – *dievažolė*). Tuo tarpu durnarepkos vardas tyrimų regione taikomas *Scopolia carniolica* Jacq. Todėl LKŽ ir bendrinėje kalboje išgalėjęs durnaropės pavadinimas gali būti netikslus, o Rytų Lietuvos ir Gardino srities lietuvių etninių salų gydymo tradicijos kontekste visgi dažniausiai kalbama apie *Scopolia carniolica* Jacq. Aut. past. // 2010 m. rugsėjo 8 d. seminaras *Gydymas Datura stramonium* L. (*durnarope*) etninėje Rytų Lietuvoje: archyviniai ir lauko tyrimų duomenys (LLTI Tautosakos archyvo skyriaus seminarų ciklas *Iš lietuvių tautosakos archyvo*, <http://www.llti.lt/lt/2010/>). Seminaro garso įrašas saugomas Tautosakos rankraštyno skaitmeniniam archyve, video įrašas – asmeniniam autoriaus archyve. Apie tai kalbėta ir 2010 rugsėjo 13 d. VDU vykusioje konferencijoje *Šiuolaikinio folkloro tyrimų patirtis ir perspektyvos*, kurioje autorius skaitė pranešimą *Lietuvių etnopsichiatrija XXI a. Aut. past.*

		Žarnyno parazitai.			nuo 12 kvarabų.	Gervėčių apyl. 1970 m. LTR 4111 (104, 150); Gervėčių apyl.
	Pižma	Peršalimas, sloga, pilvo skausmai.	T.p.	T.p.	Nuo prostūdos	1970 m. LTR 4111 (430); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Nervai Karštinė (gyvulių), pūsles uždegimas	-	Nuoviras, gerti.		LTR 4111 (785); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Pižma	Žarnyno parazitai (Ascaris)	T.p.	-	Nuo gorončkos.	MJ Wzl p. 475; 1927 m.
<i>Thymus serpyllum L.</i>	Čiobrelis	Raminanti	Žolė	Nuoviras, gerti.	-	VDU ER 2180 (823); Utenos r.; 2010 m.
		Peršalimas	T.p.	T.p.	-	VDU ER 2180 (924); Utenos r.; 2010 m.
	Čiobreliai	Kosulys	T.p.	Nuoviras, gerti. 3 kartus dienoje po pusę stiklinės.		LTR 4111 (224); Gervėčių apyl.; 1970 m.
	Čemboriukai	Peršalimas	-	-	Nuo krūtinės, kai peršala.	LTR 4111 (178); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Cząberek	Skrandis	T.p.	-	Aromaticum	MJ Wzl p. 475; 1927 m.
<i>Thuja sp.</i>	Tuja	Raminanti	Šakelė	Nuoviras, prausti. Silpnas	Pateikėjos abejojo ar nuoviras buvo geriamas.	VDU ER 2180 (218); Utenos r.; 2010 m.
<i>Tussilago farfara L.</i>	Močakalapiai	Rožė	Lapas	Kompresas.	Apdėt pabarsčius ruginiais miltais.	VDU ER 2180 (532); Utenos r.; 2010 m.
		Sumušimas, tinimas.	T.p.	T.p.	Lapas dedamas pasišiaušusia puse. Traukia karštį. Miltų nereikia.	VDU ER 2180 (832); Utenos r.; 2010 m.
		Kosulys	Žiedai	Nuoviras, gerti.	-	VDU ER 2180 (840); Utenos r.; 2010 m.
		Įkandimas, paraudimas.	Lapas	Kompresas	Įkandus vabalui.	VDU ER 2180 (832); Utenos r.; 2010 m.
		Rožė, žaizda	T.p.	T.p.	Kad atitrauktų karštį.	LTR 4111 (148); Gervėčių apyl. 1970 m.

		Mėšlungis (?)	T.p.	Kompresas	Kai koją pritraukia apdėti lakšteliais. <i>Tam pačiam įrašė minimi močakalapiai, upės maurai, molis ir rišimas siūlais užkalbant pagal tipą Ne vienas, ne du...</i>	LTR 4111 (176); Gervėčių apyl. 1970 m.
		Tinimas, niksterėjimas	T.p.	Kompresas, mišinys?		LTR 4111 (321); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Šaltapusiai	Rožė	Lapai	Kompresas. Dėt ant rožės paliestų vietų.		LTR 4111 (787, 814); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Podbiaľ	Kosulys (sausas)	T.p.	-	-	MJ Wzl p. 475; 1927 m.
<i>Vaccinium oxycoccos L.</i>	Spanguolė	Galvos skausmas	Uoga	Uoga dedama į ausį.	Sukeltas apsinuodijimu smalkėmis?	VDU ER 2180 (516); Utenos r.; 2010 m.
<i>Viola tricolor L.</i>	Našlaitės	Išgąstis	Žolė	Nuoviras, prausti, gerti.	-	VDU ER 2180 (444); Utenos r.; 2010 m.
		Kosulys	T.p.	Nuoviras, gerti.	-	VDU ER 2180 (659); Utenos r.; 2010 m.
	Našlalės	Galvos skausmas	-	-	Raudonai žydi.	LTR 4111 (352); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Našlaitėlės	Votis	-	Nuoviras, gerti.	Našlalės ant pievų.	LTR 4111 (729); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Bratki	Kosulys, prakaitavimui	T.p.	-	-	MJ Wzl p. 475; 1927 m.
<i>Valeriana officinalis L.</i>	Valerijonas	Nervai, nuo piktumo, nemigos.	Šaknys	Trauktinė. Gerti, valgomą šaukštą, stikliuką.	Užpilti namine. Trečdalis butelio šaknų, kol paruduoja.	VDU ER 2180 (445; 509;612); Utenos r.; 2010 m.
		Širdis	T.p.	T.p.	Ramina širdį.	VDU ER 2180 (341); Utenos r.; 2010 m.
		Nerimas	T.p.	Nuoviras, gerti.		VDU ER 1884(1); Molėtų raj., 2008 m.

		Nervai	T.p.	Antpilas, gerti.	Užpilti degtine leisti prisitraukti penkias dienas, gerti po gurkšnį	LTR 4111 (24, 741); Gervėčių apyl. 1970 m. LTR 4111 (349); Gervėčių apyl. 1970 m. MJ Wzl p.475; 1927 m.
		Širdis	T.p.	T.p. Šaukštukais gerti.	Kai krūtinę sopa.	VDU ER 2180 (367); Utenos r.; 2010 m.
		Nervai	T.p.	Nuoviras, gerti.	Nervinum	VDU ER 2180 (404); Utenos r.; 2010 m.
(?)	Pūkelis, vėjukai	Išgąstis	Žolė	Smilkyti.	-	VDU ER 1884(4); Švenčionių r.; 2008 m.
			Žiedai (pūkas)	Pagalvė miegui.	Nuo nemigos?	LTR 4111 (34,434); Gervėčių apyl. 1970 m.
(?)	Snaudaliai	Nerimas, nemiga.	Žolė	Dėdavo po pagalvėm.	Kad ramesni būtų.	LTR 4111 (107,117,179,417); Gervėčių apyl. 1970 m.
<i>Helicrysum arenarium D.C.</i>	Snaudalės	Gelta	-	-	Nuo nemigos vaikam, gerti arbata, bet galima duoti nedaug. Galima apdėti ant pagalvės šviežius ir sudžiovintus žiedelius. (...) lopšin prideda.	LTR 4111 (217); Gervėčių apyl.; 1970 m.
		Nemiga	Žiedai	Nuoviras, gerti, apdėti pagalvę, lopšį		LTR 4111 (363); Gervėčių apyl.; 1970 m.
		Gelta, nemiga	-	Smilkymas. Nuoviras, gerti, kvėpuoti. Vaikams prie galvytės, kad miegotų. Ant šklankos viena kvietkelė.	Rūko kai nemiega.	LTR 4111 (386); Gervėčių apyl.; 1970 m.
		Kosulys, jaknos ?, nemiga	Žiedai			VDU ER 1884(7); Švenčionių r.; 2008 m.
		Galvos skausmas.	-	Nuoviras, gerti.		VDU ER 2180 (632); Utenos r.; 2010 m.
(?)	„žolių trunksa“	Nemiga, išgąstis		Nuoviras, gerti. Ruošiamas kepamos duonos kepalė įdėtam butelyje.		
	Vanduo (šventas, bažnyčioje)	Depresija		Gerti.	Derinama su malda, pašnekesiu.	

	(šventas, gamtoje)	Išgąstis	Prausti.	Priemečio atvejis prie Ilgio ežero, Zarasų r., stebuklingoje Marijos apsireiškimo vietoje.	VDU ER 2180 (132); Utenos r.; 2010 m.
	(užkalbėtas)	Nužiūrėjimas	Gerti, praustis	Užkalba ant vandens, žmogus ateina su tuščiu buteliu, jį geria ir su juo apsiprausia.	LTR 4111 (110); Gervėčių apyl. 1970 m.
	(užkalbėtas)	Nužiūrėjimas (padyvas)	Gerti, praustis. <i>Inde tris kartus tuo pačiu vandeniu nuplauna stačiai (ašmenimis į viršų) sustatytus peilius, po to užpila ant 4 stalo kampų druskos žiupsnelius, su šlapia ranka kryžmai tą druską iš priešingų kampų nubraukia į tą patį indelį, ranką pamirko jame ir duoda paragaut ir nusipraust juo.</i>		LTR 4111 (276); Gervėčių apyl. 1970 m.
	(užkalbėtas)	T.p., gyvuliams	Prausti, gerti. <i>Pripili vandens, druskos į butelį, užkalba. Po to 3 kart nuprausia nuo galvos link uodegos. Galima baltiniais apatine puse ar po menstruacijų nušluostyt nuo savęs. Po to bulvių su tuo vandeniu duot suėst.</i>		LTR 4111 (278); Gervėčių apyl. 1970 m.
(?)	Viščiukas	Nuomaris	Nuoviras, gerti. Išvirt ir gert tą vandenį.	Miręs kiaušiny viščiukas.	LTR 4111 (317); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Vidris	Užmirimas.	-	Linuose, labai panašūs į linus, tik galvutė pailga, lino – krugla. Kai dukra sakydavo mama ką tu darai, saremata mum, tėvas atsakydavo – tegu daro ką nori, sako ką nori.	LTR 4111 (310); Gervėčių apyl. 1970 m.
	Tolerancija	Senatvinė proto negalia, bliuznijimas		<i>Su jais reikia elgtis, atsargiai, gražiai, mandagiai, neišprovokuoti šito dalyko, kurį jie gali tenai pavyzdžiui atlikti.</i>	VDU ER 1884 (7) Švenčionių r.
					VDU ER 1884 (9) Molėtų r.;

Užkalbėjimas, atkalbėjimas, atakalbėjimas	Rožė, išgąstis	Slaptos formulės ir (arba) poteriai.	Atkalbamos gydyme naudojamos medžiagos (miltai, augalų lapai, popierius). Išgąsčio ir rožės sutrikimai minimi bendram kontekste.	VDU ER 2180 (15,307,441,582, 751,760,780,877, 898); Utenos r.; 2010 m.
Užužadėjimas	Rožė			VDU ER 1884 (7); Švenčionių r.; 2008 m.
Užkalbėjimas, kalbėjimas	Rožė, išgąstis			VDU ER 1884 (4,11); Švenčionių r.; 2008 m.
	Rožė, išgąstis			VDU ER 1884 (13,14); Varėnos r.; 2008 m.
	Rožė, valasnykas		Ant rožės per rugių varpas pilamas vanduo. Užkalba ant duonos, ant miltų. Duoną suvalgyti. Sako maldos žodžius, o kai didelė (rožė) 12-ką kartų (šiaip 3-6 kartus). Peržegnoja.	VDU ER 1884 (15); Varėnos r.; 2008 m.
Užkalbėjimas	Rožė, nužiūrėjimas (nuo blogų akių)			LTR 4111 (13, 109); Gervėčių apyl. 1970 m.